

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

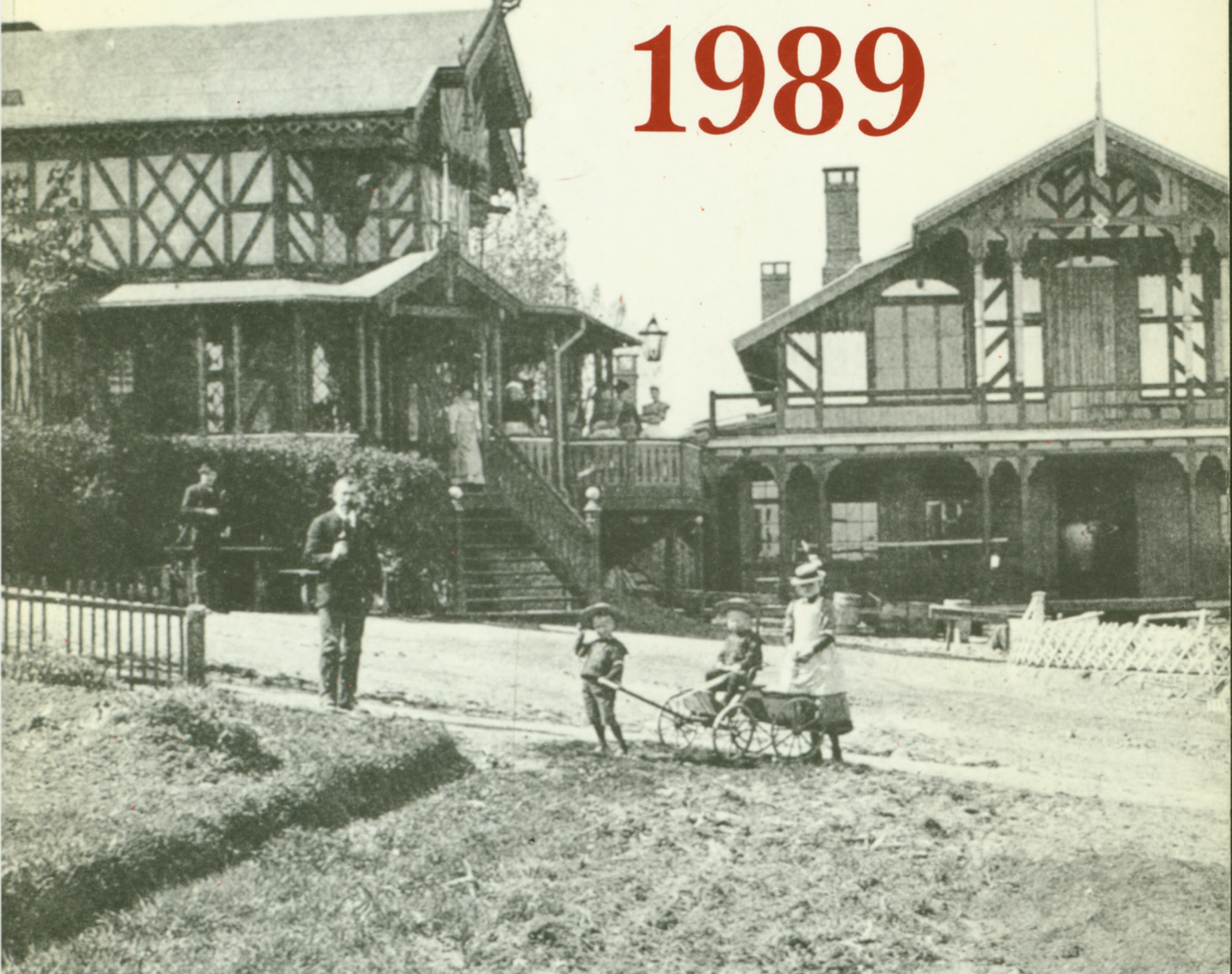
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Koldingbogen 1989

Koldingbogen

1989

**Koldingbogen 1989 udgives af Kulturudvalget
med støtte fra følgende sponsorer:**

Aktivbanken

Andelsbanken a/s

APV Baker AS

Burcharth's Farve- og Lakfabrik A/S

Georg Jensen, Damaskvæveriet A/S

Dansk Kraftemballage A/S

Den Danske Bank

H.C. Ervald og Co. A/S

Jydsk Betonelementfabrik A/S

Klostergades Foto

Lauridsen Optik a/s

Nordisk Solar Compagni

Nykredit

Pind Marketing

Scanticon

Sparekassen Koldings Fond

Jørn Thomsen Offset A/S

Brdr. Volkerts Fabriker A/S

Kolding by og omegn
har ændret sig meget
i det forløbne år.
De fleste synes godt om
ændringerne,
men glemmer også ret hurtigt,
hvordan det var før.
Koldingbogen fortæller om
baggrunden for nutidens Kolding
og om udviklingen frem til i dag.
På kulturudvalgets vegne
vil jeg takke forfatterne
for det store arbejde,
de har udført,
og sponsorerne,
fordi de har støttet Koldingbogen.

Marie Tarsesen.

Formand for Kulturudvalget

SIDE INDHOLD

- 5 En uhyggelig historie fra Kolding Latinskole
Nellemose
- 8 Kolding Børnehaveseminarium 1964-1989
Søren Flø Sørensen
- 22 I lære hos Chr. Mikkelsen
Børge Ibsen
- 29 Kreaturekspeditør Jens Holm
Birgitte Dedenroth-Schou
- 46 Stuepige på Vilhelmsminde
Inger Dahlgren
- 51 Fange på Koldinghus
Karl Jørgensen
- 53 Det hvide guld fra Harte
Edvard Køhrsen
- 61 Gl. Aalbo Camping
Ellen Beck
- 67 Arbejdere satte boligbyggeri i gang
Orla Nielsen
- 75 Koldinghus – det vilde amt
Johannes Lind
- 92 Kolding bys el- og varmforsyning
K. G. Astrup
- 104 Koldingbegivenheder 1. september 1988
til 1. september 1989
Søren Flø Sørensen

Koldingbogen

19. årgang

Udgivet af Kulturudvalget i Kolding

Redigeret af Birgitte Dedenroth-Schou

Sats: Kolding Data Sats A/S

Tryk: Jørn Thomsen Offset

ISSN 0901-8077

Forside: Forlystesesetablissementet Alhambra ca. 1900

En uhyggelig historie fra Kolding Latinskole i 1737

Af Nellemose

I Ribe bispearkiv opbevares en samling dokumenter om en makaber sag fra Kolding Latinskole i 1737. Latinskolerne var dengang underlagt biskopperne; rektorer, lærere og elever hørte til gejstligheden. Rektor og lærere prædikede, og eleverne skulle medvirke ved gudstjenesterne. En latinskolelærer kaldtes i 1700-tallet hører eller collega, eleverne disciple. Ved de mindre latinskoler som den i Kolding var der fire klasser, kaldet lektier. Hørerne var klasselærere og underviste år efter år i samme klasse i alle fag.

Ifølge en udførlig redegørelse, som Kolding Latinskoles daværende rektor Jacob Ørsted i december 1737 tilsendte biskop Mathias Anchersen i Ribe, udviklede den sag, der her skal skildres, sig således:

Den 22. november 1737 foretog tredjelektiehøreren Jørgen Kastrup en afstraffelse af eleven Hans Caspar Samuelsen Demuth, fordi denne, »som han gerne plejede«, nogle dage havde forsømt skolen. Afstraffelsen skete med »et ris«, en metode, som dengang var både lovlig og almindelig anvendt. Kastrup havde beordret eleven til at lægge sig »tværs over en stol« under afstraffelsen, og da eleven erklærede, at han ikke kunne tåle en sådan stilling »for sit bryst«, tog Kastrup ham »to gange i håret«. Dagen efter måtte eleven gå til sengs, klagende sig over »smerter i hovedet og tung- heds for den ene øre«. Tre uger senere — den 14. december 1737 — døde han. Mens han havde ligget syg, var rygten om afstraffelsen fløjet rundt i byen, og derfor havde rektor Ørsted sørget for, at drengen var blevet tilset af byens kirurg. Efter at dødsfaldet var sket, besluttede rektor Ørsted sig endvidere hurtigt for at få

arrangeret en obduktion. I den henseende samarbejdede han med generalmajor J.B. Schaffalitzky de Muckadell, under hvem den afdøde Hans Caspar Samuelsen Demuths stedfar tjente som rytter.

Den 15. december 1737 mødte så Kongelig Maje- stæts byfoged Christian Grundahl på rettens og sit embedes vegne tilligemed kirurg hr. Lambert Engva- rii og to vidner op i nævnte stedfars hus. Byfogden med vidner skulle sammen med tre officerer, der mødte fra generalmajorens regiment, overvære ob- duktionen af liget. Den skulle foretages af regiments- feltskærer Fr. Jacobsen og kirurg Lambert Engvarii.

Efter obduktionen afgav byfoged Grundahl en be- retning om den, underskrevet af ham og de to vidner. Desuden foreligger der to andre aktstykker i sagen, begge på tysk og begge dateret den 17. december 1737. Det første aktstykke er en slags sygejournal for Hans Caspar Samuelsen Demuth, det andet en ob- duktionsattest, som er noget mere udførlig end byfog- dens obduktionsberetning. Lektor Christian Liebing har venligst oversat de to tyske aktstykker.

Sygejournalen er udarbejdet af kirurg Lambert Eng- varii. De vigtigste afsnit af den lyder:

»Da jeg undersøgte Hans Caspar Demuth for hans sygdom, fandt jeg, at han var meget varm og tør- stig; han klagede også over smerter i hoved og bryst og hostede af og til noget blod op, havde til tider mavesmerter; da han havde ligget i omkring otte dage, begyndte han at fantasere, og jeg konstaterede, at der både på hans hænder og bryst frem- kom nogle små blå pletter; hans tunge var også no-

get sort. Jeg gav ham da medikamenter, som man plejer at bruge ved stærk feber, fordi jeg under hans sygdom hverken fandt hans krop eller hoved blå eller blodig. Derpå bad jeg hr. regimentsfeltkærer Jacobsen om at gå med hen for at bedømme sygdommen, hvilket også skete«.

Obduktionsattesten er udarbejdet af regimentsfeltkærer Jacobsen og kirurg Engvarii i fælleskab. Den lyder – med udeladelse af nogle indledende og afsluttende sætninger – således:

»For det første observerede vi, at over lænden og midt på ryggen var lidt af huden begge steder borte, hvilket så ud, som denne var gået af under det lange sygeleje, idet den afdøde var meget mager.

Da vi nu efter at have afklippet håret betragtede hovedet nøje, følte og så man intet; da derpå hjerne-skallen var fjernet, og Dura Mater [den hårde hjerne- og rygmærkshinde] blev gennemskåret, sås derunder henimod baghovedet et ormformet, fingerlangt, ganske smalt coagulum [størkning], noget blodigt udseende, hvorved 2 små stykker størknet blod sås ved Sutura Lamboidea [sømmen mellem nakkebenet og issebenet], uden at vi på kraniet bemærkede nogen fissura [sprække] efter contusion [stød eller slag].

Efter åbning af brystet og optagelse af lungen fandt vi denne fastvokset i højre side og med naturlig form og farve på det fastvoksede sted. De nederste Lobi Pulmonis [lungeklapper], der ligger ud mod ryggen, havde såvel på venstre som på højre side en sortblå farve, der i et indsnit på en fingers bredde var mørkerød; men ellers var der hverken i ryggen eller brystbenene noget at se; ej heller fandtes der i brysthulen noget extravaseret blod.

Efter åbning af bughulen fandt vi leveren mørkeblå i en lille fingers bredde ved den yderste kant. Galdeblæren var fyldt med en vandagtig vædske og en deformitet så lang som 6 fingerbredder«.

Kirurgernes erklæringer blev forelagt stiftsfysikus Ancher Anchersen i Ribe. Han turde imidlertid ikke afgive nogen sikker udtalelse om, hvad det nævnte coagulum betød, men rådede i et brev den 1. januar 1738 rektor Ørsted til, »såfremt der er nogen mistanke hos Dem, at Hans Caspar Demuth er vorden voldsom dræbt«, at indhente det medicinske fakultets betænkning derom.

En halv snes dage tidligere – den 21. december 1737 – havde biskoppen i Ribe skrevet til rektor Ørsted og provst Lauritz Leeh. I begge breve meddeler han, at han ikke vil gribe til suspension af Kastrup, men såvel rektor som provsten skal »befale« Kastrup at »entholde« sig fra prædikestolen, indtil man er helt sikker på, at der ingen er, som vil forfølge sagen ad retsens vej. I brevet til provsten tilføjer biskoppen: »og indtil man har fået doktor Anchersens og det medicinske fakultets betænkninger«.

En månedstid senere fandt sagen sin afslutning. I et brev til provst Leeh i Kolding, dateret den 30. januar 1738, bad Kastrup provsten meddele sig sit svar, »om han finder nogen mistanke til mig, at jeg skulle være årsag i den afdøde discipels dødsfald formedelst den fortjente og med ris tilførte lovlige børnerøvelselse, som han bekom 3 uger før hans død«.

Provst Leehs svar, påtegnet brevet samme dato, er noget valent. Det lyder: »Finder monsieur Kastrup sig for den alvidende Guds øjne og sin egen samvittighed for ovenbemeldte sag sig aldeles befriet, tør han aldrig tage sig nogen bekymring for mistanke hos mig i denne sag«.

Den 31. januar 1738 sendte Kastrup derefter diverse dokumenter i sagen til borgmester og råd. Han bad dem, hvis der skulle findes nogen mistanke, da at give ham svar derom. Allerede dagen efter, den 1. februar 1738, forelå tjenstligt gensvar, underskrevet af borgmester Jens Riis og rådmændene M. Juhl og B. Bahnsen. Det lyder: »Så vidt som enten rettens syn ved hr. byfoged Grundahl og 2 mænd d. 15. dec. 1737

eller de 2 kirurgers attester d. 17. dito giver adgang til nogen sag for monsieur Kastrup i denne kasus, så lidt finder vi noget bevis på noget voldsomt drab, og end mindre er os derom i andre måder forekommet. Hvorover vi for os på embeds vegne ser herudi ingen mistanke til monsieur i nogen måde, hvilket efter bægning ikke kunne nægtes herved at attestere.«

Således endte sagen i 1738. Den nåede ikke frem til det medicinske fakultet. I et forsøg på at kaste yderligere lys over den refererer vi fra Peter Aagaards »Kirurgisk Kompendium« fra 1968 følgende:

»I langt de fleste tilfælde opstår Hæmatoma subdurale [blødning under hjernens hårde hinde] fra en bristet brovene. Blodet breder sig i subduralrummet [rummet under hjernens hårde hinde], og døden kan indtræde meget hurtigt. I andre tilfælde har lidelsen et meget langsomt forløb, idet de alvorlige symptomer kan komme uger eller måneder efter, når hæmatomet [blødningen] falder hen, hvorved der kommer en stigning i det osmotiske tryk og derfor ind sugning af væske. *Symptomer* (ved langsom udviklet subduralt hæmatom): Patienten klarer op efter kranietraumatet, men

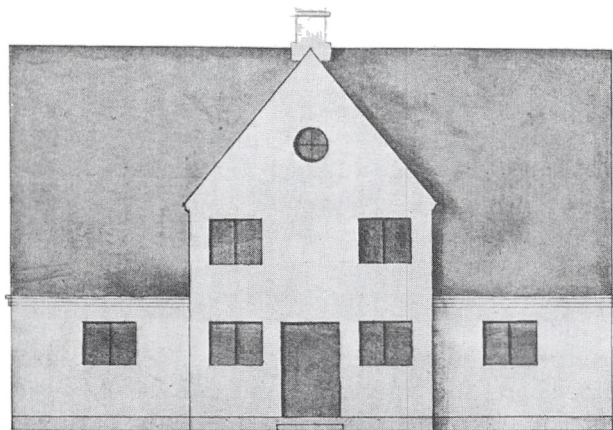
senere kommer der symptomer på voksende intrakranielt tryk med sløvhed, ofte langsom puls og næsten altid forhøjet blodtryk«.

Til slut nogle få biografiske oplysninger om Jørgen Kastrup:

Jørgen Kastrup var født 1708 i Vester Egede på Sjælland. Han blev student fra Kolding Latinske skole i 1728 og bestod teologisk eksamen i 1734. Fra 1729 til 1738 var han lærer ved Kolding Latinske skole; han blev i den tid påvirket af herrnhutismen. I 1738 ansøgte bønderne i Stepping-Frørup sogne om at få Jørgen Kastrup til sognepræst, og han fik embedet uden at have søgt det. I 1777 nedlagde han det på grund af svagelighed og flyttede til Christiansfeld. Der døde han i 1786.

Kilder

Dokumenter i en pakke, mærket Kolding latinske Skole 1552, 1737-1738, 1765-1790, anbragt i Ribe bispearkiv, deponeret i Landsarkivet for Nørrejylland.
Aksel Nellemann og Knud Moseholm: Kolding Studenter indtil 1856 (1988), side 199-200.

Kolding lærde Skole 1729-1816.

Tegning af Kolding Latinske skole 1729-1816 efter original i Rigsarkivet.

Kolding Børnehaveseminarium 1964-1989

Af Søren Flø Sørensen

Den 20. februar 1965 bragte Vejle Amts Folkeblad en artikel om det nystartede børnehaveseminarium i trekantområdet. Artiklen blev trykt under den faste rubrik »Kvindeligt set«. Journalisten Karry Simonsen bemærkede forandringerne i den tidligere handelskolebygning. Klokkeren, som inddelte skoledagen i købmandsskoletiden, var pillet ned; nu foregik undervisningen uden forstyrrende klokkeringning og med pauser efter behov. Eleverne udsmykkede selv den »ikke særlig spændende« købmandsskolebygning. Vinduerne havde fået dekoration i form af påmalede havdyr, papirfriser dækkede væggene og i den søjlefyldte forhal med »godt med hvælvinger« dinglede uroer ned fra loftet. Formålet med uddannelsen var ikke alene færdigheder, men også ændringer i elevernes forhold til tilværelsen: hvis børnehavelærerne var åbne og levende, ville det præge børnene i gunstig retning. — En anden stil var kommet til Haderslevvej.

Kolding Børnehaveseminarium var blevet indviet ved en højtidelighed den 28. september 1964. Blandt talerne var socialinspektør Andreas Sørensen, som tillige var den første formand for seminariets bestyrelse, og borgmester Peter Ravn. Andreas Sørensen takkede for myndighedernes velvillige og hurtige behandling af seminarisagen. Borgmester Peter Ravn gav i sin tale udtryk for byrådets velvilje over for nye uddannelsesinstitutioner i byen, således at Koldings unge ikke skulle være henvist til at søge kundskaber udenbys.

De første år

Baggrunden for oprettelsen af Kolding Børnehaveseminarium i Kolding var et stærkt øget behov for børnehavelærere, som det hed dengang, og placeringen i Kolding hang snævert sammen med ideen om en udbygning af trekantbyen.

Antallet af børneinstitutioner i Kolding var i tiåret forud steget kraftigt og væksten fortsatte i årene derefter. I 1960 var der i Kolding syv børnehaver, to vuggestuer og to fritidshjem. Ældst var børnehaven i Søgade, oprindeligt Kolding Børneasyl og oprettet 1867 på privat initiativ. Maria Mikkelsens Børnehave var oprettet 1922, og Sct. Hedvigsøstrene havde i 1943 oprettet børnehaven i tilknytning til Sct. Michaels Skole. Kolding kommune oprettede sin første børnehaven i 1944 på adressen Haderslevvej 69. I 50'erne havde yderligere 3 børnehaver set dagens lys: Børnehaven Vifdam i 1952, Elna Riis Christensens børnehaven i Mazantigade i 1955 og Børnehaven for Evnesvage på Hertug Abels Vej. Mønstret fra 50'erne var den selvejende institution, som blev ledet af en bestyrelse, modtog kommunal støtte og i øvrigt selv styrede børnehavens affærer. 60'erne blev præget af et øget kommunalt engagement samtidig med, at enkelte nye selvejende institutioner blev stiftet. Kolding kommune oprettede 1965 en ny børnehaven i en ombygget villa i Sct. Jørgensgade, Børnehaven Brændkjærgård oprettedes samme år, og i 1968 byggede kommunen

børnehave på Palmeallé. Dansk Kvindesamfund var aktiv ved oprettelsen af en ny børnehave i 1963 på Norgesvej, som blev oprettet i den overskydende del af et vaskeri. Red Barnet oprettede 1965 børnehave på Junghansvej, og Fabrikernes Børnehave blev i 1966 oprettet på Floravej. Under Statens Åndssvageforsorg kom 1965 børnehaven på Eliassensvej til. I perioden 1962-70 fik Kolding i alt 82 flere vuggestuepladser, 322 nye børnehavepladser og 120 nye fritidshjemspladser. På landsplan skete 1958-68 omtrent en fordobling af antallet af børn i vuggestue og børnehave.

Baggrunden for den voldsomme vækst i antallet af børnehaver og vuggestuer var naturligvis kvindernes voksende udearbejde, som nødvendiggjorde forbedrede pasningsmuligheder. 60'ernes fulde beskæftigelse og kvindernes voksende ligeberettigelse bragte den nye generation af kvinder ud på arbejdsmarkedet. Samtidig blev barnets opdragelse i børnehaven i stigende grad betragtet som en samfundsopgave på lige fod med folkeskoleuddannelsen. Den pædagogiske virksomhed i børnehaven blev tillagt øget værdi. Introduktionen af ideen om børnehaveklasser øgede også behovet for uddannede pædagoger.

Ved folkeskoleloven i 1961 blev der givet kommunerne adgang til at oprette børnehaveklasser. I Kolding kommune fik børnehaveklasserne en langsom start. Lokaleforholdene på skolerne tillod ikke umiddelbart en udbygning. Lokalemængden var kneben, og dens kvalitet målt i forhold til tidens krav beskeden. Kun ved den private Sct. Michaels Skole blev oprettet en børnehaveklasse. Først ved kommunesammenlægningen fik Koldings kommunale skolevæsen sine første børnehaveklasser fra tidligere sognekommuner. Vejle og Fredericia havde da allerede iværksat børnehaveklasseundervisning. I hele amtet var der dog kun i skoleåret 1969/70 i alt 25 børnehaveklasser.

Udviklingen på børnehaveområdet, forventningerne til vækst på børnehaveklassefeltet og tilliden til fremtiden skabte et behov for flere børnehavelærerin-

Mette Riis og Hanne Larsen plantede 1. årgangs gave til skolen, et japansk kirsebærtræ, medens forstander Inger Jensen så på. (Foto: Niels Lisberg).

der. Behovet følte i den kommunale administration navnlig af medarbejderne i social- og skoleforvaltningen. Stillingsopslag i »Børnehaven« blev hyppigt gentaget.

De nærmeste børnehaveseminarier lå i Aabenraa

og Århus. Udviklingen medførte, at Vejle amt i stadig stigende grad savnede en uddannelsesinstitution for børnehavelærere. Ideen om trekantbyen blev lanceret i begyndelsen af 60'erne. Vejle, Fredericia og Kolding udgjorde »trekanten«, og gensidigt samarbejde skulle afløse den traditionelle konkurrence. Der blev endog fremsat tanker om en trekantkommune som mønster for kommunesammenlægningen i Vejle amt. I ideen om trekantbyen var Kolding udset til at være uddannelsesbyen med et universitet, der også skulle have Sønderjylland som opland. Etableringen af Kolding Børnehaveseminarium lå smukt i tråd med disse intentioner.

I september 1964 var undervisningen indledt på det nystartede børnehaveseminarium. Et stort arbejde hvilede på bestyrelsen den første tid efter byrådets vedtagelse af seminariets oprettelse i juni 1964. Lærere skulle ansættes, skolen skulle møbleres og undervisningen organiseres. Skoleinspektør ved Nicolai Skole, Gunnar Slot, fungerede som forstander indtil 1. de-

Undervisning i faget børnehavelære 1964, hvori bevægelseslege indgik. (Foto: Niels Lisberg).

cember, da den nuværende rektor Inger Juul (født Jensen) blev frigjort fra sin stilling på Børnepsykiatrisk Hospital i Riiskov. Forstanderen var den eneste fuldtidsansatte lærer, undervisningen i de øvrige fag blev varetaget af timelærere. Spændvidden i fagene var stor, og specialister udefra var tilkaldt. Seminarieadjunkt Ib Borg Mortensen underviste i pædagogik og psykologi, læge Lisbeth Mogensen i sundhedslære, lærerinde Karna List i formning, børnehaveleder Louise Boisen i børnehavelære, sangpædagog Klari Fredborg i sang, børnehaveleder Lis Moseholm i børnebeskæftigelse og bibliotekar Esther Frostad i børnelitteratur. Den konstituerede forstander varetog selv undervisningen i dansk, lærer Bo Winther i naturfag og socialrådgiver Ragnhild Munk i sociallovgivning. Den første fastansatte lærer ud over forstanderen kom først i august 1965 som praktikforstander. I 1970 var antallet af fastansatte lærere vokset til fire: rektor, 1/3 praktikforstander fordelt på 2 personer og én formningslærer.

22 unge piger var i 1964 blevet optaget, men 53 havde søgt. Allerede i 1964 forespurgte bestyrelsen Undervisningsministeriet om ministeriets holdning til et tosporet seminarium, og tre år efter blev denne udvidelse gennemført. Økonomien var i perioden frem til 1970 baseret på et statsligt tilskud, som dækkede hovedparten af udgifterne, et kommunalt tilskud samt betaling fra eleverne. Elevernes egenbetaling udgjorde 100-150 kroner pr. måned. Det kommunale tilskud reducerede elevernes egenbetaling.

Det var bestandigt nødvendigt at foretage en sortering blandt ansøgerne. Ansøgeren skulle dengang være fyldt 20 år, have studentereksamen, realeksamen eller folkeskoleuddannelse og have været ansat ved husligt arbejde i mindst 6 måneder. Den mest almindelige skoleuddannelse var realeksamen. En forpraktik af mindst 6 måneders varighed i en anerkendt børnehave var en absolut forudsætning. Karakteregenskaber som udadvendthed og selvstændighed var

væsentlige ved optagelsen. Forstander og praktikforstander søgte gennem samtaler at danne sig et personligt indtryk af alle ansøgere, hvilket var et stort og omfattende arbejde. Til gengæld kendte lærerne de elever, der mødte op på den første skoledag efter sommerferien.

I 1961-loven om uddannelse på anerkendte børnehaveseminarier var undervisningens formål fastsat: børnehaveseminariernes formål bestemtes at være uddannelse af pædagoger til børnehaver og lignende institutioner for børn i børnehvealderen. Seminarierne skulle gennem en 2-årig uddannelse meddele eleverne de nødvendige kundskaber og praktiske færdigheder, idet der samtidig lagdes vægt på, at uddannelsen udvikle elevernes personlighed, således at de blev sig deres pædagogiske og sociale ansvar bevidst.

Fagene faldt og falder i 2 hovedgrupper: teorifagene og redskabsfagene. Teorifagene var børnehavelære, etik, psykologi, pædagogik, sociale fag/børnelovgivning samt sundheds- og sygdomslære. Redskabsfagene var manuelt arbejde, tegning, rytmik, gymnastik, sang, musik, dansk, børnelitteratur samt naturkundskab. På sidste år forelagdes en skriftlig årsopgave, og der afholdtes afsluttende prøver i psykologi/pædagogik, i børnehavelære og i sociale fag. Undervejs i uddannelsen blev foretaget vurderinger af eleven, som eventuelt kunne resultere i elevens udelukkelse fra uddannelsen.

Halvdelen af den 2-årige uddannelse blev anvendt til undervisning på seminariet. Den store mængde fag og den beskedne undervisningstid medførte, at undervisningen blev mindre dybtgående. Allerede i begyndelsen af 50'erne var der både i børnehave- og seminariekredse et udbredt ønske om en udvidelse af uddannelsestiden til tre år.

Den anden halvdel af uddannelsen blev brugt til praktisk uddannelse i institutionerne og foregik i børnehaver, de endnu få børnehaveklasser og andre institutioner, der var godkendt til undervisning. Det vok-

Milebrænding i børnehaveseminariets have 1966. Undervisningen i formning varetoges af Karna List (stående med hovedbeklædning), som fortsat underviser på seminariet. (Foto: Niels Lisberg).

sende antal institutioner medførte efterhånden forbedrede praktikmuligheder, men samtidig steg elevtallet også. Praktikperioderne var fordelt på de 4 semestre. I praktikperioderne fik eleverne opgaver

med voksende sværhedsgrad både teoretisk og praktisk. I 1. og 2. semester fik en elev fra 1968 til opgave at føre dagbog og desuden aflevere opgaver med emnerne henholdsvis børns opførelse og legepladsens indflydelse på børns leg. I 3. semester skulle udarbejdes den vanskelige opgave »Iagttagelse af børn«. Arbejdsopgaverne i praktikinstitutionerne var samtidig præget af voksende selvstændighed og ansvar.

Praktiktiden betød for praktikvejlederen i institutionen en ekstra arbejdsopgave, som givet blev løst meget forskelligt i institutionerne. Nogle steder blev eleverne brugt som billig arbejdskraft, andre steder var praktikvejlederen meget interesseret i praktikantens uddannelse. Kontakten til skolen kunne for institutionslederen og hendes personale være en anledning til at gøre sig faglige overvejelser, når praktikanten stillede »dumme« spørgsmål. Ofte stod praktikvejlederen i institutionen imidlertid uforberedt over for den voksenpædagogiske opgave.

Kolding Børnehaveseminarium havde allerede i marts 1965 indledt en kursusvirksomhed for praktikvejlederne. Kurset strakte sig over 8 aftener med foredrag af seminarieførstandere og kursusledere. Socialinspektør Andreas Sørensen talte om emnet: Planlægning af Koldings og nabobyernes daginstitutioner.

Børnehaveseminarieret har aldrig været domineret af én pædagogisk idé. Det bestandige samspil med praksis i institutionerne og behovet for at uddanne pædagoger til et bredt anvendelsesfelt har modvirket eventuelle tendenser til »menighedsseminarium« med kun én pædagogik og opfattelse på programmet. Tilskudsbestemmelserne har virket i samme retning.

I begyndelsen af 60'erne var den pædagogiske idéverden præget af indlæringspædagogikken, som også påvirkede det nystiftede Kolding Børnehaveseminarium. I pædagogikken var der en tendens bort fra vækstpædagogikkens syn på barnet som et selvgrøende væsen. Indlæringspædagogikken fremhævede indlæringsens og påvirkningens betydning for barnets

udvikling. Eksempelvis blev historier, rim og remser, bøger og dramatisering set som sproglige aktiviteter til fremme af børns ordforråd. Indlæringspædagogikkens vækst fremkom som en reaktion på »Sputnikchokket« i 1957, hvor den vestlige verden opdagede, at modparten på den anden side af jerntæppet på nogle områder var foran. »Sputnik-chokket« aktualiserede behovet for forbedringer i uddannelsessystemet for at fremme den fortsatte teknologiske udvikling. Det blev anset for nødvendigt med en bedre og tidligere uddannelse. Samtidig begyndte flere befolkningsgrupper at benytte daginstitutionerne; de nye brugere delte kun i mindre omfang vækstpædagogikkens anti-autoritære og kulturradikale holdninger, men var fremadstræbende og havde ambitioner både personligt og for deres børn.

Kolding Børnehaveseminarium blev stiftet i en periode, hvor samfundets interesse for børnehavebarn var voksende. Det næste tiår skulle bringe en modgående bevægelse.

1970-1989

1970 blev på flere måder et skelsættende år for Kolding Børnehaveseminarium. Uddannelsen blev gjort treårig, finansieringen blev fuldt ud overtaget af staten, og en kraftig ekspansion indledtes. Den generelle optimisme i samfundet omkring 1970 påvirkede også børnehaveseminarieret: væksten syntes ikke at kende nogle grænser. Fra midten af 70'erne meldte en ny holdning sig: hvilken forståelse havde offentligheden for børneinstitutionernes arbejde og dermed for børnehaveseminarieuddannelsen? Man tvivlede ikke selv på uddannelsens nytte, men den offentlige debat, f.eks. efter økonomiprofessor Jørgen S. Dichs bog »Den herskende klasse« fra 1973, jordskredsvalget i 1973 og de efterfølgende offentlige besparelser på børneinstitutionerne kunne ikke undgå at skabe tvivl om

offentlighedens støtte til børneinstitutionerne. Børnehaveseminarierne fik mindre gunstige vilkår.

Samtidig med at uddannelsen med 1969-loven blev gjort tre-årig, blev dens anvendelsesmuligheder udvidet, idet det blev fastsat, at formålet også var at uddanne pædagoger til børnehaveklasserne. Tidligere havde det kun heddet »børnehaver og lignende institutioner for børn i børnehvealderen«. Aldersgrænsen for optagelse på seminariet blev samtidig sænket til 18 år. Kravene til formel skoleuddannelse blev fastholdt. I begyndelsen af 70'erne blev for alle børnehaveseminariet indført et fælles tilmeldingssystem med et fælles pointsystem, som byggede på de hidtil anvendte principper. Et landsdækkende fordelingsudvalg koordinerede optagelsen på seminariet. Siden er børnehaver- og fritidspædagogseminariet blevet tilknyttet den koordinerede tilmelding ved Københavns Universitet. Den tidligere obligatoriske forpraktik blev opgivet i 1973, men ca. 1/3 af de studerende har fortsat institutionserfaring.

Den almindelige elevbaggrund var fortsat realeksemen kombineret med forskellige andre kvalifikationer i form af erhvervs erfaring f.eks. som aupair-pige eller ved kibbutzophold. Omfanget af den formelle skoleuddannelse er efterhånden vokset blandt de studerende, idet de nu ofte har 1-2 HF-fag. Det sænkede alderskrav ved optagelse er ikke blevet fulgt af et fald i de optagnes gennemsnitsalder; i dag er en nyoptagen studerende ved Kolding Børnehaveseminarium i gennemsnit 26 år.

Interessen for uddannelsen er forblevet større end kapaciteten. I 1972 blev optagelseskapaciteten udvidet til 3 spor svarende til ca. 72 studerende. I slutningen af 70'erne og begyndelsen af 80'erne oplevede børnehaveseminariet et vigende ansøgstal under påvirkning af dårlige beskæftigelsesudsigter. Interessen er nu genvakt. Selv om arbejdsløshedsprocenten har været på omkring 10 i det danske samfund, har det ikke medført et mindre behov for børnehaver og børnehaverpædagoger.

På trods af arbejdsløshedsprocentens vækst er flere kvinder kommet ud på arbejdsmarkedet. Parcelhuskvarterernes vækst med nye boliger uden skarer af jævnaldrende legekammerater på vejen, bilismens farer for børn uden opsyn, ændrede familiemønstre med flere enlige med børn, vækst i de nye skolefritidsordninger samt en øget interesse for børnehavens pædagogiske betydning har givet gode beskæftigelsesudsigter – også for Kolding Børnehaveseminariums studerende. Placeringen i et vækstområde som den sydlige del af Vejle amt, har også forbedret beskæftigelsesudsigterne. For at fremme interessen for uddannelsen har Kolding Børnehaveseminarium fremstillet brochurer og årligt afholdt åbent hus.

Skolens styrelse blev påvirket af tidens krav om medindflydelse. I 1971-bekendtgørelsen blev givet retningslinjer for udvalg og styrende organer på børnehaveseminariet med udstrakt elevrepræsentation i

Uddannelsen starter med en introduktionsuge i form af et lejrskoleophold, her på Houens Odde, hvor opgaven var at bygge tømmerskaller som gruppearbejde. (Foto: Kolding Børnehaveseminarium).

I 1968 fyldte Koldinghus 700 år, hvilket blev markeret med en stor byfest. Børnehaveseminariets rektor blev til dronning for et par dage og lærere og elever til terner. (Foto på Kolding Børnehaveseminarium).

skolens styrende organ, fællesudvalget, og i førsteårs-afgørelsesudvalget, der skal vurdere den enkelte studerende. Ved Kolding Børnehaveseminarium har de studerende også deltaget i både bestyrelsesmøder og lærerrådsmøder som observatører.

Undervisningsfagene er næsten de samme som ved starten. Børnehavelære har skiftet navn til praktisk pædagogik. Ved 1969-loven blev faget logopædi eller stemmepleje indført. I 1986 blev indført et obligatorisk kursus i specialpædagogik p.g.a. integrationen af handicappede i børnehaverne.

Med den tre-årige uddannelse fik fagene flere timer, som gav mulighed for større fordybelse. I lovgivningen m.v. var givet regler for undervisningens indhold, men det konkrete indhold af de enkelte fag blev fortsat afgjort lokalt på det enkelte seminarium. Fagernes indhold er hele tiden blevet påvirket af holdningsmæssige tendenser i samfundet. Eksempelvis er sundhedslære blevet til socialmedicin, og naturfagsundervisningens tidligere fordybelse i botanik og zoologi er vejet for en mere økologisk synsvinkel. Den sociale udvikling i samfundet har samtidig væsentligt påvirket fagernes indhold: i 1964 var familien en »kernefamilie« med far, mor og børn. Nye familiemønstre med »storfamilier« i 70'erne, bofællesskaber og nu navnlig mindre familier med én voksen har ændret børns opvækstvilkår. Ændrede boligformer med mere etagebyggeri, øget arbejdsløshed og forandrede levevilkår har ændret verden, de sociale mønstre og dermed undervisningens indhold.

Den pædagogiske tankeverden er gledet bort fra indlæringspædagogikken. I midten af 70'erne blomstrede den strukturerede pædagogik, som havde idéfællesskab med tidens samfundskritiske strømninger. Tendensen gik fra slutningen af 70'erne i retning af at kombinere vækstpædagogikken med indlæringspædagogikken. Gennem planlægning søger man nu mere at kombinere bestræbelserne i retning af naturlig vækst og styret indlæring. I undervisningen har

man altid søgt at kombinere de musiske og de mere teoretiske fag.

Ændrede og mere fleksible undervisningsformer har bidraget hertil. I 70'erne blev emneuger, projektarbejde og temaundervisning optaget i undervisningen. Uddannelsen kom til at indeholde flere variationsmuligheder. Undervejs blev mangfoldigheden så stor, at både lærerkollegium og studerende undertiden fandt, at overblik og styring gik tabt.

Undervisningen giver den studerende valgmuligheder og en chance for selvstændigt at behandle pædagogiske emner. Selvstændigheden opøves bl.a. gennem det stadige krav til de studerende om at træffe pædagogiske valg og begrunde dem. Friheden er i samklang med uddannelsens mål: den kompetente pædagog, der tager ansvaret for en gruppe børn. Friheden kommer dog ikke til udtryk i uddannelsens kontrolforanstaltninger med bl.a. fremmødekontrol.

Uddannelsens eksaminer er fortsat samlet på sidste år. Undervejs i uddannelsen er der dog mulighed for at standse studerende, idet der i 1970 blev indført en førsteårsafgørelse, hvor den studerendes studieegnethed og faglige kvalifikationer vurderes af et særligt udvalg bestående af både lærere og studerende. Undervejs i uddannelsen udarbejdes desuden standpunktsudtalelser i de enkelte fag og for praktikperioderne.

Eksamen afholdes i sociale fag og samlet i fagene i den pædagogiske faggruppe. Der er to prøveformer: den mundtlige prøve og den skriftlige. Den mundtlige prøve har to udgaver: mundtlig prøve, som altid er individuel med en forberedelsestid på ca. 3 timer, og synopsisprøven, som kan foregå gruppevis, og hvor forberedelsestiden er 9 dage. Synopsisprøveformen er i dag den foretrukne. Kolding Børnehaveseminarium var ét af fem børnehaveseminarier, der i 1978 fik tilladelse til forsøg med synopsisprøveformen. Først i 1985 blev den indført på samtlige børnehaveseminarier. Ved synopsisprøveformen udarbejder den enkelte studerende, eller mere almindeligt en gruppe af stude-

»Gøgl i det grønne« med Kolding Børnehaveseminarium den 30. maj 1986. Et sted mellem 1500 og 2000 børn overværede klovnleri, akrobatik, trylleri m.m. arrangeret af en afgangsklasse fra seminariet. (Foto: Kolding Børnehaveseminarium).

rende, en synopsis med et oplæg til besvarelse af den stillede opgave. Synopsen afleveres til lærer og censor, og danner udgangspunkt for selve prøven. Den nye eksamensform har mindsket eksamensnervøsiteten og givet de studerende mulighed for at levere en mere gennemarbejdet præstation. Det er gruppen, der udarbejder synopsen og samlet forbereder sig og går til eksamensbordet, men der gives karakter til hver enkelt studerende. Synopsisprøveformen kræver gensidig tillid og solidaritet af de studerende.

Specialet udarbejdes på sidste studieår og afløste den tidligere årsopgave. Det er i princippet en »disputats«, som almindeligvis udarbejdes af en gruppe af studerende og fremlægges i et større forum. De studerendes specialevalg udtrykker de studerendes pædagogiske interesser. Som eksempler på specialer kan nævnes naturpædagogik, musik og sang i børnehaven, samordnet skolestart samt sprog og motorik. I specialet fremlægges en teoretisk viden, der er afprø-

vet i samspil med børn i løbet af den særlige specialeperiode.

Med den tre-årige uddannelse bibeholdt praktiktiden sin varighed på i alt ca. ét år, der fordeltes med to perioder à syv uger det første, 13 uger det andet år og en særlig specialepraktik i det tredje år. Nyt var, at praktiklærerne nu modtog løn for deres undervisningsindsats. Børnehavepædagogerne fra seminariets praktikinstitutioner deltager hvert år i kurser på Kolding Børnehaveseminarium for at have gode forudsætninger for at udføre deres undervisningsopgave. Det forhold, at seminarierne betaler institutionerne vikarløn under personalefravær til disse kurser understreger den betydning, som praktiktiden tillægges som en del af uddannelsen. Børnehaveseminarier har særlige praktikledere — én for hver tre klasser — som planlægger, vejleder og fører tilsyn i praktikperioden.

Lærerkollegiet er 1970-1989 vokset kraftigt og omfatter nu 19 personer med forskellige kvalifikationer. Praktiklederne har alle en børnehavenuddannelse, mens hovedparten af de øvrige lærere er seminarieuddannede evt. også med en cand. pæd. psyk. uddannelse. Lærerenes efteruddannelse finder sted f.eks. på Danmarks Lærerskole. Det teknisk-administrative personale er også vokset.

Tilstedeværelsen af et børnehaveseminarium i Kolding har bevirket, at byens og omegnens institutioner har let ved at trække på skolens lærerkræfter til foredrag om pædagogiske emner. Byens pædagogiske miljø er blevet beriget.

I 70'erne blev seminariets udadvendte kursusvirksomhed forstærket. Seminarierne havde mulighed for at tilbyde relativt billige kurser, fordi kursisterne almindeligvis kunne bo hjemme. Dette medførte til gengæld, at de fleste kursister kom fra seminariets opland. Praktiklederne fungerede som kursusledere. Denne kursusvirksomhed ophørte imidlertid i slutningen af 70'erne i forbindelse med besparelser.

Fra midten af 80'erne fik børnehaveseminarierne

Studerende ved Kolding Børnehaveseminarium 1964-1989

Undervisningsår	Ant. klasser	Ant. studerende
1964/65	1	22
1965/66	2	40
1966/67	2	43
1967/68	3	60
1968/69	4	74
1969/70	4	79
1970/71	4	83
1971/72	4	92
1972/73	7	164
1973/74	8	190
1974/75	9	213
1975/76	9	202
1976/77	9	208
1977/78	9	207
1978/79	9	205
1979/80	9	205
1980/81	9	201
1981/82	9	202
1982/83	9	196
1983/84	9	189
1984/85	9	191
1985/86	9	195
1986/87	9	197
1987/88	9	189
1988/89	9	195
1989/90	10	220

For årene 1964/65-1969/70 baserer statistikken sig på antal dimittender det følgende år; reelt vil antallet af studerende ligge 5-10% højere p.g.a. frafald før eksamen. For årene 1970/71 ff. baserer statistikken sig på den af Undervisningsministeriet udsendte Uddannelsesstatistik med oplysninger ved studieårets start pr. 1. oktober. Tallene er korrigeret og suppleret af Kolding Børnehaveseminarium.

mulighed for at starte indtægtsdækket virksomhed. Man forudså, at antallet af studerende ville falde. Gennem indtægtsdækket kursusvirksomhed ville man undgå reduktioner i lærerkollegiet. Ved Kolding Børnehaveseminarium er antallet af studerende ikke faldet, og indtægtsdækket virksomhed har altså ikke været nogen tvingende økonomisk nødvendighed. Alligevel har Kolding Børnehaveseminarium indtægtsdækket kursusvirksomhed og tillige succes hermed. Kursusudbuddet retter sig ikke alene mod børnehavuddannede, men også mod andre faggrupper med pædagogiske interesser. Som eksempler på sådanne kurser kan nævnes: trivsel i familien, sorg og krise, allergiramte børn og daginstitutionen i 90'erne. Kurserne har været bl.a. socialrådgivere, sundhedsplejersker og naturligvis pædagoger.

Bygningen

Ved starten i 1964 blev kun omkring halvdelen af bygningen på Haderslevvej taget i brug til seminariets formål: i kælderen var indrettet spisestue og formningslokale, i stueetagen et kontor, medens købmandsskolen her havde lejet tre lokaler, på 1. sal havde børnehaveseminarieret to klasseværelser og dagligstue, medens købmandsskolen havde et klasselokale, og på 2. sal deltes de to skoler om foredragssalen, medens købmandsskolen havde to klasselokaler. Købmandsskolens lejemål fortsatte til slutningen af 60'erne skønt efterhånden i reduceret omfang. I starten udlejede seminariet også lokaler til oplysningsforbund og foreninger. En overgang var der desuden planer om oprettelse af en øvelsesbørnehave i en del af bygningen, men dette blev opgivet i 1966 på grund af forventede støjgener, og fordi indretningen af en børnehave ville vanskeliggøre seminariets fortsatte vækst.

Forholdene i den eksisterende bygning blev efterhånden mere og mere utilfredsstillende. I 1971 opfør-

tes en pavillion med lokaler til brug for undervisningen i de mindre stilfærdige fag rytmik, gymnastik, dramatik og tromning. 1973 kunne en skurvogn med to grupperum tages i brug, og året efter blev rektors tjenestebolig inddraget til grupperum og administrationslokaler. Hermed rådede seminariet over i alt ca. 1500 kvadratmeter lokaler svarende til ca. 5 kvadratmeter bruttoetageareal pr. studerende i 1974. Dette bragte Kolding Børnehaveseminarium i gruppe med de 2-3 børnehaveseminarier med det laveste antal kvadratmeter pr. studerende i 1974. Ministeriets standard

*Inger Juul, rektor for Kolding Børnehaveseminarium siden 1964.
(Foto i Kolding Stadsarkiv).*

ved nybyggeri var 12-15 kvadratmeter pr. studerende.

I 1970 var der planer om oprettelse af en fritidspædagoglinje ved Kolding Børnehaveseminarium. Hus-holdningsskolen »Borrehus« var på vej til at indstille virksomheden, og Kolding kommune var parat til at erhverve ejendommen. Kolding kommune var fortsat interesseret i uddannelsesinstitutioner og foreslog oprettet en fritidspædagoglinje. Planerne blev dog opgivet, dels på grund af etableringen af et fritidspædagogseminarium i Esbjerg og udbygning af fritidspædagoglinjerne i Aabenraa og Odense, og dels på grund af vanskelighederne ved at gennemføre undervisning på to forskellige steder.

Med den kraftige udbygning af uddannelserne efter 1970 havde om- og tilbygningerne karakter af midlertidige løsninger. En flytning fra Haderslevvej var fremtidsperspektivet, og der skimtedes muligheder i det fjerne.

Uddannelsescentret

På Nørremarken var et uddannelsescenter under planlægning. I 1970 udskrev Kolding kommune en offentlig idékonkurrence om et godt 350 ha stort område til uddannelsesområde, kollegier, sports- og fritidsaktiviteter i den nordlige bydel. Baggrunden for udskrivelsen af konkurrencen var periodens kraftige udbygning af enhver form for uddannelse og centerideen overført til uddannelsesområdet.

Den kraftige udbygning af uddannelsessektoren bevirkede, at eksisterende uddannelsesinstitutioner enten allerede havde eller kunne forudses at få for snævre lokalemæssige rammer. I Kolding var Kolding Gymnasiums placering i bymidten traditionsrig, men samtidig begrænsende for udbygningen af gymnasiet. Kolding Købmandsskole og Sydjyllands Handelshøjskole havde taget nye lokaler i brug, idet den nye skole på Tvedvej var blevet indviet i december 1963 og alle-

rede udvidet det følgende år. På Tvedvej var der plads til yderligere nybyggeri i 1971. Købmandsskolens behov for yderligere nybyggeri har næppe været presserende og grunden på Tvedvej rummede fortsat udvikelsesmuligheder. Specialarbejderskolen for Trekantområdet var under etablering i nye bygninger, medens Kolding Tekniske Skole havde til huse i gamle bygninger i bymidten.

Udviklingen syntes kun at kunne gå i én retning: flere uddannelsessøgende, flere og større uddannelsesinstitutioner og udvidelse af de lokalemæssige rammer. Lokalt søgte man at tilrettelægge udbygningen gennem planlægningen af et uddannelsescenter. Ideen var, at de forskellige undervisningsinstitutioner i stor udstrækning kunne benytte de samme faciliteter i form af f.eks. fælles speciallokaler, lærerpersonale, trafiknet, bibliotek og cafeteria. Samlingen i et center ville give den enkelte mindre institution muligheder, som den isoleret var afskåret fra. Centerplaceringen ville give muligheder for kontakt på tværs af de traditionelle faggrænser. Samtidig ville etableringen af et centers tilbud gøre en placering i Kolding mere attraktiv for nye uddannelsesinstitutioner.

Uddannelsescentret var ikke tænkt virkeliggjort umiddelbart. Kolding Højskole placerede sig i 1973 som den første institution i området, og i august 1975 kunne det nybyggede Kolding Gymnasium indvies. Kolding kommune fulgte efter i januar 1976, da Nørremarksbiblioteket blev taget i brug som bibliotek for lokalområdet og bibliotek og værksted for uddannelsesinstitutionerne.

Den videre udbygning af uddannelsescentret trak herefter i langdrag på grund af manglende bevillinger til de statslige institutioner fra regering og Folketing. Det lokale kommunale initiativ blev ikke modsvaret af kontant statslig støtte. I den kommunale fysiske planlægning blev formålet med området dog fastholdt.

Kolding Børnehaveseminarium indledte allerede i 1969 overvejelser vedrørende flytning fra Haderslevvej

Kolding Børnehaveseminarium 1972. Til højre forstanderboligen, som i 1974 blev inddraget i seminariet. I baggrunden skimtes pavillionen, som blev opført 1971. (Foto: Niels Lisberg).

til uddannelsescentret. Der blev indsendt et oplæg, som indgik i forudsætningerne ved arkitektkonkurrencen. Et nybyggeri forventedes at bane vejen for et 4-sporet, måske endda et 6-sporet børnehaveseminarium. Undervisningsministeriet vurderede i begyndelsen af 70'erne, at børnehaveseminarier af denne størrelse var de mest hensigtsmæssige.

I den kommunale planlægning forventedes børne-

haveseminarieret at være næste punkt umiddelbart efter færdiggørelsen af Kolding Gymnasium. Seminarieret skulle placeres mellem højskolen og gymnasiet og foran Nørremarksbiblioteket.

Ingen benægtede de pauvre undervisningsforhold på Haderslevvej, men Undervisningsministeriet fandtes midler til nybyggeri i Kolding. I 1975 forventede ministeriet, at et nybyggeri ville være muligt i løbet af

3-4 år. Børnehaveseminarieret søgte derfor at blive led i en kommunal flyttekæde, men hverken i den forladte gymnasiebygning i centrum eller i Sct. Hedvigs Klinik, som kom til at rumme Kolding Toldkammer, var der husrum for seminarieret.

Kolding kommune ved borgmester Peter Ravn søgte derfor flytteplanerne til uddannelsesområdet fremskyndet. Kommunen tilbød at lade seminarieret erhverve grunden i uddannelsesområdet i byggemoden stand vederlagsfrit, og at kommunen kunne bygge seminarieret og staten derefter leje sig ind. Samtidig vedstod kommunen sit løfte om at erhverve seminariebygningen på Haderslevvej. Disse anstrengelser viste sig dog resultatløse. Et nyt byggeprojekt blev imidlertid udarbejdet; der blev planlagt et 4-sporet seminarium med et areal på 3500 kvadratmeter. Først i 1979 lykkedes det: Undervisningsministeriet gav grønt lys for at indlede byggesagen i 1980.

Fra byggesag til flyttesag

Glæden blev kort. 70'ernes byggeplaner blev afløst af forøgede statslige sparebestræbelser. Målet var ikke længere kapacitetsudvidelser, men øget udnyttelse af den eksisterende kapacitet. Ved landets lærerseminarier blev optagelseskapaciteten i disse år begrænset af frygt for fremtidig lærerarbejdsløshed på grund af det faldende børnetal. I Undervisningsministeriet ønskede man at udnytte den ledigblevne kapacitet på lærerseminarierne til andre uddannelsesinstitutioner inden for ministeriets område. I Kolding var lærerseminarieret efter gentagne om- og tilbygninger blevet indrettet til 5 spor; fra 1984 ville der kun være 3 spor og lokalerne ville få en mindre udnyttelsesgrad. Undervisningsministeriet foreslog derfor et bofællesskab mellem et tresporet børnehaveseminarium og Kolding Lærerseminarium.

Ingen af seminarierne modtog dette udspil med be-

1/3 af studietiden anvendes i praktikinstitutionerne. (Foto: Kolding Børnehaveseminarium).

gejstring. Lærerseminarieret frygtede, at dette var første skridt på vejen til en nedlæggelse, og at pladsforholdene med 2 seminarier ville blive for beskedne. Børnehaveseminarierets holdning var præget af nødvendigheden af bedre lokaleforhold end på Haderslevvej og et ønske om at bevare institutionens selvstændighed. Børnehaveseminarieret ønskede fortsat egen undervisning i egne lokaler med selvstændig administration m.v. Begge institutioner frygtede, at et bofællesskab ville blive en hindring for fortsat vækst i form af øget kursusvirksomhed og nye speciallinjer. Bofællesskabet var ingens livret, men blev gradvis mere spiseligt.

En tilbygning til lærerseminarieret på 1700 kvadratmeter blev planlagt. Tilbygningen skulle rumme børnehaveseminarierets faglokaler og administration. Tilbygningen blev godkendt november 1984, men allerede i december 1985 forsvandt også den mulighed. Bofællesskabet skulle nu realiseres inden for lærerseminarierets lokalemæssige rammer. Den langvarige byggesag var blevet til en flyttesag.

Denne udvikling gjorde bofællesskabet endnu mindre attraktivt for begge seminarier. Kolding Bør-

nehaveseminarium oplevede fra midten af 80'erne en stigning i ansøgerantallet. Et bofællesskab ville ikke i nævneværdig grad forbedre børnehaveseminarierets forhold. Bofællesskabet blev opgivet i 1986.

I 1987 forsøgte tankerne om en placering i uddannelsescentret genoplivet, men uden resultat. Nedlægningen af Riis Toft Skole åbnede nye muligheder, men anstrengelserne for her at erhverve nye lokaler har endnu ikke båret frugt. Fra september 1989 er optagelseskapaaciteten ved Kolding Børnehaveseminarium udvidet til 4 spor. Flytteplanerne blev til en lang march på stedet samtidig med fortsat vækst.

Det manglende nybyggeri og den langvarige flyttesag har gennem årene vanskeliggjort undervisningen på Kolding Børnehaveseminarium. Grupperum savnes, ligesom der er mangel på faglokaler til undervisningen i musik, formning og drama. Individuel vejledningen af de studerende må også foregå under mindre tilfredsstillende forhold. Undervisningen er i perioder foregået på gangarealer og reposer. Bygningen er ikke egnet til en tidssvarende undervisning for omkring 200 studerende.

Man kan undre sig over, hvordan det er lykkedes at klare sig — trods de gennem lang tid vanskelige forhold. Seminariets personale og studerende har i snart to årtier levet med forventningens glæde: til næste år flytter vi! — Efterhånden må der dog til denne forventning være tilføjet et eftertænksomt måske og et spørgsmålstegn. Den menneskelige tilpasningsevne er betydelig, og man har overvundet vanskelighederne ved hjælp af en god portion galgenhumor. Endelig ejer Ernst Petersens bygning på Haderslevvej fra 1927 kvaliteter; det er ikke nogen moderne betanfæstning eller en kedelig barak, men en charmerende bygning med atmosfære.

I løbet af sine første 25 år har Kolding Børnehaveseminarium udviklet sig fra en skole med 22 elever til en uddannelsesinstitution med omkring 200 studerende. På trods af vanskelighederne er børnehaveseminarieret

et af de mest søgte børnehaveseminarier i landet. Den geografiske placering har vist sig gunstig. Uddannelsens indhold har også bidraget til den fortsatte vækst. Børnehavepædagoguddannelsen giver kundskaber og redskaber til et bredt virkefelt i dagens Danmark. Uddannelsen giver den studerende mulighed for både at dygtiggøre sig og at udvikle sig personligt. Få andre uddannelser giver sådanne muligheder.

Kilder

Litteratur:

- Almen undervisningsvejledning for børnehavepædagoguddannelsen og fritidspædagoguddannelsen. 1988.
- Betænkning vedrørende uddannelsen af børnehavelærere og fritidspædagoger. Betænkning nr. 424. 1966.
- Betænkning om uddannelsen af børnehave- og fritidspædagoger. Betænkning nr. 574. 1970.
- Børnehavegerning er ikke sentimentalt tantearbejde. Århus Børnehaveseminarium 1944-1984. 1984.
- Børnehaven. Årg. 1965-1969.
- Dansk Børnehaveråd. Årg. 1963-1964.
- Kolding i det 20. århundrede indtil kommunesammenlægningerne i 1970. Bind 1-3. 1978-82.
- Købmandsskole i 100 år. Med tekst af Birgitte Dedenroth-Schou m.fl., 1988.
- Vagn Michelsen: Pædagogiske retninger i daginstitutionen. 1982.
- Flemming Nøhr: Om uddannelsesområdet i Kolding (i: Kolding-bogen 1975, side 17-19).
- Konkurrence om uddannelsesområde i Kolding (i: Arkitekten 1971, nr. 1, side 5-13, 23).
- Planlægning vedrørende børnehave- og fritidspædagogseminarier. Betænkning nr. 733. 1974.
- Jens Sigsgaard: Børnekultur og pædagoguddannelse. 1985.

Utrykte kilder:

- Kolding Børnehaveseminariums arkiv, specielt: Bestyrelsesprotokoller, lærerrådsprotokoller, scrapbøger, samt byggesager.
- Kolding kommunes arkiv. Borgmesterkontoret. DK 851.362-851.482.
- Interviews med: Praktikleder Lene Poulsen og rektor Inger Juul (Bånd i Kolding Stadsarkiv). Praktikleder Lene Poulsen og fhv. børnehaveleder Ruth Speedtsberg (Bånd i Kolding Stadsarkiv). Asta Laursen. Interviewet af Svend Christensen (Bånd i Kolding Stadsarkiv).

I lære hos Chr. Mikkelsen

Af Børge Ibsen

Gaden, der går fra Aksefortov til slottet hedder Markdannersgade. Den er opkaldt efter Caspar Markdanner, der i begyndelsen af 1600-tallet var lensmand på Koldinghus.

I trediverne blev jeg ansat, eller rettere kom i lære, hos firmaet Chr. Mikkelsen i Markdannersgade. Chr. Mikkelsen var fabrikant i trikotage og andet uldkram. Gaden burde egentlig have heddet Chr. Mikkelsensgade, for Mikkelsens fabrik dominerede gaden. Mikkelsen ejede hele venstre side af den med undtagelse af Markdannershus i den ene ende og asylet i den anden.

Markdannershus var en spise- og ølrestauration, som var kendt for sine store billige bøffer, og for sin helt store og tykke vært, Peter Nissen. Han var virkelig formidabel i omkreds, og han blev i sin tid landskendt ved at lade sig transportere i en sulky fra Ålborg til København, trukket af en dengang kendt kapgænger, Nis Petersen. Det var vist et væddemål, som Nis Petersen vandt. Der var stor modtagelse i Tivoli, og hele forløbet blev transmitteret i dampradioen og omtalt i den samlede presse. Det gjorde naturligvis Peter Nissen berømt, og det bidrog til, at der kom yderligere søgning til hans værtshus med de store bøffer, som i omfang mindede om værten selv. Senere købte Peter Nissen Christiansminde, som var et udflugtssted ved fjorden, og sin egen damper købte han til transport af gæsterne derud. Der serverede man ikke bøf, men masser af ål.

I den anden ende af Chr. Mikkelsens gade lå asylet. Det var en børnehave, der tog sig af fattige folks børn,

når far og mor var på arbejde. Jeg mindes dunkelt selv at have gået der. Åbenbart huede det mig ikke. Jeg skulle have skreget og skabt mig og endog bidt min mor i hånden, da hun ville aflevere mig ved asylets dør. Hvorfor det var sådan, ved jeg ikke, behandlingen af børnene har da sikkert været som den burde.

Selve Markdannersgade var dengang, som nu, uregelmæssig i brolægningen og med smalle fortove. Det

Kapgænger Nis Petersen og restauratør Peter Nissen med sulky foran Koldinghus.

Markdannersgade. Chr. Mikkelsens Trikotagefabrik havde til huse i det hvide hus til venstre i billedet samt det næste hus op mod Staldgården.

særlige ved den er, at den deler sig i to. Den ene fører opad til slottet, den anden nedad mod Jernbanegade, nu til dags til den Spanske Trappe, som den kaldes, for lige som at sole sig lidt i Roms trylleri. I 1930-erne kunne man køre lige igennem til Jernbanegade.

Husene, hvori Chr. Mikkelsens fabrik var beliggende, var tre triste toetages ejendomme. Fabrikken lå

øverst oppe under taget, kun med udsigt til Vorherres himmel og de drivende skyer. Utæt var der, og regne ned gjorde det. Ulidelig varmt var der om sommeren, men til gengæld koldt om vinteren. Det forsøgte man at råde bod på ved at fyre i et hav af gammeldags kakkelovne, som ustandselig skulle fodres med kul eller koks, der oven i købet skulle hentes op fra dybe kæl-

dre, ad stejle trapper og i spande. Det var et arbejde, der var overladt til yngste lærling. Det var næppe et arbejde for spinkle drengearme med svage muskler, men desværre var det en overgang mig, der var kulslæber ved Chr. Mikkelsen, hvor jeg altså var kommet i lære. Jeg havde så at sige arvet en byplads i firmaet efter min broder Kai. Den dag i dag er det mig en gåde, hvad det var, vi skulle lære.

Virksomheden blev ledet af gamle Chr. Mikkelsen og to af hans sønner, den ene anbragt på fabrikken og den anden på lageret, men over dem svævede den gamles ånd. At vi kaldte ham den gamle var ikke alene, fordi han var gammel af år, men han var også

Fabrikant Chr. Mikkelsen.

selv gammel i tankegang, gammeldags i fabriksdrift, ja, i påklædning var han gammeldags. Klædedragten var fra forrige århundrede, nemlig klapbukser og fjederstøvler, bowlerhat og kravatt med sløjfe. Dertil kom hans udprægede smag for at gøre tingene primitivt og efter hans mening pengebesparende. Megen god arbejdskraft blev anvendt til genbrug af strikender, som skulle bindes sammen til genanvedelse. Gammelt papir blev glattet ud, og emballagesække blev syet af gammelt hessian i stakkevis, som aldrig kunne anvendes til andet.

Det meste af tiden sad gamle Mikkelsen på sit kontor, hvorfra han kunne overvåge os lærlinge, når vi skulle pakke varer ind til forsendelse. Når jeg siger kontor, så er det egentlig en tilsnigelse, for sjældent har man set et simplere kontor end det Mikkelsenske. Det var et med brædder adskilt hjørne af lageret, med et ydmygt møblement, bestående af et bord, hvor man så end har fundet det, to stole og et pengeskab. På væggen et ur og et indrammet tryk, der stammede fra en tysk fabrik, Mikkelsen engang havde handlet med. Jeg husker, der stod nogle gevaldigt lange ord »Fünfundzwanzig Jahre ununterbrochene Geschäftsverbindung«. Jeg læste dem utallige gange, når jeg havde ærinde på kontoret. Det var det eneste, der var værd at se på. Det var lige før, man brugte pennestjer hos Mikkelsen, skrivemaskine og ditto regne havde man endnu ikke opdaget.

Som sagt fremstillede fabrikken trikotage af forskellig art. Maskinerne, tingene blev lavet på, var hånddrevne og blev betjent af kvinder i alle aldre. Med et håndtag blev strikkemaskinerne bevæget frem og tilbage, og for hver tag voksede der forneden af maskinen et bånd frem af uldgarn, som senere af hjemmesyrsker blev formet til mavebælter, uldklokker, uldskørter, muffedisser og hvad ved jeg. De blev så senere pakket ind i genbrugspapir, og med ditto snor sendt land og rige rundt til forretninger, der solgte det til folk med gigt og reumatisme, og ældre, der ikke tog

det så nøje med snit og udseende.

Jeg tror nok, Mikkelsen havde en udmærket forretning dengang. Han var sikkert den eneste i landet, der fremstillede sådanne ting. Om sommeren oparbejdede virksomheden et lager af disse produkter, som det bl.a. var vi lærlinges opgave at passe. Tre lærlinge var vi, lige gamle og lige kloge. Det blev en sport for os at få tiden til at gå med alt andet end Mikkelsens udstøj. Fabrikken var alligevel en magnet, der tiltrak os. De mange kvinder med al deres snak, som ikke altid var stueren, kildede vore øren, men på trods af deres til tider uhøviske tale, var de godhjertede og hjælpsomme, og vi kom til at stå på god fod med de fleste. Jeg havde ofte ondt af deres evige trækken maskiner frem og tilbage, dag efter dag, time efter time. Det så ud, som om de savede, og det lød faktisk ligesådan. Det må have været ulideligt. Lokalet lugtede væmmet af olie og uld. Kulden eller varmen gjorde det ikke bedre, deres mad måtte de indtage siddende ved maskinerne. Man kendte ikke til kantiner eller frokoststuer dengang.

Fra lageret kunne man se ned på gaden, hvor der faktisk ikke skete meget. Markdannersgade var en stille gade, kun lige overfor, hvor Fallesens hus lå, skete der noget. Hos Fallesen var en restauration, eller snarere en snask, skulle man vel sige. Om dagen stod der altid nogle og hang på trappen. Det var nemlig sjældent, der kom nogle for at drikke sig fulde og blive smidt ud om dagen. De, der stod på trappen, var tjeneren, det kunne man se på hans hvide jakke, og måske hans kone ved siden af. Hun var raffineret påklædt, måske var hun ikke nogen pæn pige. Så var der »Peter Godt«, han havde et gevaldigt modernmærke på den ene kind, og så stod der også en anden kvinde, der kunne se ud til allehånde. De udgjorde personalet hos Fallesen. Hende, der ejede snasken, så man kun engang imellem vaske husfacaden med en svaber. Hun var en lille næsten hårløs kone, og hvor hun ellers opholdt sig, når hun ikke vaskede huset, vidste vi ikke,

men vi gættede og tillagde personalet og snasken alle slags dunkle forehavender og gjorde i tankerne Fallesens restauration til mere Sodom og Gomorra, end man sikkert kunne stå inde for.

Når jeg kom slæbende med Mikkelsens trækvogn, der af udseende lignede en arbejdsvogn, beregnet til hestetræk, så var der altid en eller anden af Fallesens personale, der var parat til at give en hånd med i den stejle opkørsel i fabriksporten. Jeg takkede dem genernt, og lovede mig selv ikke at tænke forkert om dem mere og måske, når jeg blev voksen, at aflægge restaurationen en visit. Det opnåede jeg aldrig, og nu er huset borte og også hele personalet. Den gamle dame er borte, så hos Fallesen kan man ikke mere blive drukken og blive smidt ud.

Mikkelsen brød sig ikke om, at vi brugte vor tid til at følge livet hos Fallesen, selv om han til tider selv var stærkt optaget af samme. Mikkelsen brød sig i det hele taget ikke om, at vi beskæftigede os med andet en det, der vedrørte virksomheden. Vi tre lærlinge gjorde til gengæld, hvad vi kunne for at interessere os for alt andet. Det lykkedes som regel for os, ved sammenhold og hjælpsomhed, at undgå for meget arbejde, så som dette med de gamle snorender, papir, sækkesyning og pindehugning til de mange kakkellovne.

På skift strejfede vi rundt i byen og sugede med interesse alle begivenheder til os. Dengang i trediverne var byen anderledes at se på og færdes i. Trafik var der ikke meget af, bydrengene med trækvogne, hestevogne med gods og enkelte biler som vakte opsigt, men masser af gående og cyklende. Forretningerne stillede ikke deres varer ud på gaden som nu, men hængte dem op på facaden til beskuelse. Det var en oplevelse at betragte livet og travlheden.

Den største oplevelse var nok det årlige marked, som dengang blev afholdt i selve bymidten. Alle torve og gader var spækket med telte og boder. På Akseltorv var telt ved telt med honningkager fra Christiansfeld. Det var tradition, at når der var marked, skulle man

spise honningkager med påklitrede glansbilleder, fir-kantede eller runde med glassur eller hjerteformede. Som regel var det digre damer, der solgte honningkager. Hvorfor det var sådan, ved jeg ikke, men jeg mindes kun at have oplevet, at det var tykke koner, der stod helt oppe bag i teltet, og de havde en slags skovl med langt skaft, med hvilken de kunne række de eftertragtede kager til publikum og samtidig indkassere betalingen. Andre steder solgte man blikkegetøj, småkram og tingeltangel til små priser. Spilletelte var der også, ikke med maskiner som nu, men med raffe-bægere. Her lokkede man spillerne ved at lade dem spille med for sjov, og naturligvis lade dem vinde, for derefter, når det blev alvor, at lade dem tabe. Jeg er sikker på, det var falske terninger, de spillede med. Lirekassemænd, eller positivspillere, som de jo i virkeligheden hed, sværmede rundt i byen med papstykker hæftet på kassen. Skiltene bekendtgjorde, at vedkommende enten havde atten uforsørgede børn eller var befængt med en eller anden sygdom. Måske kunne de oven i købet fremvise en legemlig skavank, der havde gjort dem værdige til at betjene en lirekasse. De larmede alle melodier i munden på hinanden.

I mange gårde i den indre by var der opstillet karruseller og luftgynger, hvis spilleværk bidrog til den almindelige larm, som var kendetegnet for markedet. På Kirketorvet var gøglet samlet, udråberne overdøvede hinanden med fristende tilbud. Her kunne man for en billig penge se tykke damer, eller ditto uden underkrop eller måske med skæg. Der var også et fuglemenneske fra det indre af Borneo, som godt nok lignede en mand fra oplandet. Han var overklistret med fjer og sagde »graaa«, mens han åd råt kød, eller lod som om han gjorde det. Flere blandt publikum genkendte ham og kom med friske tilråb. Det mest frygtindgydende hos ham var den omtale, udråberen kunne give ham.

Blandt sådanne udråbere var den legendariske professor Labri nummer et. Hans selvkomponerede sæt-

ninger blev kendt. »Frikadellens flugt over plankeværket« eller »Vorbasse krigshavn« er blot et par af dem, der er gået over i historien. Hans påfund var geniale og primitive, og kostede som regel kun nogle få ører. »Kolding ved nat« husker jeg, han optrådte med. Forbudt for børn gjorde det pikant og ovovet. Når folk kom ind i teltet, tryllede professoren lidt for dem og trak så med et let ryk bagsiden af teltet tilbage, så stod man der i mørket bag teltene og voila: »Kolding ved nat«. Det kunne ingen bestride, og det psykologiske bestod i, at ingen rigtig ville indrømme at være blevet taget ved næsen og derfor anbefalede andre at se forestillingen.

Her oplevede vi markedets trylleri i de stunder, vi kunne fravriste Mikkelsen. Nogle gange blev det opdaget, og så var fanden løs. Det vil sige fanden var det ikke, for Mikkelsen var troende og betjente sig ikke af slige personer.

Det minder mig om en historie, jeg har fået fortalt. Den er ikke om Mikkelsen, men om en anden fabrikant i branchen. Han havde været en ugudelig krop og havde gerne taget fanden i sin mund, men nu var han blevet omvendt. I en episode med en lærling, der måske havde været til marked uden at få lov, sagde han: »Gud være med dig, men du ved, hvad jeg mener«. Sådan sagde Mikkelsen ikke, men han havde ikke heller noget til overs for vore udflugter, som jo ikke tjente virksomhedens trivsel.

Det var vores indtryk, at Mikkelsen ikke helt forstod sig på de unge, selv om han selv havde sat et hav af samme i verden. Elleve børn havde han spredt ud over det meste af landet, mere eller mindre sat i vej med en uldforretning, så en flittig mand har han været. Børnene kom af og til på besøg, og det var vores indtryk, at de havde en kolossal respekt for deres fædrende op-hav, ja, nærmest var lidt bange for ham, selv om de kunne rejse hjem til deres eget. Det kunne vi læringe ikke.

Fire år skulle vi i lære hos Mikkelsen. Fire år var

Tegning af forfatteren, der viser, hvorledes Akseltorv så ud, da der var marked i 1930'erne.

som en evighed, som ingen ende ville tage. Fire år i ære for noget, man kunne lære på otte dage. Ingen af Mikkelsens lærlinge har gjort karriere, måske med undtagelse af én, der hittede den fidus at gifte sig med en af hans døtre. Alle vi andre blev et eller andet, der ikke har noget med uld at gøre, og selv om Mikkelsen

ikke var kendt for sin humor, har han alligevel engang sagt, at alle hans lærlinge var blevet til noget, og det var underforstået, noget ved faget. Da tilhøreren forbavset udbad sig en forklaring på fænomenet, så sagde Mikkelsen: »Én er kommet til postvæsenet, én laver parketgulve i København, én er blevet kunstma-

ler og én - og her gjorde Mikkelsen en lang pause og tænkte sig om - én sidder i spjældet« (jeg tror, han havde fået en dom for spritkørsel), »så det kan man kalde succes, at blive udlært hos Mikkelsen«.

Det var et slid at fragte virksomhedens frembringelser til banegården eller posthuset med en fjederløs trækvogn, der næsten var umulig at trække, især når man skulle over Buen for at komme på godsbanen. Var det vinter og glat, kunne man hive og slide og næsten ikke komme nogen steder. Jeg har grædt og bandet utallige gange over den f..... vogn, måske mere bandet end grædt, indtil en eller anden god sjæl gav et skub med.

Så var det skønnere de dage, hvor ordrerne på Mikkelsens uldtøj var så mange, at jeg blev fri, og man i stedet sendte bud efter bybud Jensen, som havde bil og en chauffør, der hed Grankvist. Grankvist var alle tiders stærke mand. Han var svensker og fuld af humør. Når han kom for at hente varerne, råbte han op gennem trappeskakten til lageret: »Nu slår bondens tromma«. Det lød som et oprørsråb, og Mikkelsen vrissede af ham, men Grankvist grinede over hele hovedet og havde et humør for hele Sverige. Han var bomstærk og kunne løfte både mig og Mikkelsen og alt Mikkelsens uldtøj på én gang, dersom han gad. Jeg ønskede ofte, at jeg var i besiddelse af Grankvists humør og af hans kræfter, så ville jeg forlade fabrikken i Markdannersgade, og min tid der ville for evigt være til ende. Så kunne jeg måske lade mig udstille på markedet som verdens stærkeste mand!

Kreaturekspeditør Jens Holm

Af Birgitte Dedenroth-Schou

Jens Lauritzen Holm var sønderjyde. Han blev født på Kastrup mark i Gram sogn i Sønderjylland den 4. februar 1853. Faderen var parcellist Lauritz Nielsen Holm, moderen Ane Barbera, f. Schack. Begge var

født i sognet og omkring 30 år gamle, da Jens, der var deres første barn, blev født. Jens Holm beskrev barndomshjemmet som et sliderhjem, og det fortælles, at han havde lært at strikke strømper, før han kom i skole.

Efter endt skolegang arbejdede Jens Holm ved landbruget på sin hjemegn, indtil han som 18-årig flyttede til Kolding for at undgå tysk militærtjeneste.

I Kolding kørte han dagvogn nogle år og blev så indkaldt til dansk militærtjeneste. Han kom på korporalskolen i Odense, hvor der gik ry af hans regneevner. Han var også på feltøvelser i lejren ved Hals. I 1876 kom han tilbage til Kolding, hvor han blev gårdskarl på Hansens Hotel, Sdr. Klostergade 26, senere Missionshotellet Ansgar. Bygningen var de sidste år indtil 1978 sæde for OK-Klubben i Kolding, derefter blev den nedrevet for at give plads for Brostrædes forlængelse til Munkegade.

På Hansens Hotel startede Jens Holm sin virksomhed som kreaturekspeditør. Han fortæller selv om starten på denne virksomhed til Kolding Folkeblad i 1928:

»Dengang lå forholdene helt anderledes end nu. Al levering af svin foregik dengang på hotelterne og særlig på Hansens Hotel. Her leveredes også alt det fedekvæg, der skulle sendes til udlandet. Gårdskarlen fik kreaturerne, mærkede dem og sendte dem til Tyskland eller England efter ordre og for opkøbernes regning. Forsendelsen skete udelukkende med bane enten til Hamborg eller til Esbjerg.«

Ved forsendelser til Tyskland forlangtes det, at der skulle følge en mand med for hver tre vognladninger. Da der var eksportører, der ikke havde så mange kreaturer at sende ad gangen, påtog Jens Holm sig at organisere, at flere eksportørers dyr blev afsendt samlet i vognladninger til Hamborg. Her blev de atter skilt ud og afleveret til de kommissionærer, som de enkelte afsendere ønskede at benytte. Denne fremgangsmåde var billigere for eksportørerne, og Jens Holm fik også betaling for sit arbejde. Da Jens Holm for første gang optrådte i Kolding-vejviseren i 1895, var det med en anslået skatteevne på kr. 3.000, i 1897 var det kr. 5.000, beløb, der placerede ham blandt de største skatteydere i byen. Endnu på dette tidspunkt var hans adresse Hansens Hotel, Sdr. Klostergade 26 og titlen staldforpagter.

Til at begynde med eksporteredes både til England og Tyskland. Jens Holm fortæller, at det fedeste og bedste kvæg solgtes til marskegnene ved Itzehoe, Husum og Tønder. Nogle tilfælde af mund- og klovesyge betød imidlertid, at englænderne i 1892 standsede al indførsel af levende kvæg. Herefter koncentrerede Jens Holm sig om det tyske marked.

De tyske landmænd gjorde ellers, hvad de kunne for at lægge hindringer i vejen for den danske kreatur-eksport. De tyske toldsatsler blev forhøjet, og i 1895 krævede de tyske myndigheder, at det danske kvæg kun måtte sejles til Tyskland og kun til særlige kvægkarantænestalde, der etableredes i Åbenrå, Flensborg, Kiel, Altona, Lübeck og Bremen. Her skulle alt importeret kvæg opstaldes i 10 dage, før det måtte slagtes eller sendes videre i Tyskland som levende kreaturer.

Karantænestaldene blev af de respektive byer forpagtet ud til private kreaturimportører, der så selv skulle skaffe kreaturer til deres stalde. Disse opkøbere kendte i forvejen Jens Holm, der på dette tidspunkt havde flere års erfaring som kreaturkspeditør, og de kendte Kolding, der lå tæt ved den tyske grænse, og

yderligere havde den fordel, at banegård og havn lå så tæt op ad hinanden. Der kom kreaturer med jernbanen til Kolding fra hele Østjylland. Jens Holm og hans medarbejdere tog imod kreaturerne, når de kom til Kolding og sørgede for, at de blev bragt til skibene, der sejlede dem til Tyskland. Det var derfor nærliggende, at forpagterne ved de tyske karantænestalde spurgte Jens Holm, om han ville forsyne deres stalde med kreaturer.

Bestyrelsen for Flensborgs karantænestalde henvendte sig som de første til Jens Holm. I et åbent brev til kreaturksportørerne i Danmark dateret 28. maj 1896 meddelte de, at deres skibe nu sejlede fra Kolding hver mandag, onsdag og lørdag middag. Desuden sejlede deres skibe hveranden dag, når der var anmeldt mindst 50 kreaturer. For forsendelse af kreaturerne fra Kolding og til det tidspunkt, hvor de var indladt i jernbanevogn i Flensborg, omfattende skibsfragt, told, foder på skibet og i karantænen, dyrlægekontrol og spedition, krævede karantænebestyrelsen M 26.25 for fedt ungvæg, M 30.25 for køer eller gamle tyre og M 46.75 for gamle stude. Nederst på brevet står »Anmeldelse for Kolding sker hos Herr Jens Holm, Hansens Hotel i Kolding«.

Karantænestaldene i Åbenrå blev i 1895 forpagtet til firmaet Jürgen Lorentzen i Åbenrå, der også snart fik samlet en væsentlig del af eksporten i Kolding hos Jens Holm. Da denne forpagtningskontrakt i 1897 skulle fornyes, sendte en række danske kreaturksportører anbefalingskrivelser for Lorentzen til byrådet i Åbenrå. Man aner Jens Holms hånd i disse skrivelser. Brevene er nemlig næsten enslydende, hvad enten de kommer fra Randers, Kolding eller Foldingbro. De skriver alle, at de sender deres kreaturer fra Kolding, og at de er udmærket tilfreds med den service, Lorentzen giver dem. Da han har egen damper, har han nemlig mulighed for at afhente deres dyr, når de har brug for at komme af med dem. Man behøver blot at telegrafere, så kommer hans skib på få timer fra Åben-

Sdr. Klostergade ca. 1910. Til venstre Missionshotellet opr. Hansens Hotel, hvor Jens Holm startede sin virksomhed.

rå og henter dem i Kolding. Man kan heraf også udlede Jens Holms problemer med at få tilstrækkelig staldplads til sin rådighed.

Blandt de kreatureksportører, der skrev til bystyret i Åbenrå, var Th. Refslund, Aldersly, Seest, der årligt eksporterede 1.000 kreaturer til Åbenrå og de koldingensiske eksportører Th. Deissner og J. Nissen, der til-

sammen stod for eksport af 1.500 kreaturer årligt. Den samlede tilførsel af danske kreaturer til karantænestaldene i Åbenrå var i 1896 7.056, hvoraf ca. 5.000 kom fra Kolding.

Jens Holms faste aftaler med de tyske importører betød, at han slet ikke kunne klare sig med den staldplads, han havde på Hansens Hotel. Først lejede han

Kreaturer trækkes fra banen hen til kreaturstaldene. Foto fra 1920'erne.

en stald i Havnegade, men det var for langt fra kajen, så han måtte til at bygge selv.

I artiklen »Kvægeksporren fra Kolding« i bogen »Kolding omkring 1930« beklager Jens Holm sig over havnevæsenets manglende interesse for hans virksomhed. Det kunne ske, at havnefogeden bebrejdede ham, at kreaturerne ved indladningen havde »spildt

lidt«. Jernbaneautoriteterne, som han kaldte dem, var derimod mere forstående. Det var også statsbanerne, der lejede ham en grund lige ved udladningsrampen til opførelse af en kreaturstald til 300 dyr. Denne stald stod færdig i 1896, og i 1898 fik Jens Holm tilladelse til at opføre endnu en stald på havnens nordside. Ved siden af Jens Holms stald indrettede Kol-

Kreaturer indlades i skib til Tyskland. Bag restaurant »Størekassen« ses en af Jens Holms stalde.

ding kommune senere samme år en åben markedsplads for kvæg, begyndelsen til Kolding Eksportmarked.

Allerede før denne tid var der blevet holdt månedlige kreaturmarkeder i Kolding, fra 1860'erne i Slotsgade, senere på markedspladsen ved Vejlevej på det sted, hvor Låsbyhøj nu ligger, men med den stigende

eksport af levende kreaturer fra Kolding til Tyskland var der skabt mulighed for at etablere et ugentligt kreaturmarked, som man allerede havde det i Esbjerg.

I sammenhæng med dette dannedes et eksportselskab, der skulle bringe flere opkøbere til det nye kreaturmarked. Medlemmer af selskabet var foruden eks-

peditør Jens Holm gårdejerne Hans Pedersen, Nr. Bjært, Ole Straarup, Kolding, Nis Juhl, Skartved, Laurids Lind, Sdr. Bjært, Thomas Refslund, Seest og forpagter Jørgen Bruun, Cathrinebjerg i Sdr. Stenderup. Hertil kom kreaturhandler Bendix Oxholm af Kolding og købmand H. Juhl, Kolding. Sidstnævnte var tillige forretningsfører i selskabet.

Jens Holm fortæller i 1930, at eksportmarkedet til at begynde med gik noget trægt. Sammen med Thomas Refslund, der i forvejen eksporterede kreaturer til markederne i Husum og Itzehoe, forsøgte Jens Holm at interessere nogle kreaturopkøbere fra Rhinlandet i at komme til Kolding for at købe køer passende for markederne i de store industribyer, men disse forsøg førte ikke til noget. Det var stadig opkøberne fra de nordtyske byer, der dominerede.

Det ugentlige eksportmarked for kreaturer blev dog i løbet af få år en god forretning, og snart var kreatur-eksporten fra Kolding større end Esbjergs. Koldings beliggenhed og gode trafikforbindelser var selvfølgelig af afgørende betydning, men markedet havde ikke fået det omfang, hvis ikke Jens Holm på forhånd havde haft sine gode forbindelser med eksportørerne i Jylland og de tyske opkøbere. I marts 1904 udførtes på en uge 1.600 kreaturer fra Kolding, det var det højeste tal, der hidtil havde været nået. 17 dampere afgik i ugens løb med levende kreaturer til Åbenrå, Flensborg og Kiel. Senere på året i november 1904 oprettedes endnu en eksportroute. En annonce i Kolding Folkeblad meddeler, at damperen »Hanseat« fra den 23. november 1904 sejler en gang ugentlig med kreaturer for Lübeck og Berlin. Nærmere meddelelse fås hos Schelsky og Max Gosan, Berlins Central-Vierhof og hos Jens Holm, Kolding.

Jens Holm blev ofte i samtiden og er også senere blevet kaldt kreatur-eksportør, men han var kreatur-ekspe-ditør, hvad vi i dag ville kalde speditør. Han var den, der sørgede for, at kreaturerne blev fragtet fra sælger til køber, og han tjente sine mange penge på, at

Jens Holms arbejdsformand Jørgen Hansen.

han ekspederede i alt omkring 1.500.000 kreaturer, inden han i 1918 gik på pension.

Som det er fremgået, var det ikke kun landmænd i Kolding og omegn, der sendte deres kreaturer til Jens Holm til videre forsendelse, også kreaturhandlere fra store dele af Jylland brugte ham som mellemmand. En medvirkende årsag hertil var, at Jens Holm be-

handlede dyrene ualmindelig godt. Kreaturhandler A. Andersen skriver herom, at der altid var folk på banen om natten, oftest var Holm selv med, og så snart et tog med kreaturer kom for rampen, så i gang med aflæsning og efterfølgende vanding og hækkene fyldt med godt hø. Holm tålte aldrig, der stod kreaturer på baneplassen en halv nat, hellere gik han selv og ventede på banegården. En anden meget vigtig grund til at eksportørerne valgte ham, var, at han altid var til tjeneste med råd, hjælp og oplysninger, og når de efter at have sendt kreaturerne af sted, kom til Kolding for at sælge dem, så stod de velfodrede og sat sammen på en sådan måde, at de præsenterede sig bedst til salg. Endelig kunne eksportørerne altid hos Holm få forskud på det beløb, kreaturerne ville indbringe. Holms priser for foder og staldplads var ikke for høje, det var først under 1. verdenskrig, at Jens Holm satte prisen pr. kreatur op til ca. 1 kr.

Jens Holm eller hans arbejdsformand inspicerede også altid skibene, der skulle transportere kreaturerne til Tyskland. Engang var han utilfreds med den måde, den tyske kaptajn havde bundet kreaturerne på, men denne ville ikke rette sig efter Jens Holms anvisninger. Han har sikkert ikke kendt Jens Holm, der i det ydre med sin hvide kittel og sine træsko lignede en af sine egne trækkere. Så vendte Jens Holm sig om og sagde til sine folk på sin stilfærdige måde: »Vil I så trække alle kreaturerne i land igen« og til kaptajnen: »Så kan De sejle til Flensborg med tomt skib«, og sådan blev det.

Jens Holm fik efterhånden en stab af medarbejdere, men han ledede personligt arbejdet og overvågede alt. Han forlangte meget af sine arbejdere og kunne også skælde dem grundigt ud, når det i travle perioder ikke gik hurtigt nok. Men de folk, der passede deres arbejde godt, var han villig til at give en god løn, selv om han ikke ville have, de skulle være i fagforening. I hans regnskabsbog over udbetalt løn figurerer hver måned et beløb til præmier.

Han sparede heller ikke sig selv. Ved sit 40-års jubilæum i 1916 siges det, at han i over en menneskealder har været den første på pletten om morgenen og den sidste, som om natten forlod staldene. Når hans folk ud på natten gik til ro, satte Jens Holm sig til at føre regnskab. Der var meget at holde styr på, når han i uger havde op mod 3.000 kreaturer at ekspedere fra en mængde forskellige afsendere og til mange forskellige pladser i udlandet. Jens Holm tjente mange penge, men han tjente dem ved en umådelig stor arbejdsindsats over en periode på mere end 40 år.

En særlig god hjælp havde Jens Holm i sin arbejdsformand, Jørgen Hansen. Jens Holm, der var barnløs, havde haft i tankerne at gøre Jørgen Hansen, der var 19 år yngre end han selv, til sin kompagnon og efterfølger, men ulykkeligvis rantes Jørgen Hansen i 1911 af gigtfeber og døde, skønt Jens Holm lod ham tilse af de kendteste specialister i København.

Kreatureksporten steg stærkt i årene op mod den første verdenskrig. I 1914 var den årlige eksport fra Kolding ca. 50.000 stk., hvoraf langt de fleste gik til karantænestaldene i Åbenrå og Flensborg. Åbenrå solgte igen videre til Hamborg, Flensborg og byerne ved Rhinen. Da den 1. verdenskrig brød ud, skete der igen et voldsomt opsving i eksporten, der under krigen kom op på 100.000 stk. levende kreaturer om året. Nu stillede tyskerne ikke længere krav om søkarantæne, p.g.a. forsyningssituationen, og en væsentlig del af eksporten skete derfor igen pr. bane.

Staldplads var stadig et problem for Jens Holm. I 1904 havde han bygget en ny stor stald ved sejlklubens pavillon, nu »Stærekassen«, og i 1916 byggede han sin fjerde stald ved siden af kornkompagniets pakhus. Kreaturhandler Jens H. P. Jepsen byggede to mindre stalde i henholdsvis 1906 og 1912. I 1913 lod Kolding kommune bygge en markedshal først og fremmest til brug ved det ugentlige kreaturmarked. I en opgørelse fra ca. 1917 fremgik det dog, at det stadig var Jens Holm, der havde den største staldplads. I

hans fire stalde, hvoraf de to var på 825 m² hver, de to andre på 610 m², kunne der være 767 kreaturer, i Jens Jepsens stalde 404 kreaturer og i Kolding kommunes markedshal, den, der senere kom til at hedde Kolding Eksportmarked, efter den sidste udvidelse 304 kreaturer.

Fr. Aubeck skriver i 1916 i bogen »Danske Byer og deres mænd«:

»Hvad der i høj grad har øget trafikken (på stationen) er den meget store kreatureksport, som lægger stærkt beslag på både havn og bane. Den er for banens vedkommende så overvældende, at stationen i denne vinter flere gange

har måttet melde pas. Nu bliver der bygget en rampe fra hvilken der på samme tid kan indlades kreaturer til begge sider. En snes vogne vil kunne fyldes samtidig.«

Aubeck omtaler også de kommunale eksportstalde, der dog ikke i størrelse kan sammenlignes med Jens Holms rummelige bygninger, som endda er for små.

»Denne mand, nu en af byens pengematadorer, har gjort en karriere som ikke enhver gør ham efter. Han begyndte som ganske almindelig kreaturtrækker og sidder nu i en bedrift, der regnes blandt landets største.«

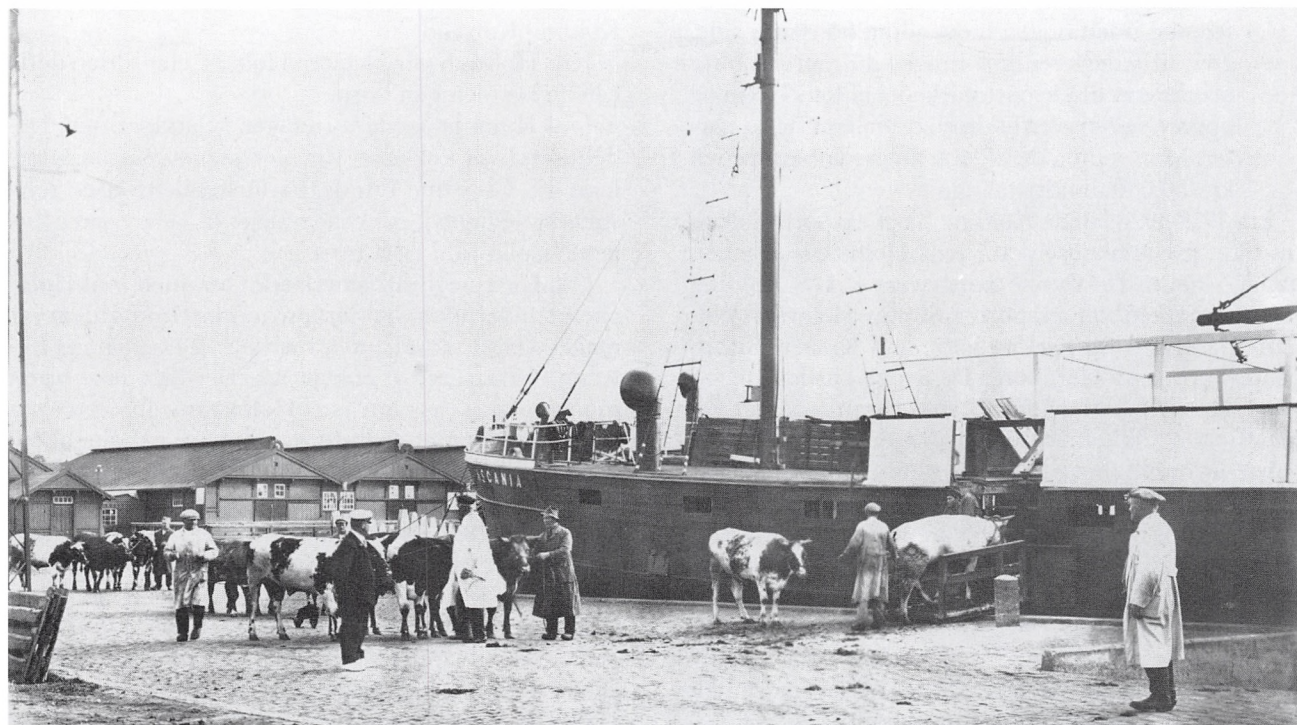
Baneterrænet ca. 1910.

De tyske kreaturimportører var imidlertid også blevet interesserede i at få del i kreaturekspeditionen i Kolding. I 1910 optræder i Kolding-vejviseren speditønsfirmaet O. Hviid og Skriver, hvis indehavere er speditørerne Frederik Oskar Hviid af Kolding og Kristen K. Skriver af Hamborg, og i 1916 får brødrene Skriver af Hamborg tilladelse til at leje den kommunale markedshal. Endnu inden tilladelsen hertil var givet, ansøgte Jens Holm og Jens H. P. Jepsen om, at de i fællesskab måtte leje den samme hal, og om de måtte få eneret på eksport af levende kreaturer fra Kolding efter samme retningslinier som gjaldt for kreatureksperten fra Esbjerg, Odense og andre byer. Havneudvalget

afslog deres andragende, og markedshallen udlejedes til brødrene Skriver.

Den betydelige kreatureksport fra Kolding og de store indtægter, Jens Holm havde heraf, fik Kolding kommunes havneudvalg og vist nok primært socialdemokraten, uddeler I. P. Jensen til at fostre den tanke, at kommunen kunne overtage de private stalde og dermed få en samlet styring af kreatureksperten med deraf følgende øgede indtægter til Kolding havn. I. P. Jensen fremførte, at de private ejere havde sluttet sig sammen og monopoliseret handelen. Når kommunen købte staldene ville flere få mulighed for at tjene på kreatureksperten.

Inkladning af kreaturer. I baggrunden de kommunale stalde.

Det var borgmester Oluf Bech, der førte forhandlingerne med Jens Holm, J. H. P. Jepsen og Chr. Jacobsen (førstemand hos Jens Holm efter Jørgen Hansens død) om købet af deres seks stalde. Jens Holm begyndte med at forlange 150.000 kr., men det lykkedes Oluf Bech at få bragt prisen ned på 130.000 kr. ved at udbetale beløbet kontant ved afståelsen. Ministeriets tilladelse til kommunens køb forelå i marts 1918, og den 2. april 1918 kan i havneudvalgets forhandlingsprotokol læses:

»Der forelå: Beretning om, at udvalget dags morgen kl. 7 havde været til stede på havnen og der overtaget de af Jens Holm m.fl. købte stalde med hvis tilstand, der intet var at bemærke. Overdragelsen til Eksportmarkedet fandt derefter sted uden nogen indvending fra dets side. Den tilstedeværende fourage vil i morgen blive overleveret til Eksportmarkedet af Jens Holm og opgørelse herover finde sted mellem de to parter. Man vedtog derefter at anvise købesummen kr. 130.000 til udbetaling.«

Fra 1918-1920 lejede Kolding havn eksportstaldene ud til et privat aktieselskab. Jens Holm havde ingen aktier i dette. De største parthavere i A/S Kolding Eksportmarked var eksportør Simon Heinrich William Danielsen fra Kiel og købmand Kristen Knudgaard Skriver fra Hamborg. De øvrige parthavere var gårdejer Niels Karstoft fra Eltang, kommissionær Peter Nielsen Okholm, Ribe, gårdejer Iver Andersen Ravn, Grønninghoved og som repræsentant for Kolding Herreds Landbrugsforening gårdejer Olav Olsen, Hjarup. Denne ordning varede dog kun til 1920, da overtog Kolding havn igen staldene og drev dem derefter selv videre ved hjælp af en bestyrer.

Med salget af sine stalde var Jens Holm således helt ude af kreaturhandelen. Han var blevet rentier.

At han valgte at holde op, da denne lejlighed bød

sig, er ikke så mærkværdig. Han var 65 år og kunne forudse, at han ikke i længden kunne holde til det hårde arbejdspress i staldene.

Jens Holms hjem og leveregler

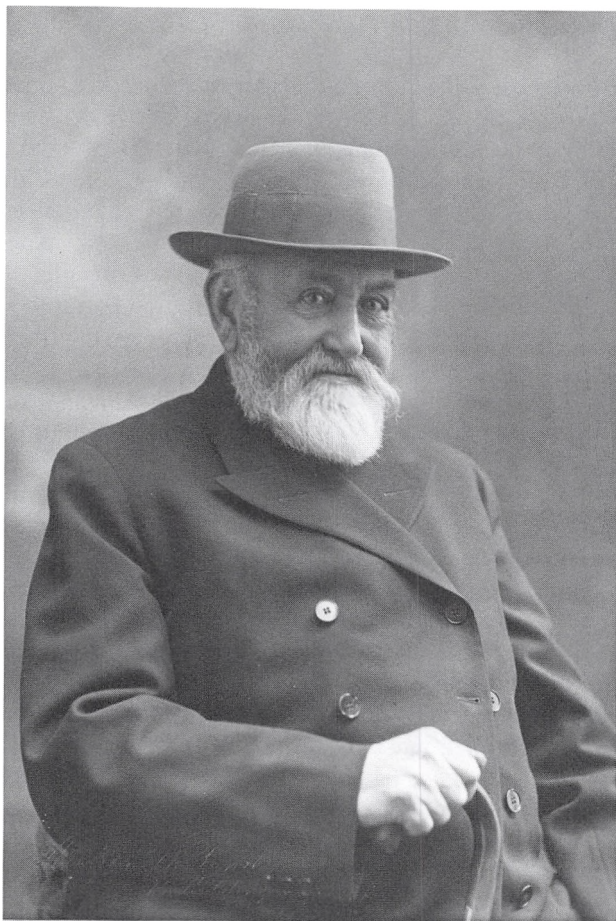
Jens Holm boede i den første tid i Kolding på I. C. Hansens Hotel i Kolding, Sdr. Klostergade 26, senere lejede han sig ind i købmand Niels Jørgensen ejendom, Sdr. Klostergade 25. Først i 1910 blev han husejer, idet han købte ejendommen Fredericiagade 14, hvor han boede til sin død i 1939. Huset lå i Kolding Landdistrikt, hvor skatten var betydeligt lavere end i Kolding Købstad.

Jens Holms hustru Maren Holm, f. Henriksen døde i 1905. De fik ingen børn.

Jens Holm beboede stueetagen i ejendommen. I sidehuset, hvor køkkenet var, boede hans husbestyrerinde frk. Christine Prinds. På førstesalen var en selvstændig lejlighed, som var udlejet til lærerparret Jørgen Nicolai Juhl og hustru.

Frk. Kirstine Juhl, som boede i hus med Jens Holm i hele sin barndom har fortalt, at Jens Holms hjem var meget spartansk udstyret, men på væggene hang billeder af kreaturer af enhver art. Der blev ikke brugt mange penge, selv om Jens Holm var velhavende, og der går stadig mange historier om hans påholdenhed. F.eks. fortælles det, at frk. Prinds på et tidspunkt havde bemærket, at loftet var meget mørkt og trængte til at blive hvidtet. Det mente Jens Holm ikke var nødvendigt, folk kunne bare lade være med at se opad. En dag havde Jens Holm fået lyst til ål til sin middagsmad. Frk. Prinds sagde da, at så måtte hun have flere penge, for de var dyre. Det ville Jens Holm alligevel ikke give hende, og så fik de sild i stedet.

Fra 1913 til 1919 havde Jens Holm et plejebarn boende. Det var Anders Eskelund Hansen, søn af Jørgen

Jens Holm. Foto Atelier Westend.

Hansen, hans arbejdsformand, der som nævnt var død i 1911. Anders Eskelund Hansens bror, Laurits Eskelund Hansen, fortæller, at Jens Holm havde ønsket at adoptere Anders, som han holdt meget af, men det ville moderen, fru Eline Hansen, ikke have. Jens Holm betalte for Anders Eskelund Hansens skolegang på Kolding Realskole. Han havde gerne set, at

han derefter var kommet til statsbanerne eller postvæsenet, men Anders, som havde færdedes meget i Jens Holms stalde, var blevet så glad for at have med dyr at gøre, at han ville være landmand. I 1919 rejste han ud som landvæseneselev og senere hjalp Jens Holm ham til at købe en gård i Gejsing. Da det var Jens Holms overbevisning, at enhver burde klare sig selv, måtte Anders Eskelund Hansen som alle andre betale renter og afdrag på de penge, han havde lånt til gården.

Anders Eskelund Hansen havde gården i Gejsing til 1954, da han med sin hustru af andet ægteskab emigrerede til Canada. Hos deres søn Jens Eskelund Hansen — opkaldt efter Jens Holm — findes de leveregler, som Jens Holm skrev til plejesønnen »ved hans udgang i verden«, som der står. De lød som følger:

Drik ikke spiritus

Gift dig ikke og sæt dig i en husende

Giv altid mindre ud, end du tager ind

Hold altid, hvad du lover andre

Køb aldrig noget, du ikke har brug for

Gør altid lidt mere end din pligt

Lov aldrig noget, som du på forhånd har grundet formodning om, du ikke kan holde

Forlang ikke mere af andre, end du ville tillade andre at forlange af dig

Tro ikke på lokkende løfter, de er som oftest lygtemænd

Hold altid nøje regnskab med dine udgifter og indtægter, og gør dig til en regel at føre dagbog over, hvad der hænder dig

Bed dit Fadervor hos dig selv hver aften

Jens Holm 12. juli 1919

Disse leveregler viser i få ord, hvad Jens Holm stod for. Han var religiøs, pligtopfyldende, kritisk over for sine medmennesker og meget sparsommelig. Men selv om han var påholdende, når det gjaldt ham selv, var han altid villig til at hjælpe andre, når han mente,

de havde brug for det. En lang række mennesker modtog i tidens løb hjælp af Jens Holm. Han hjalp i stilhed, og det var ikke småpenge, han tabte på udlån.

I en af hans regnskabsbøger findes en lap papir, hvorpå han i forbindelse med udfærdigelsen af sit testamente i 1935 har foretaget en opgørelse over, hvad hans penge er gået til. 384.933,49 kr. er gået til skat, 159.061,15 kr. til hjælp og filantropiske formål og 454.265,22 kr. til »forskellige tab og afskrivninger som tab«.

Siden 1918, i 16 Aar
betalt i Offentlig Skat
Kr 384933,49
S. 850

Siden 1910, Betalt til
Hjælp og Filantropiske Formål
Kr 159061,15

Forskellige Tab og Afvikling
= minger dom. Tab i Samme
Tidsrum Kr 454265,22
S. 280

Opgjort ved Testament Notar
Jan 22/5 - 1935
J. Holm

Jens Holms udlånsvirksomhed

Allerede før Jens Holm ophørte med sin ekspeditionsvirksomhed, var han begyndt at låne penge ud. Det fremgår af en udlånsbog, han har ført, som begynder i 1912. Men da han blev rentier, havde han mere tid til sin udlånsvirksomhed, og den antog efterhånden et meget betydeligt omfang. Mange mennesker i Kolding lånte hos ham til køb af eget hus. Han var villig til at hjælpe, men der skulle være rimelighed i andragnen, og han begyndte altid med at spørge: »Hvor meget har du selv?«

Det fremgår af boet, at han havde udlånt 300.000 kr. til privatpersoner i Kolding. Der var repræsentanter fra alle samfundslag og store og små beløb mellem hinanden. Hertil kom, hvad han havde lånt ud til kommuner og andelselskaber, bl.a. vandværker, mejerier og brugsforeninger.

Jens Holm holdt nøje orden i sine regnskaber. Laurids Eskelund Hansen fortæller, at når han skulle betale renter og afdrag på det beløb, hans mor havde lånt til udbetaling på et lille hus, havde Jens Holm altid regnet renter, afdrag og restgæld ud og udskrevet kvitteringen, inden han kom. Gældsbeviset opbevarede han i sit pengeskab.

Jens Holm ejede også en del grunde i byen, bl.a. et stort areal ved Vejlevej nær Gl. Esbjergvej. Desuden ejede han en række udlejningsejendomme rundt omkring i byen. Han satte mange penge i Trævarefabrikken Holmsminde, der ejedes af H. C. Mehr, der stammede fra Kastrup ligesom Jens Holm.

Jens Holms liv som rentier

Efter at Jens Holm var ophørt med at drive ekspeditionsvirksomhed, sad han en stor del af sin tid ved skrivebordet og førte regnskab med sine mange udlånsforretninger. Han havde næsten altid hat på, til hver-

dag en slags kasket, for han led meget af migræne. Om sommeren rykkede han uden for huset. Så sad han på sin hvide havebænk og strikkede. Han strikkede strømper af gråt, groft garn og håndklæder.

Jens Holm læste også meget. Han var en flittig låner på biblioteket og havde også selv en del bøger. Det fremgår af hans bogsamling, som står hos Laurids Eskelund Hansen, at han godt kunne lide historiske romaner, Carit Etlar, B. S. Ingemann og detektivromaner af Nat Pinkerton, Conan Doyle m.fl. Han havde også et stort tysk leksikon.

Jens Holm var over for mange ordknap og tillukket, men han var meget glad for børn, hvad også hans mange gaver til Børnebespisningen, Børnenes Vel og andre børneinstitutioner vidner om. Anders Eskelund Hansens datter husker, at han var meget venlig, når familien besøgte ham, og han gav altid børnene en skilling. Han og frk. Prinds kom også ofte på besøg på gården i Gejsing. Så blev radioen gemt væk, for det var efter Jens Holms mening noget pjank!

Jens Holm havde ikke nogen stor omgangskreds. Det var især gamle kreaturhandlere, bl.a. kreaturhandler Th. Deissner, der også boede i Fredericia-gade. En gang om ugen spillede han l'hombre eller esmakker i Industriforeningen. Man spillede om småpenge, og Jens Holm brød sig ikke om at tabe. Tabte han, blev han gnaven og gik hjem, vandt han, strålede hans øjne.

Jens Holm var en flittig kirkegænger. Hver søndag gik han i Sct. Nicolai kirke, hvor han havde sin faste plads nær prædikestolen, han hørte meget dårligt på sine gamle dage. Om søndagen havde han pænt tøj på, men til hverdag gik han altid i hvid kittel og træsko, som han havde gjort det, da han arbejdede med kreaturerne.

Jens Holms gaver til almennyttige formål

Da Jens Holm ikke havde livsarvinger, besluttede han

allerede på et tidligt tidspunkt, at størstedelen af hans formue skulle gå til almennyttige formål. Jes Nielsen fra Kolding Herreds Landbrugsforening fortalte efter Jens Holms død, at han på et tidspunkt havde spurgt Jens Holm, hvorfor han dog ikke brugte pengene selv, som de fleste andre ville gøre. Jens Holm havde kort svaret: »Nej, jeg kunne ikke både tjene og bruge dem«. Han havde ikke tjent sine penge let — han havde ikke haft tid til andet end arbejde.

Så vidt det kan ses, er hans første større gave et beløb på 5.000 kr., som han i 1915 skænkede til Børnenes Vel til opførelse af feriehuset ved Grønninghoved. Anledning var hans 25-års jubilæum som kreatur-ekspeditør.

Da han i 1918 solgte sine stalde, fik han mere tid til at overveje, hvad pengene skulle gå til. I 1919 skænkede han et beløb på 10.000 kr. til Den sønderjydske Fond og et forsamlingshus til sit fødesogn Gram.

Den næste store gave var et nyt orgel til Sct. Nicolai kirke. Som allerede omtalt var Jens Holm en flittig kirkegænger og havde selv kunnet konstatere, at et nyt orgel var påkrævet. Kirkebestyrelsen fik frie hænder med hensyn til købet, og det kan ses af hans regnskabsbog, at 35.000 kr. er afsat til formålet. Det var orgelbygger J. L. Zachariassen fra Åbenrå, der byggede orglet, der først for nylig er udskiftet.

I 1922 oprettedes et legat »Kreaturekspeditør Jens Holms og hustrus legat under Foreningen af Håndværkere og Industridrivende i Kolding«. Renterne af legatkapitalen, der var på 10.000 kr., skulle uddeles til værdige og trængende håndværkere eller deres efterladte. Jens Holm besøgte ofte Industriforeningen, og i 1931 blev han æresmedlem. Også de unge håndværkere tænkte han på, da han i 1934 skænkede Teknisk Skole en byggegrund, der muliggjorde en udvidelse af skolen.

Jens Holm havde allerede tidligere betænkt Børnebespisningen med gaver, men i 1932 oprettedes et egentlig legat til fordel herfor. Legatets kapital var på

4.000 kr., og renterne skulle bruges til børnebespisning.

Allerede i 1920-21 havde Kolding Bibliotek nydt godt af Jens Holms velgørenhed. På dette tidspunkt gav han 10.000 kr. til inventar m.m. I 1933 skænkede Jens Holm 5.000 kr. til bibliotekets byggefond, og i taknemmelighed herover blev han den 3. oktober 1933 udnævnt til æresmedlem af Kolding Biblioteksforening.

Hans største samlede gave var de 135.000 kr., han skænkede til køb af grunden på hjørnet af Jernbanegade og Fredericiagade til bygning af et nyt bibliotek til erstatning for biblioteket på Rendebanen.

Som begrundelse for gaven skrev Jens Holm i et brev dateret 11. marts 1936 til Kolding Byråd:

»Underskrevne fhv. exportør Jens Holm har i en årrække lagt mærke til, i hvor høj grad befolkningen søgte Centralbiblioteket i Kolding, ikke mindst for at gøre sig bekendt med fagskrifter, og jeg er derved bestyrket i den opfattelse, at biblioteket yder en samfundsnyttig gerning af et så betydeligt omfang, at jeg ønsker at støtte det.

En nødvendig betingelse for at biblioteket kan yde den fulde nytte, er det efter min opfattelse, at det er beliggende på et centralt sted i byen, og jeg har derfor i nogle år søgt en velbeliggende grund, hvorpå en biblioteksbygning kunne opføres.«

Dette brev kom på et tidspunkt, hvor Arbejdernes Forsamlingsbygning allerede var i forhandlinger med kommunen om køb af den samme grund, men de havde ikke pengene her og nu som Jens Holm.

Bibliotekets bestyrelse vedtog i 1938 at overdrage ejendomsretten til byggegrunden og byggefonden til en selvejende institution »Jens Holms Biblioteksfond«, der kom til at stå som ejer af bygningskomplekset på »Holms hjørne«. På grunden blev der ud over biblioteksbygningen plads til en forretningsbygning ud mod Jernbanegade. Overskuddet fra udlejning af

Jens Holm lægger grundstenen til biblioteksbygningen, 23. november 1938.

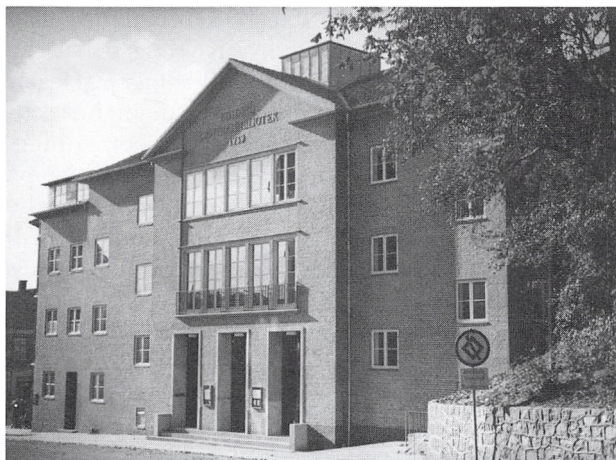
denne ejendom skulle overføres som tilskud til bibliotekets drift. Jens Holm fulgte selv biblioteksbyggeriet nøje. Allerede i 1936 fremførte han i et læserbrev i Kolding Folkeblad, at han syntes bibliotekets byggepla-

ner var alt for flotte, men det var formanden for bibliotekets bestyrelse, kæmner P. Zoffmann uenig med ham i.

Grundstenen til biblioteksbygningen nedlagdes ved en højtidelighed den 23. november 1938. Jens Holm lagde den første sten. Ved rejsegildet den 15. april 1939 kunne han ikke være til stede, da han var sengeliggende. Han døde den 29. april 1939, 86 år gammel, et halvt år før biblioteket blev indviet.

Den sidste gave, han nåede at give i levende live var 10.000 kr. til et menighedshus for Sct. Nicolai sogn. Det var den 17. april 1939. Det var en betingelse for gaven, at kapitalen ikke blev anvendt, førend menighedsrådet fra anden side havde skaffet så mange midler, at menighedshuset kunne betales fuldt ud. Han ønskede ikke at være med til at rejse et hus, som skulle have gæld at trækkes med. Desuden var det en forudsætning, at det menighedshus, der skulle rejses, blev et sted, hvor alle kirkelige retninger kunne mødes i fordragelighed.

Hovedbiblioteket.

Kolding Herreds Landbrugsforenings æresmedlemsdiplom til Jens Holm, tegnet af Anton Schrøder.

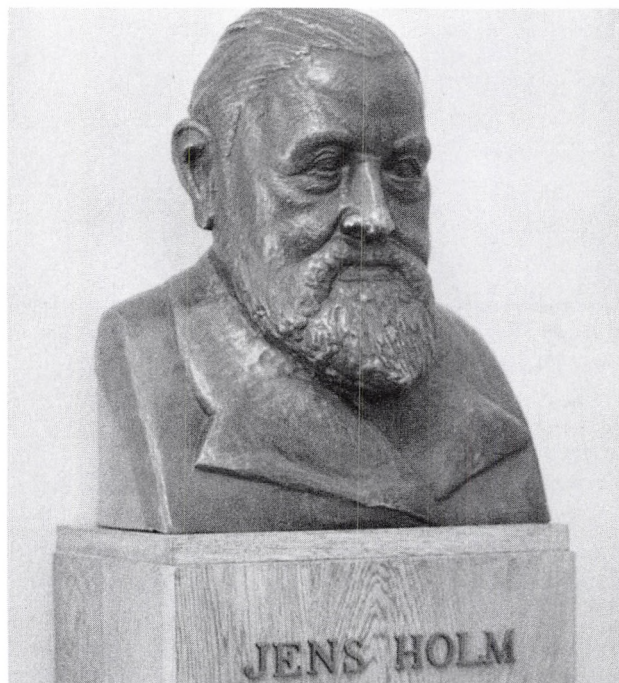
Jens Holm blev aldrig æresborger

I 1934 blev lokalhistorikeren, fhv. kæmner I. O. Brandorff udnævnt til æresborger i Kolding. En sådan ære blev ikke Jens Holm til del, skønt han i væsentlig grad havde bidraget til byens velstand ved at trække kreatureksporten til Kolding, og skønt han havde brugt mange penge på almennyttige formål i Kolding. Borgmester Valdemar Juhl skriver i sine erindringer, at årsagen til, at Jens Holm ikke blev æresborger, var, at byen ikke kunne undvære hans skat. Men han fik

dog en vej opkaldt efter sig. I anledning af hans 80-års dag i 1933 skrev byrådet til ham:

»Under henvisning til, at De er skaberen af Kolding Eksportmarked — der har været af uvurderlig betydning for Kolding by og havn — har byrådet vedtaget, at vejstrækningen, der fra havnefogedboligen fører forbi gasværket og Eksportmarkedet til slagteriet, fremtidig skal benævnes: Jens Holms Vej.«

Efter hans død bekostede Kolding byråd mindstestenen på hans gravsted med påskriften »Flid, sparsomlighed og retsind prægede hans færd«, og på biblioteket opstilledes en buste af ham udført af billedhuggeren August Keil.

August Keils portrætbuste af Jens Holm afsløret ved bibliotekets indvielse den 30. september 1939.

Jens Holms testamente

Jens Holm døde den 29. april 1939 og blev begravet fra Sct. Nicolai kirke.

Hans testamente, der blev offentliggjort den 26. maj 1939 vakte ikke uberettiget stor opsigt. Hans formue var på godt 1,7 million kr. Familiemedlemmer og andre, som i tidens løb havde behandlet ham godt, blev betænkt med beløb på fra 500 til 50.000 kr. Herudover gaves en lang række legater til almennyttige formål.

Kolding Herreds Landbrugsforening fik et legat på 100.000 kr. til fremme af foreningens almindelige formål, herunder til unge jordbrugeres uddannelse.

Det danske Hedeselskab fik ligeledes et legat på 100.000 kr., hvoraf halvdelen skulle anvendes til selskabets almindelige formål, mens den anden halvdel skulle bruges til støtte og opmuntring for jordbrugere, som har vist særlig vilje og evne til opdyrkning af hede, mose eller lignende uproduktive arealer. Jens Holm udtrykte sin dybe respekt for disse folks samfundsnyttige arbejde og nøjsomhed.

Børnenes Vel fik også 100.000 kr. Det var her en betingelse, at Jens Holms gamle arbejdere hvert år til jul skulle have udbetalt 200 kr. af renterne.

Det sidste store legat på 100.000 kr. gik til uddeling til værdige trængende, boende i Kolding by, særlig hvor trangten skyldes sygdom. Ved tildelingen af legatportioner ønskede Jens Holm, at især de mennesker, der ikke fik offentlig hjælp, blev taget i betragtning.

Ud over de fire store legater var der et legat på 10.000 kr. til værdige trængende i Jens Holms fødeby Kastrup i Gram sogn, et legat på 25.000 kr. til hjælp til pleje af fattige syge i Taulov sogn, der var hans kones hjemsovn, et beløb på 27.000 kr. til Kolding Børneasyl, hvoraf renten af de 10.000 kr. skulle tilfalde Kolding Børnehjem, et beløb på 11.000 kr. til Teknisk Skole, legater på 30.000 kr. til sønderjyske foreninger (Sprogforeningen, Skoleforeningen og Grænseforeningen), et legat på 20.000 kr. til støtte for blinde, et

Jens Holm ca. 1935.

beløb på 50.000 kr. til sygeplejersker, der havde været enten på sygehuset i Kolding eller ved den frivillige sygepleje i Kolding by eller opland, og som på grund af sygdom eller alder trængte til støtte og et beløb på 10.000 kr. til Vejle Amts Historiske Samfund.

KFUM og KFUK fik hver et beløb på 15.000 kr., Kolding Håndværker- og Industriforening fik 20.000

kr. til ældre trængende håndværkere eller industridrivende i Kolding eller disses efterladte. Denne legatbestyrelse skulle tillige påse, at Jens Holms og hans families gravsted blev vedligeholdt på en sømmelig måde. Et lille legat på 5.000 kr. blev afset til vedligeholdelse af orglet i Sct. Nicolai kirke.

Resten af Jens Holms efterladenskaber tilfaldt i to lige store portioner værdige trængende i Taulov sogn, fortrinsvis fra Børup (Maren Holms fødested) og værdige trængende i Gram sogn, fortrinsvis fra Kastrup (Jens Holms fødested).

Selv om Jens Holms gaver og legater var mange og store, var hans største gave til Kolding by dog, at han gjorde havnen og byen til et centrum for kreaturkeksporten.

Ved hans 40-års borgerjubilæum hed det om ham: »Hans historie er et bevis på, hvad der med gode evner, trofast arbejde og redelighed kan nås af en mand, der er startet med et par tomme hænder.«

KILDER:

Kolding omkring 1930

Jul i Kolding 1939

E. Ebstrup: Kolding Bibliotek, Kolding 1942

H. P. Sørensen: Træk af Gram sogns historie, 1963

Sigurd Rambusch: Esbjerg Havn 1868-1968, Esbjerg 1968

Kolding Havns Statistik og Beretning 1932-33

Vejle Amts Årbøger 1939 og 1942

Danske byer og deres mænd, 1916: Kolding

Kolding Folkeblad 31.07.1915, 01.09.1919, 28.11.1928, 02.02.1933,

01.05.1939, 12.05.1939

Kolding Avis 14.03.1905

Venstrebladet 21.12.1917

Kolding Socialdemokrat 01.01.1924

Kolding Stadsarkiv: I. O. Brandorffs udklipsbøger

Kolding Stadsarkiv: Kolding Kommune, Havneudvalgets forhandlingsprotokoller

Kolding Stadsarkiv: Jens Holms regnskabsbøger og diplomer
Jens Holms testamente

Landsarkivet i Åbenrå: Acta der Stadt Apenrade betreffend die Verpachtung der Seequarantäneanstalt

Samtaler med Kirstine Juhl og Laurits Eskelund-Hansen i 1985

Stuepige på Vilhelmsminde

Af Inger Dahlgren

Den 8. april 1934 blev jeg konfirmeret i Nr. Bjært kirke, og et par dage før den 1. maj startede jeg som stuepige hos Sørine Johansen på Vilhelmsminde. Løn 15 kr. pr. måned. Jeg skulle komme et par dage før for at være sammen med den gamle pige, hun skulle sætte mig ind i mit daglige arbejde.

Dagen startede kl. 6.15. Karlene skulle have morgenmad kl. 6.40, øllebrød og kaffe, d.v.s. bøunnerne fra kaffen, der var lavet dagen før, blev samlet i en kedel, der blev fyldt op med vand og kogt op, derefter hældt gennem kaffeposen. Det smagte rædselsfuldt. Til kaffen fik de rugbrød, sigtebrød og æblemarmelade hver dag året rundt. Det var i kokkepigenes regi. Om vintere var der kun én pige, om sommeren var vi to.

Jeg skulle starte med at ordne kakkelovne i lillestuen og i spisestuen. I lillestuen skulle jeg have den til at brænde, for her spiste fru Johansen morgenmad sammen med sin svigersøn Jørgen Nielsen. Der skulle være frisklavet kaffe, og kokkepigen og jeg måtte godt vente og få en kop med. Jørgen Nielsen kom hver morgen og satte karlene i arbejde. Fru Johansen var enke, hendes mand Theodor Johansen var død i 1928.

Så skulle der gøres rent. Lillestuen skulle fejes, moppes, og der skulle tørres støv af. I spisestuen skulle askebægre med cigarstumper og aske kommes i en skuffe i tobaksbordet. Den kom daglejerer og tømte en gang imellem. Gulvet skulle bones. I soveværelset skulle jeg tømme natpotten, det var jeg ikke særlig glad for, hvis der var for meget i. Servantestellet skulle vaskes og gulvet moppes. Fruen redte selv sin seng. Derefter var det karlekammeret. Jeg skulle igennem

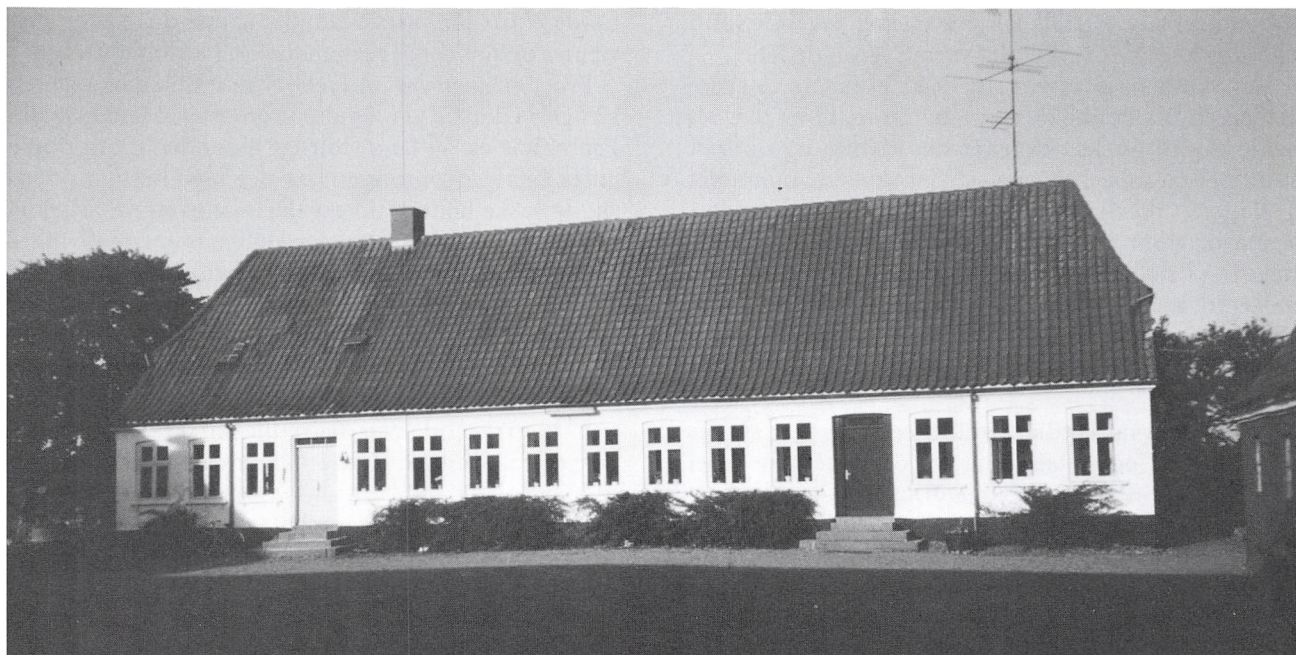
hestestalden for at komme derind. Der var 2 senge, 2 stole, et lille bord, 2 skabe og intet mere. Det var hurtigt klaret, og så var det tid til at rede min egen seng.

Hvis der ikke var specielle ting, vi skulle i gang med, skulle jeg i haven, og den første dag spurgte fru Johansen, om jeg kunne »skøffel«. Jeg anede ikke, hvad det var, jeg er født på Sjælland, men da jeg så, det var et almindeligt skuffejern, kunne jeg nok klare det. I haven tilbragte jeg mange dage med at skuffe og rive.

Inden middag skulle jeg dække bord. Vi to piger spiste sammen med karlene og daglejerer. Fru Johansen spiste i køkkenet. Knivene skulle hver dag pudses med smergellærred. I køkkenet var der en vask, men ingen afløb, så hvis vi spildte vand, når vi vaskede op, skulle det »suppes« op. Gryderne skulle vaskes i bryggerset, der stod kokkepigen så med enden i vejret og skrubbede gryder. Komfurpladen skulle hver dag slibes, men først vaskes med en våd klud med det resultat, at man fik meget sorte negle, som næsten ikke var til at få rene. Om eftermiddagen var vi i reglen i haven igen.

Ugeplanen for middagsmad var ens året rundt. Mandag: grød, mest bygggrød og stegt flæsk. Tirsdag: dagen, hvor det kunne variere, men mest sødsuppe og æbleskiver. Onsdag: gule ærter, grønkål eller hvidkålssuppe. Torsdag: kærnemælksvælling og fisk. Fredag: opvarmet det, vi havde fra om onsdagen. Lørdag: øllebrød og pandekager.

Om fredagen pudse vi vinduer, og så skulle alle blomster bæres ned i bryggerset og overbruses. Jeg talte dem engang til 106 stk. I storstuen var der et ar-

Vilhelmsminde, som den ser ud i dag.

rangement på skamler og birkestammer med 20 blomster. Desuden var der en kæmpepalme, som jeg ikke kunne løfte.

Om morgenen ordnede fru Johansen selv høns og kyllinger, men om eftermiddagen skulle jeg fodre dem og tage æg ind og også sørge for at alle kyllingerne var inde, når jeg lukkede for hønsene.

Lørdag formiddag skulle der gøres ekstra rent over det hele. Døre og vindueskarme skulle tørres af, servantestel vaskes udvendig og indvendig, gulve vaskes i soveværelse, karlekammer og pigekammer. 2 gammeldags lokummer samt udendørs trappesten skulle skures. Imens skrubbede kokkepigen køkken, folkestue, gang og bryggers.

Efter middag skulle vi i haven. Den store midter-

gang skulle krydsrives. Det gjorde kokkepigen, jeg skulle rive hele nøddegangen, og den var lang samt gangen ved lindelysthuset. Når det var færdigt, skulle jeg rive foran gården. Der var stråtag på laden, og der faldt altid så meget mos ned, så derfor var det meget tungt at have med at gøre.

Vi måtte ikke gå til gymnastik eller gå hjem uden først at spørge pænt ad. Vi havde fri hveranden søndag, når vi havde ordnet vores morgenarbejde. Den pige, der havde hjemtur om søndagen, skulle med i kirke. Vi skulle sætte os nederst i kirken, og når så præsten var færdig med sin prædiken, rejste alle de piger, der var på arbejde, sig op og vandrede ud af kirken. De skulle hjem og sætte kartofler over på komfuret.

Søndag og onsdag fik karlene en kop kogende vand til barbering. Det var alt det varme vand, de fik.

Der skulle også vaskes storvask. Vi havde to gruekedler, en til det fine og en til det grove. Først blev alt hvidt kogetøj vasket, derefter det kulørte og til sidst strømper og sokker. Mange steder skyllede man tøjet 8-10 gange, men vi havde ikke ret meget vand, så derfor havde vi vandværk sammen med nabogården Marielyst. Vi skyllede højst tøjet 5 gange. Der var altid meget, der skulle stives både i hvidt og kulørt. Stivelsen blev lavet af kartoffelmel rørt ud i koldt vand, og så kom der kogende vand i. Det måtte ikke blive klumpet.

Når vasken var færdig, skulle hele bryggerset skures og skrubbes, og sæbevandet fra den ene gruekedel skulle gemmes til lørdagsrengøringens skuren af lokummer og trapper.

Når tøjet var tørt, skulle det stænkes. Vi havde en rulle med sten på. Vi skulle være to til at trække og en til at rulle om stokkene. Strygetøjet blev stænket om formiddagen og pakket godt ned. Efter middag blev der fyret godt på komfuret, og en rund plade blev sat over med strygejernene på. De havde løse håndtag. Der var sengetrøjer og chemiser med blonder, det var svært at stryge. Jeg prøvede altid at finde pudebetræk o.l. reelle ting, som var lette at have med at gøre.

Sidst i juni når kyllingerne var store nok, begyndte selskabeligheden. Først hr. Johansens familie. De kom til kaffetid kl. 15 og fik kaffe, boller, skærekage, rabarberkage, lagkage og småkager. Derefter skulle have og mark beses. Ved sekstiden fik de kyllingesteg, nye kartofler og agurkesalat og en dessert.

Når der var spisegæster, kom fodermesteren med kone og børn, når de var færdige med at malke og spiste sammen med karlene og os to piger.

I den anden ende af huset sad damerne i havestuen og herrerne i storstuen og ordnede små og store problemer. Efter endnu en gang the og kaffe med knapt så meget brød kørte gæsterne hjem. Otte dage efter

havde vi fru Johansens familie og otte dage efter igen venner og naboer. Traktementet og forløbet var ens.

Fru Johansen var på Trelle Sande Rekreativshjem i 3 uger. I den tid var hendes brordatter, Meta Dahl fra Paaby hos os. Vi fandt hurtigt hinanden. Hun skulle giftes hen på sommeren, og det blev bestemt, at vi skulle vaske hendes udstyr. Det var et større arbejde. Der var flere hold duge i forskellige mønstre til 18, 12 og 6 personer, foruden almindelige duge, lyseduge, løbere, dynebetræk med mellemværk, lagner med navn, håndklæder, pyntehåndklæder og mange pudebetræk. Det var et slæb at rulle de lange duge, og vi måtte efter det flere gange.

Så kom den tid, hvor der skulle plukkes bær. Ribs til gele og saft, solbær til hele solbær og saft, og hindbær til marmelade.

I august kom høsten med megen travlhed. I den tid fik karlene eftermiddagskaffe med friskbagt kaffe-kringle til. De fik også øl, der blev brygget af »Gamburin« pulver og vand, og hver gang det gærede, sprang propperne livligt.

Da kornet skulle køres ind, kom der en nabo, Jens Holt og skulle hjælpe til. Kokkepigen var også ude at hjælpe hver dag. Fru Johansen kom så selv i køkkenet og lavede mad. Jeg skulle være her og der og alle vegne. Jeg var kun ude at hjælpe med at tage fra en eftermiddag, fordi jeg var så lille og spinkel.

Til høstgildet var der bagt og lavet mad i flere dage, og det skulle starte kl. 12. Jeg dækkede bord med det fine stel, som jeg havde gjort til gæstebud, men det var helt forkert. Det skulle være et andet stel, som stod bagerst i køkkenskabet. Så jeg fik travlt. Af bordet med det ene, på med det andet. Kl. 12 blev der serveret suppe med 3 slags boller og suppekød med peberrodssovs.

Kl. 15 fik vi det helt store kaffebord med boller, kringle, roulade, sandkage m/rismel, plumkage, æbletasker, krydderkage, marmorkage, brun lagkage, hvid lagkage, æblekage og ni slags småkager. Da jeg

Høstfest hos Sørine Johansen, 1934. I midten Sørine Johansen, yderst til venstre artiklens forfatter Inger Dahlgren.

var færdig med at bære ind på bordet, var der 20 forskellige slags. Nu var det tid at gå i haven og blive fotograferet. Det var Jørgen Nielsen, der kom og tog billeder. Der blev leget med børnene, men de var lidt generte. Til malketid hjalp karlene fodermesteren med at malke, så de hurtigt kunne blive færdige. Middagen bestod af flæskesteg og en dessert. Alle kvinderne hjalp med at vaske op, for om aftenen var der dans i forsamlingshuset.

Fodermesteren og hans kone hørte til Indre Mis-

sion, så de ville ikke med. Fru Johansen blev hjemme sammen med dem. Vi andre havde kaffebrød med, der var nok at tage af. Vi var så mange mennesker i forsamlingshuset, at vi ikke kunne drikke kaffe på én gang. Vi blev så råbt op, når det var vores tur, og det gav dejlig plads på gulvet til at danse, når det var en af de store gårde, der gik ind til kaffe.

Dagen efter høstgildet fik kokkepigen og jeg fri om eftermiddagen, og vi cyklede til Elvighøj og var ude at bade.

På et tidspunkt døde der en gris, og den skulle der koges sæbe af. Det var et stort arbejde. Fru Johansens datter, Dorthea kom hjem og hjalp til. Det skulle koge i mange timer, og der skulle røres hele tiden. Det gjorde vi på skift. Vi havde så sæbe til storvasken til lang tid. Sæben blev skåret i firkantede stykker, som vi skulle snitte i flager, når vandet kogte. De skulle piskes helt ud, ellers blev der sæbelus på tøjet.

I oktober begyndte for os to pigers vedkommende hovedrengøringen og for karlene optagning af roer. Vi begyndte i storstuen. Der var hvidskuret gulv, og det skulle skures med sæbe, soda og pibeler. Storstuen blev ikke brugt om vinteren. Der var godt nok en hvid flisekamin, men den var ikke så god til at varme op. I havestuen var der tæppe over hele gulvet. Fru Johansens svigerinde, Poulina var ejer af en støvsuger, et stort monstrum, den lånte vi. Det var første gang, vi prøvede at støvsuge. Der skulle også hænges vintergardiner op. Vi fortsatte gennem hele huset, men det var kokkepigen, der tog det store slæb.

Karlene tog roerne op med håndkraft, det gav mange revner i deres hænder, når de tog i de våde roetoppe. Om aftenen sad de ved kakkellovnen og gned hænderne ind i glycerin for at hele på de værste revner.

Det var også på den tid, jeg startede på danseskole hos Michael Madsen og frue i Kolding. Vi cyklede til Kolding. Fru Johansen ville vide, om der var nye danse, og det var der. Så jeg dansede grundtrinene til »Carioca« for hende, og det lo hun meget af.

Det var den sommer 1934. En hel anden verden end den jeg var kendt med, da jeg var vokset op på en maskinfabrik. Fru Johansen var rar og venlig, og tiderne var sådan.

Fange på Koldinghus

Af Karl Jørgensen

Ja, en sådan overskrift kræver jo nok en forklaring, og derfor vil jeg indlede med at fortælle, at jeg er en mand på 72 år, født og opvokset her i Kolding. Min far havde dengang cykelforretning i Låsbygade nr. 7, det nuværende Låsbybanke.

Vi var 4 børn, 2 piger og 2 drenge, hvoraf jeg var den ældste. Med en så tæt bopæl til slottet og slotshaven, foregik vor leg jo meget i slotshaven og deromkring. Vi havde her en dejlig tumleplads og gode legekammerater, her iblandt kustodens drenge, der var 3 ialt. Kustoden hed dengang Hentzen og boede i det lille røde hus, som dengang lå ved slottet og blev nedrevet først i 1950'erne. Der hørte dengang lidt have med til huset, med bl.a. 2 skovfogedæbletræer, og disse træer var vi drenge jo meget interesserede i, især når de dejlige røde æbler var modne.

Der skal så lige fortælles, at til slottet hørte en opsynsmand, en ældre mand, der havde opsyn med haven og slog plænen, der dengang blev slået med le. Han hed Knudsen og boede på Piledamsvej. Dengang som nu blev det lille tårnhus mod sydvest brugt som redskabsrum, og der var endnu fængselsgitter for vindueshullet.

Vi skal tilbage i tiden omkring ca. 1924-1925, og jeg har været ca. 8-9 år. Vi var 6-7 drenge på vej til æbletræerne, som på det tidspunkt bar fine røde æbler. Vi samlede først de nedfaldne op, men i mangel heraf forsynede vi os jo med, hvad der var på grenene. Jeg havde således lige fyldt lommerne, da Knudsen pludselig dukkede op. Han stod gemt bag huset og havde derfra beluret os, så jeg skal love for, at vi drenge fik

benene på nakken. Det skal her bemærkes, at Knudsen var en hidsig fyr. Græsset var dengang ret ujævnt, og der lå jeg. Knudsen greb fat i mig og slæbte mig ind i tårnrummet, alt imens jeg fik alle mulige udskæld. »Jeg skal lære dig at tage æbler, nu kan du blive herinde«, hvorefter døren blev smækket i og låst forsvarligt. Jeg husker tydeligt hans halvsvenske dialekt. Jeg var jo ikke en stor karl. Der sad jeg bag tremmerne, og kunne se mine kammerater nedenfor i græsset. De råbte op til mig, hvad de nu skulle gøre. Vi blev enige om, at de skulle løbe hjem til min far og hente en fil, så jeg kunne arbejde mig ud. De forsvandt. Jeg ved ikke, hvor lang tid der gik, men som fængslet må tiden jo nok have forekommet mig ret lang.

Det sydvestlige hjørne af Koldinghus, hvor »fangehullet« var.

Endelig kom kammeraterne, men nu havde de sandelig min mor med. Hun var meget oprørt over, hvad der var sket. »Hvor er Knudsen?«, hørte jeg hende sige. Man fik så fat i ham, og jeg hørte min mor spørge, hvordan han kunne tillade sig at spærre mig inde, fordi jeg havde taget æbler. Nu var han jo lidt hidsig anlagt, og det var ikke meningen, at jeg skulle blive der så længe, men han syntes nu, at jeg skulle have en afstraffelse. Jeg kom ud og husker, at da jeg kom hjem, fik jeg en ordentlig balle.

Dagen efter måtte jeg op på Piledamsvej, hvor Knudsen boede, og sige »Undskyld, hr. Knudsen«. »Nå, men så håber jeg, at du aldrig vil gøre sådan noget mere«. Jeg lovede bod og bedring. Jeg havde fået mig en ordentlig lærestreg og kan vel i dag betegne mig som den sidste nulevende fange fra Koldinghus.

Det hvide guld fra Harte

Af Edvard Køhrsen

Saltet har altid haft en afgørende indflydelse på menneskets opbevaring af fødevarer og på menneskets helse. Faktisk kan man sige, at dyr og mennesker slet ikke kunne eksistere uden dette hvide mineral - det hvide guld, som man har kaldt det.

I 1400- og 1500-tallet kendte man på vore breddegrader ikke til udvinding af stensalt fra undergrunden, men dog til indvinding af salt fra havet. Det blev indvundet ved at opdæmme havvand i såkaldte »salt-søer«. Solens varme fik langsomt vandet til at fordampe, så saltet blev liggende på bunden, lige til at skovle op, rengøre og herefter bruge i dagligdagen.

Saltproduktion af havvand var et stort og langsommeligt arbejde. Først skulle »salt-søerne« dannes, naturligvis ved håndkraft, d.v.s. man havde kun en skovl og en trillebør til sin rådighed, og efter inddampningen, som kunne tage uger, tog det også lang tid at optage saltet.

En bedre og hurtigere måde at få salt på var at anlægge egentlige saltmøllesteder, hvor saltholdigt vand, helst så koncentreret som muligt kunne ledes hen. Man lavede en »varme-central«, hvorpå var sat såkaldte saltpander, og heri hældte man saltvandet, der fordampede rimeligt hurtigt på grund af den høje temperatur i panderne. Efter fordampningen kunne saltet hældes af panden, rengøres og være klar til brug. Men spørgsmålet var, hvor man kunne finde så saltholdigt vand i Danmark, og hvem der turde gå i gang med at anlægge en mølle. Det ville være af meget stor betydning, hvis man selv kunne skaffe det livsvigtige salt. Ganske vist kunne man købe salt i Lüneburg,

men der gik historier om, at man havde måttet lade fisk ligge og rådne på strandene langs de østjydske fjorde, fordi man ikke kunne skaffe salt nok.

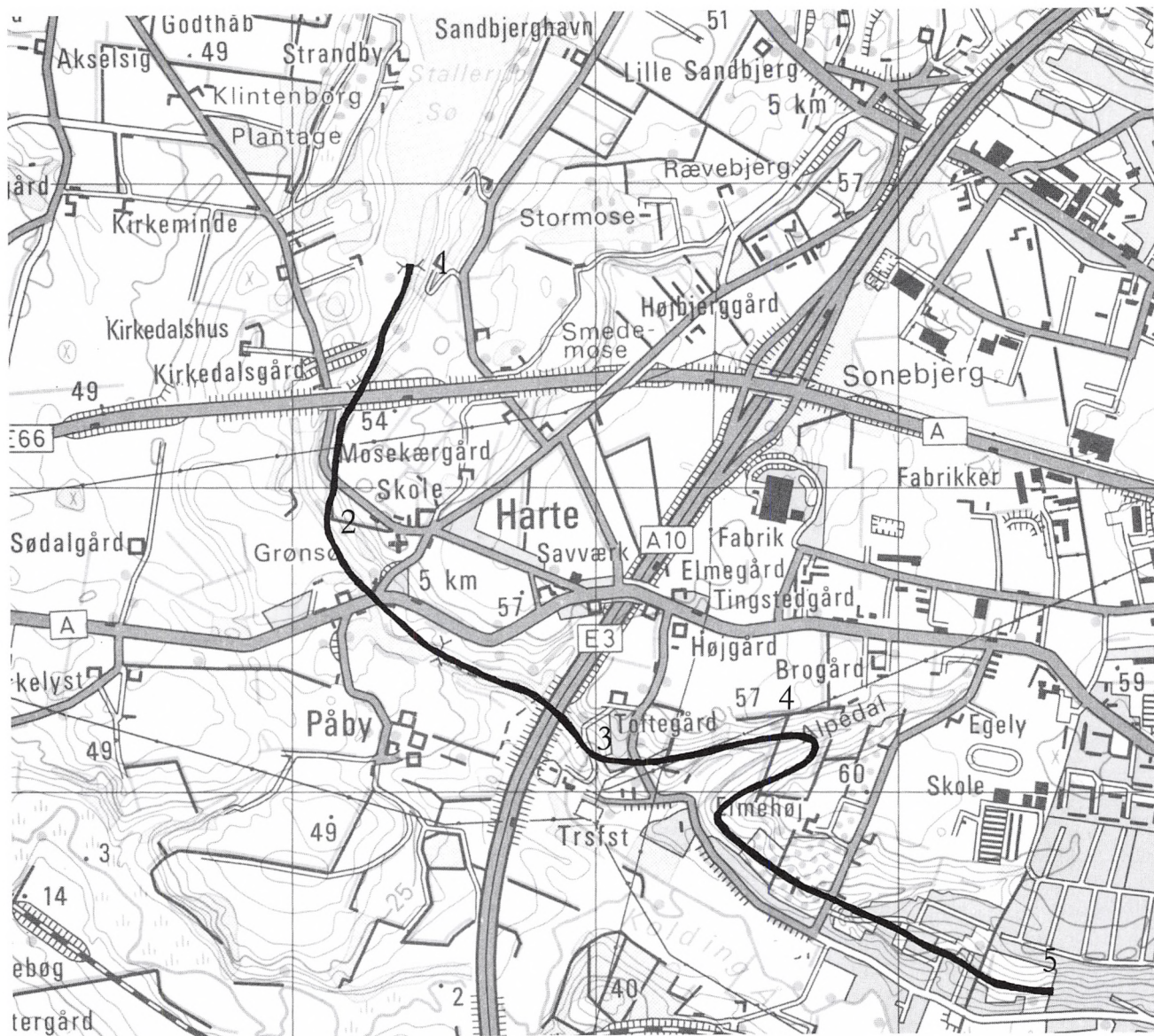
Fra år 1500 stammer en overenskomst mellem kong Hans og en mand ved navn Lambret Hermelingh om, at denne har fået tilladelse til indvinding af salt fra saltbrønden, der er beliggende tæt ved Kolding, på den betingelse, at kongen skulle have halvdelen af saltet.

Det er ikke mærkeligt, at saltbrønden skulle drives af en tysker, idet man havde udvundet salt i Tyskland fra o. 950. Saltbrønden har efter alt at dømme ligget i den nuværende Stallerup sø. Søen havde dengang ikke helt samme form og omfang som i dag, da man har ændret en del på søens form specielt i forbindelse med kanalbyggeriet til Harteværket (1918-20). Desuden var vandstanden i 1500-tallet ca. 2 m højere end i dag.

På bagsiden af overenskomsten mellem kong Hans og Lambert Hermelingh står, at det er et brev om at Hermelingh skal gøre brønden færdig, hvilket tyder på, at han allerede var i gang med arbejdet, men intet forlyder om, at han rent faktisk kom i gang med saltindvindingen.

Glemte blev saltbrønden dog ikke. I 1526 giver Frederik I sin tro hærfører Johan Rantzau og fire andre mænd brev på, at de må:

»lade vor saltbrønd ved Kolding oprense og istandsætte, og bruge den i 10 år til deres nytte, bedste og fremme, og hvad de i de 10 år syder af salt, skal vi eller vore arvinger have halvdelen af, og når så disse 10 år er gået skal denne saltbrønd med alt tilbehør tilfalde os igen«.

Saltvandsrenden har gået omtrent som vist på dette kort. Numrene angiver højdekoterne, opmålt i 1918-20. 1: 27,43 m, 2: 27,14 m, 3: 24,45 m, 4: 23,55 m, 5: 19,48 m. Udsnit af kort 1213 III, 1982, 1:50.000. Copyright Kort- og Matrikelstyrelsen (A403-85).

Kongen skænkede 40 stykker tømmer til saltbrønden, og bønderne i Koldinghus len skulle desuden arbejde tre dage på værket, men heller ikke Johan Rantzau og hans kompagnoner ses at have haft heldet med sig.

Der skulle igen gå mange år, før man virkelig fik taget fat på saltindvindingen i området. Muligvis hænger dette sammen med, at prisen på Lüneburger salt har været lav.

Først da dronning Dorothea satte sig for at ville udnytte saltet i Harte, kom der virkelig gang i projektet. Dronning Dorothea fik efter Christian III's død bl.a. Koldinghus len som enkesæde, og i 1569 satte hun et nyt saltmølleprojekt i gang. Dette kan også hænge sammen med, at den daværende rigshofmesters søster, Mette Oxen på dette tidspunkt var bosiddende på Stallerupgård og vel nok har presset på for at få saltproduktionen i gang. Hendes gård lå kun 500 m fra saltmøllestedet.

Dronning Dorothea valgte at lægge saltmøllen ved skellet mellem Harte og Kolding på en skråning, som i dag ligger nordvest for Kolding Vandværk ved Stadionvej. Her skulle selve saltproduktionen finde sted. Ifølge P. Eliassen kunne man endnu 1830-40 se egebjælkerne fra denne mølle, og da man 1916 borede efter nye vandforsyningsmuligheder ved Vandværket på matr. nr. 10b af Kolding markjorders 2. afdeling fandtes bl.a. gamle munkesten, en mølleaksel, en hornske og andre rester af det, der må have været saltværket. Desværre er disse effekter gået til. De findes nemlig hverken på Kolding Vandværk, på Koldinghus, på Nationalmuseet eller hos Danmarks Geologiske Undersøgelser. En nærmere arkæologisk udgravning af dette sted ville måske drage endnu flere effekter frem fra datidens saltindvinding.

Saltvandet skulle stadigvæk komme fra Stallerup sø, mere end 4 km fra møllestedet og hele tiden ned ad bakke, så vandet kunne løbe af sig selv. Alene denne ledning forudsatte et stort planlægningsarbejde.

P. Eliassen var i 1880'erne på en tur i Harteområdet med den daværende førstelærer Lindeloff, der viste ham en gammel saltgrøft, som folk fra Harte havde kendt igennem generationer, men få havde tænkt nærmere over dens historiske betydning. Denne saltgrøft, som er beliggende på matr. nr. 5a af Harte, kan endnu tydeligt ses på den nordlige del af den dal, som man i gamle dage kaldte Kohaven, nu Alpedalen.

På en for nylig foretaget vandring i området så jeg denne saltgrøft, der går fra indgangen af dalen fra vest og herfra på bakkeskråningen ca. 50 m ind mod Kolding.

Overgangen fra Alpedalen til bakkeskråningen ved Kolding Ådal må have været et af de steder, hvor man har haft problemer med forløbet af saltrenden, idet højdeniveauet i bunden af Alpedalen er lavere end bakkeskråningen på den sydlige del. Man har kun haft to muligheder for at kunne videreføre saltkanalen. Enten kunne man lave et pumpesystem, således at vandet, efter at være løbet af sig selv fra Stallerup til Kohaven, blev pumpet til et højere niveau på bakkerne, hvor den nuværende Alpedalsgård er beliggende, og herefter kunne vandet så igen løbe af sig selv til bestemmelsesstedet ved skellet mellem Alpedalen og Kolding by. Eller også skulle man, for at komme videre ved Alpedalen, foretage en ret høj opbygning af saltkanalen enten med egeplanker eller en egentlig gravet »dæmning«, hvori saltrenden så kunne løbe. Desværre kan man konstatere, at bearbejdningen af jorden mange steder har været så omfattende, at det kan være svært at finde spor i dag. Men ca. 200 m inde i dalen har jeg opdaget en bakketop, som går på tværs af selve dalen, og bemærkelsesværdigt er det, at den lille bæk, som løber ved foden af den nordlige bakkeskrænt, ser ud til at have skåret denne bakketop eller dæmning midt over. Ved nærmere undersøgelse af denne dæmning mener jeg at kunne fastslå, at det drejer sig om en kunstig anlagt bakketop, idet jorden

Alpedalen set mod nord. I baggrunden ses forbrændingsanlægget på Bronzevej. (Foto: Verner Køhrsen).

er næsten ren ler, og normalt skal man grave ca. 1 m ned for at finde ler på dette sted. Muligvis har man skovlet ler op fra begge sider af denne dæmning, idet det bemærkes, at højdeniveauet på *begge* sider er lave. Det kunne være her, selve overgangen fra nordlig til sydlig bakkeskråning har været. Dette passer også fint med den tegning, som landinspektør Elling lavede i 1921 over det formodede forløb af saltkanalen.

På den anden side af den nuværende Alpedalsvej er saltkanalen også svær at finde, men hvis man kigger nøje efter, kan man se en ca. 2 m bred afsats på skråningen ned mod Harteværket ved betonkanalen. Her ved betonkanalen fandtes 1918 en rest af plankekanalen, så noget tyder på, at den gravede grøft er stoppet her, og kanalen er fortsat i træ. Fra betonkanalen og til Stallerup sø er det ikke umiddelbart til at se trækkanalen, hvilket naturligvis skyldes forandringer i landskabet i forbindelse med Harteværkets, motorvejens og motortrafikvejens anlæggelse.

Muligvis kunne man finde rester af de lodrette ege-

Problemet med at komme videre med saltrenden fra nordlig til sydlig bakkeskråning ved Alpedalen, synes at være løst her på dette sted (ca. 200 m inde i dalen). Bakkekammen, der går modsat dalens retning, må ganske bestemt være blevet skovlet op. Det bemærkes, at der på begge sider af toppen er fordybninger, hvilket synes besynderligt, hvis der ikke er tale om et kunstigt anlagt dige. Muligvis har saltrenden på dette sted også været lavet af egetræsbjælker, der ses dog ingen spor heraf i dag. (Foto: Verner Køhrsen).

planker nordvest for Grønsø, da en ældre Harteborger, Johannes Sørensen, fortæller mig, at han efter kanalens færdiggørelse husker, at der stak pæle op fra plankekanalen ved den vestlige side. Vi har dog ikke kunnet finde bjælkerne igen på en fælles vandring i området.

Selve saltbrønden, altså det sted, hvorfra man har fået det saltholdige vand, har ifølge I.O. Brandorff ligget i den nuværende Stallerup sø. Men dette er meget vanskeligt at bevise, fordi alle spor i søen formentlig er slettet. De egetræsrøster, man fandt i 1918-20, slutter da også, hvor søen begynder.

Ældre Harteborgere har fortalt mig, at man omkring 1870 forsøgte at tørlægge Stallerup sø for at få

mere landbrugsjord, men det kunne ikke lade sig gøre på grund af »et bundløst hul« (måske ved saltbrønden), og man måtte opgive igen. Det skulle stadig være muligt at se disse »dige-pæle« i den nordlige del af søen, når vandstanden er lav.

Mens I.O. Brandorff ikke er i tvivl om, at den fundne kanal/grøft skal sættes i forbindelse med saltværket, har andre, bl.a. Troels Lund, ment, at den havde forbindelse med den vandledning, der forsyne vandkunsten på Koldinghus med drikkevand fra en kilde i Harte skov.

P. Eliassen skriver den 4. november 1903 i Kolding Folkeblad, at vandledningen er nyere end saltkanalen. Et andet argument er, at Harte skov ikke har ligget så langt væk fra Harte som ved Stallerup sø, når

det tages i betragtning, at Harte by med sine 12 gårde dengang lå placeret, hvor den nuværende Alpedalsvej støder til Gl. Esbjergvej. Der var således omkring 2 km til Stallerup sø fra Harte by i 1500- og 1600-tallet, og Harte skov må have ligget tættere på Kolding by.

På Kolding Vandværk på Stadionvej har jeg desuden fået oplyst, at de vandledninger, man har fundet fra den tid, oftest udhulede træstammer, ikke har været så store. En rende/kanal på ca. 1 x 1,5 m (Brandorffs opmåling i 1918-20) ville være usædvanlig stor, når det drejede sig om en vandledning. Den beskrevne plankekanal må derfor sandsynligvis være saltvandsrenden til saltmøllen ved Alpedalen.

I E. Pontoppidans Danske Atlas fra 1769 fortælles, at man i 1750'erne — Harte kirkes tårn blev restaureret

Omtrent ved de bageste træer, på den østlige side af Stallerup sø, må saltbrønden have ligget. Billedet er taget omtrent fra det sted, hvor plankekanalen blev fundet i 1918-20, da man var i færd med at anlægge Harteværket. Ca. 15 m af den sydvestlige del af Stallerup sø er påfyldt. (Foto: Verner Køhrsen).

Ca. 200 m syd-øst for Stallerup sø ses en tydelig markering af saltrendens retning. Bemærk, at afsatsen ikke kan være en kreaturdannet sti, idet den er noget bredere, og desuden er jorden ikke bearbejdet ifølge ældre Harteborgeres udsagn. Et plovspor ville aldrig være at se så højt oppe på bakkeskråningen. (Foto: Verner Køhrsen).

i 1758 - anvendte store egebjælker i tårnbygningens hvælvinger, og at disse skulle være fundet i slutten ved Harte by, altså omtrent, hvor betonkanalen til Harteværket i dag er beliggende. Ved nærmere undersøgelse af disse egebjælker, som stadig er i tårnet, mener jeg at kunne fastslå, at de har været benyttet i Dronning Dorotheas saltrende, idet målene på egebjælkerne er samstemmende med de mål, som Brandorff tog i 1919. De afviger højest 1 cm i forhold til de skitser, som blev lavet dengang. Desuden ses tydeligt, at disse egebjælker har store udstandsninger og sømhuller, hvilket fortæller, at de oprindelig har været brugt til noget andet.

Arbejdet med saltkanalen må have krævet enorme ressourcer, både træ og ikke mindst arbejdskraft. Såvel tyske arbejdsfolk som kronens fæstebønder måtte i sving, og foruden lønnen til de tyske hjælpere skulle kosten til de 34 bønder også betales af dronningen.

Efter lensregnskaberne at dømme er man kommet i gang med en egentlig saltproduktion i 1573-74, hvilket vil sige, at initiativtageren, Dronning Dorothea, ikke i sin levetid opnåede at se møllen i gang. Hun døde i efteråret 1571.

Saltmøllen, der må betragtes som et af de første større industrielle anlæg i Danmark, har været i brug fra 1573-74 til 1579, hvorefter det ser ud til at være blevet opgivet, sandsynligvis fordi saltproduktionen har været for ringe sammenholdt med det, det kostede at købe salt i Lüneburg.

Geologer har fortalt mig, at vandet bør have en saltkoncentration på ca. 4% for at kunne udnyttes i saltproduktionen - 4% er det samme som havvand - og man mener ikke fra Danmarks Geologiske Undersøgelser, at man har haft en så stor saltkoncentration ved saltværket i Harte.

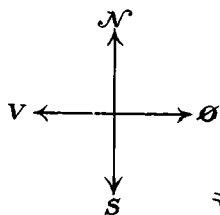
Boringer ved Kolding Vandværk i årene 1916-1920 viste, at der i 6 boringer var saltholdigt vand, men saltkoncentrationen var helt nede på ca. 0,4%. Muligvis fandt man også ud af dette i 1579, da man besluttede

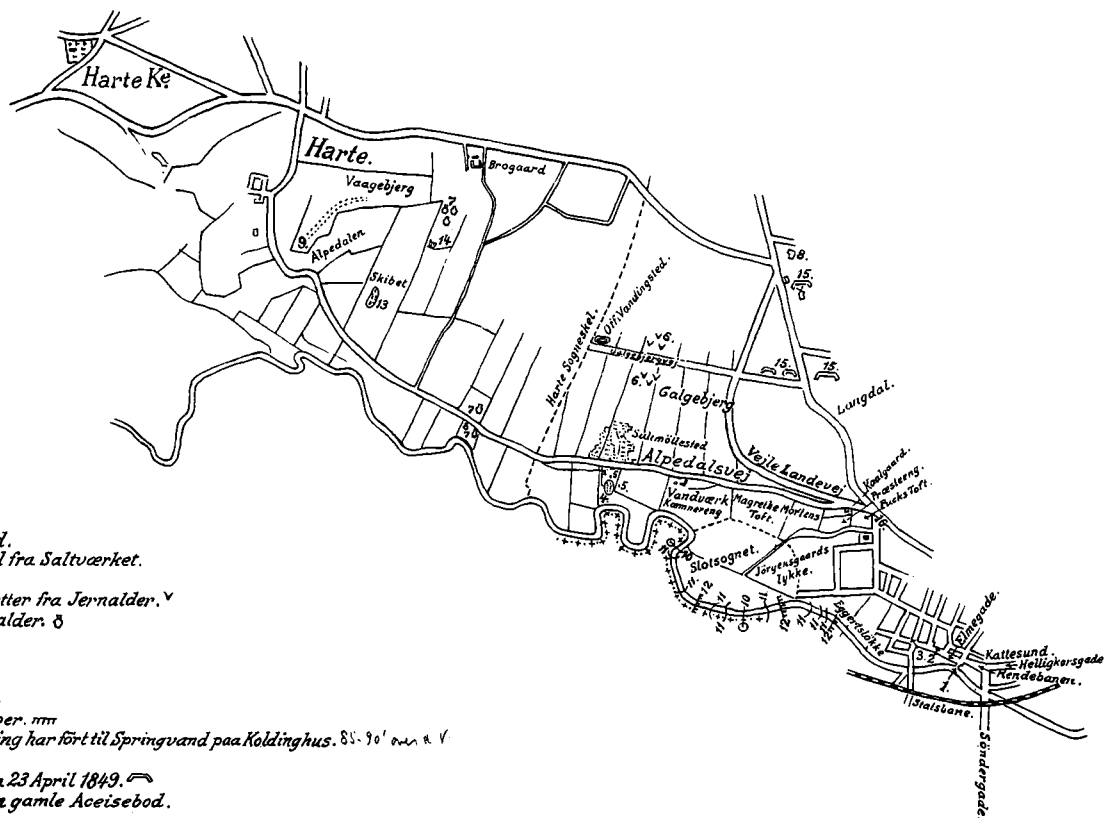
Betonkanalen til Harteværket set fra nord. Lidt vest herfor fandtes i 1919 rester af egebjælker fra saltrenden. Det var også i dette område, man i 1750'erne fandt egebjælker, som solgtes til Harte kirke. De blev herefter brugt til restaurering af kirkens tårn i 1758. (Foto: Verner Køhrsen).

Eksempler på de udskæringer, som ses i Harte kirkes tårn. Læg mærke til, at der er tale om meget pæne og lige udskæringer, og at de praktisk taget alle er lavet med samme afstand fra kanterne og med de samme dimensioner. (Foto: Verner Køhrsen).

Vejle Amts historiske Samfund
 Ekskursjon
 over St. Jørgensgaard og Saltkilde. 31 August 1919.

1. Divelshul.
2. Provstegaarden.
3. St. Jørgensgaard.
4. Samling af Egepæl fra Saltværket.
5. Saltkilde.
6. Fund af Brandpletter fra Jernalder. ✓
7. af Urner fra Jernalder. ♂
8. Rækkerkule.
9. Saltgrøften.
10. Vandhjul. ☉
11. Vadesteder. ~ ~
12. Spor af gamle Broer. m m
13. Kilde hvorfra Ledning har ført til Springvand paa Koldinghus. 85-90' over H. V
14. Kontrolørbolig.
15. Tyske Skansen fra 23 April 1849. ~
16. Fundament af den gamle Aceisebod.

Kort fremstillet i forbindelse med Vejle Amts Historiske Samfunds ekskursjon den 31. august 1919.

at nedlægge saltværket. Det ses i regnskaberne, at jern fra møllen blev solgt i 1579, og man må herefter for-

mode, at alt arbejde er stoppet, og produktionen indstillet.

Den sidste rest af den bevarede saltrende på Alpedalens nordlige skræning set fra øst. Saltlåget er ca. 2 m højt, men har sikkert været noget højere ved opførelsen i 1569-73. Selve saltvandsrenden er også skredet noget sammen siden dengang. Den nuværende rende er ca. 1,5 m i bredden foroven og ca. 75 cm dyb. (Foto: Verner Køhrsen).

Kilder

- I.O. Brandorff: Drikkevandet i Kolding i Fortiden, 1932.
 I.O. Brandorff og Sigurd Hansen: Grundundersøgelser i Kolding, 1927.
 P. Eliassen: Kolding fra middelalder til nutid, 1910.
 I.O. Brandorffs notater, Museet på Koldinghus.
 A.N. Ryge: Peder Oxes Liv & Levnets Beskrivelser, 1765.
 C.A. Lassen: »Vandforsyningen af Koldinghus«, Vejle Amts Årbog, 1956.
 Susanne Krogh Bender: »Saltværket ved Kolding«, Vejle Amts Årbog, 1973.
 E. Pontoppidan: Danske Atlas V, 1769.
 W. Botsch: Salz des Lebens, 1971.
 Wilhelm Friedric Volger: Die Lüneburger Sülze, 1956.
 V. Madsen: »Hvorledes saltet ved Kolding blev fundet«, Ugebladet Hjemmet.
 H.T. Møller: Lys og Kraft, 1921.
 Professor Per Søltofts festtale ved Dansk Salts 25 års jubilæum den 9. september 1988.
 Kolding Folkeblad 4.9.1903, 1.3.1913 og 2.9.1935.
 Kolding Avis, sept. 1919.

Den nordlige ende af Grønsø set fra Harte kirke. Omtrent hvor kanalens sydlige bred er, fandt man i 1919 egebjælker, som blev opmålt og skitseret. Det viser sig, at målene er så samstemmende med de egebjælker, som er at se i Harte kirkes tårn, at man må antage, at træet stammer fra det samme byggeprojekt. (Foto: Verner Køhrsen).

Gl. Aalbo Camping

Af Ellen Beck

Helt ned til Lillebælt, med en vidunderlig udsigt til Fænø og Fyn, ligger »Gl. Aalbo Camping«.

I ældre tid før det blev moderne at campere, groede der korn, roer og græs, og der græssede køer og en hest, hvor nu campinggæsterne nyder friheden og ferien.

Min slægt har boet der i mange slægtled, og selv har jeg boet der i 70 år. Fra 1939 boede jeg med mand og børn på ejendommen »Gl. Aalbo«, og der har alle mine børn haft deres hjem. Desværre døde både min far og min mand med få måneders mellemrum, og det forandrede jo hele vores hverdag. Både min mand og min far var fiskere, og desuden havde min mand haft arbejde på gårdene og også lejlighedsvis arbejdet i mosen ved Bække og i brunkulslejrene ved Søby.

De mindste af børnene, som var tvillinger, var 1 1/2 år gamle den gang, men da de blev 7-8 år gamle, gjorde jeg alvor af en tanke, jeg tit havde haft, nemlig at indrette en campingplads på stedet. Det var i begyndelsen af 1950'erne.

I min mands tid boede 4-5 familier fra Kolding i telte nede ved stranden, og de havde gerne en herlig sommerferie. Lystfiskerforeningen havde et hus stående i et lille hjørne af gårdspladsen, og det blev flittigt besøgt, og alle havde en dejlig ferie, syntes de. Det gjorde vi også, for vi lærte jo på den måde en del folk at kende, som vi havde det hyggeligt med. Far og min mand lånte deres pramme ud, så lystfiskerne kunne fiske enten fra båd eller strand.

Vi havde også en lille kiosk, hvorfra vi solgte is og slik, og jeg havde indtryk af, at egnens folk syntes, det

var dejligt at kunne få en is, når søndagsturen gik til vandet.

At oprette en campingplads var ikke så enkelt. Vejen blev lang og trang, inden alle instanser havde givet grønt lys.

Min første forespørgsel var til et flink og forstående sogneråd, det var i 1958-59. Derefter gik jeg til Landbrugsministeriet for at få lov til at nedlægge landbruget. En konsulent fra Lejrpladsudvalget var ude for at bese pladsen, og han blev meget begejstret både for beliggenheden og den skønne natur. Desuden lå det tilpas langt væk fra en bestående campingplads. Den

Gl. Aalbo Camping i 1960'erne.

nærmeste var Løverodde. Det blev der set meget på de første år, campingpladserne kom frem.

Jeg gik så i gang med det praktiske. Først gik jeg i banken for at sikre mig et lån. Det var med en del nervøsitet, jeg vovede det, men flinke bankfolk turde godt give mig et lån.

Så var det om at få håndværkere. De var nu noget skeptiske over for foretagendet. De troede ikke rigtigt, at der ville blive en forretning ud af det, men så var der tre, desværre nu afdøde mænd, der ville hjælpe. Den gamle stald blev lavet om til toiletter, og der blev gravet septiktank og afløb, et meget stort arbejde, der blev

gjort med håndkraft og god vilje. Der blev arbejdet i alle fritimer, om lørdagen og søndagen, og til sidst kunne smed Kock begynde med vand og sanitet, og da det blev forår 1960, kunne jeg åbne for de første gæster.

Det var et stort øjeblik, da de første kørte op, for nu skulle det jo vise sig, om jeg havde været for optimistisk. En ældre mand havde spået, at der aldrig kunne køre biler op ad den høje bakke, men det gik. Men der var andre spekulationer. Da den første pinse oprandt, kom der mange folk, man kan sige for mange, for vandet i brønden slap op, og det var jo noget af en kata-

strofe. Det havde jeg ikke regnet med, men flinke folk kørte vand i mælkejunger, hentede vand i bæltet til at skylle toiletter med. Desværre hjalp det kun lidt. Folk kørte igen, men dog med den trøst, at de ville komme igen, når der kom vand nok.

En familie fra Nakskov blev, og da jeg efter pinse fik fat i »Vand-Schmidt« fra Christiansfeld, hjalp manden utrætteligt vandborene med at bore, og endelig 37 m nede kom der vand nok. Det var et stort øjeblik, da vandet løb i stride strømme, men ak og ve, det viste sig, at det var fuldt af okker, men ellers 100% fint vand. Altså måtte der rensningsanlæg til, altså meget dyre anlæg, men igen var det folks flinkhed med lang kredit og små afdrag, der hjalp mig over de første år. Da det første års regnskab blev gjort op, havde jeg ikke til afdrag til banklånene, men renterne skulle jo betales. Det tog nok lidt af humøret fra mig, men troen på at ville lykkes beholdt jeg.

Jeg havde imidlertid fået en større kiosk. Der skulle jo være plads til at indskrive folk efterhånden, som de

Kiosken, som den så ud i 1980.

Ellen Beck, sommeren 1979.

kom og rejste. I begyndelsen forlangte politiet liste over udlændinge inden 24 timer efter ankomst.

Det blev til travle år. Til at begynde med hentede jeg selv rundstykker og mælk om morgenen på min cykel, men heldigvis kom der da så mange bestillinger, at jeg ikke kunne klare det selv. Så forbarmede bageren i Agtrup sig over mig og kom med alt brød, og mælkekusken tog mælk med. Det var en stor hjælp, og efterhånden kom der flere mennesker og mere skik på det hele.

Den gang var der jo ikke store flotte campingvogne som nu, men store og små telte alt efter familiens størrelse og krav. Flere hentede halm på en gård som underlag. De, der havde den største komfort, havde opustelige madrasser. Maden blev lavet ude, enten på primus eller et lille bål, hvis da ikke regnen var for

Campingpladsen i dag.

voldsom. Så blev den varme mad slettet den dag, men næste dag lykkedes det gerne. Glæden ved at være ude og godt humør prægede næsten altid de mennesker. Teltene blev med årene meget bedre, der blev soverum og opholdsrum, blot kneb det jo med at opbevare maden. Der blev dog lavet en fordybning i jorden

og sat en kasse ned med låg på, til stor fryd for Peter Pindsvin, som tit holdt gilde, mens familien sov.

Der kom så efterhånden campingvogne. De første var små og beskedne, men hurtigt blev det til hele villaer, med alt hvad man kunne ønske sig. Det førte med sig, at sæsonen blev længere, for mange vogne

blev stående og brugt faktisk hele vinteren, hvis vejret ellers tillod det. Særlig en Falckmand og hans kone kom. De holdt julefrokost derude, og de kom tit ned til os på vinteraftener. Det var besøg, hverken børnene eller jeg glemmer. Engang havde vi et »klatkagegilde« og en konkurrence om, hvem der kunne spise flest.

Nu var det ikke bare spekulationer at have campingplads. Der kom mange mennesker, som vi fik et nært forhold til, og der var også sådan et godt forhold campisterne imellem, det var faktisk lige som én stor familie. Der blev set hen til de forskelliges ankomst, og var der sygdom eller dødsfald i en familie, tog hele pladsen del i det. Jeg husker en ung, tysk præst, hvis kone måtte sende det triste budskab, lige inden de skulle være ankommet, at præsten var død. Da sørgede alle, der kendte ham. Skete der uheld eller sygdom, var der straks hjælp at hente, og alt det gjorde, at jeg kom til at holde af alle »mine campister«. De kom år efter år, selv nu er der nogle, der har været der fra de første år.

Nogle sørgede for underholdning. Der var især en tysker, der var dygtig til spille på harmonika, og en anden slog takt på en kuffert med en stok. Det var nok til, at der blev danset i flere timer på grønsværen.

Et ældre par fra Vamdrup fejrede guldbryllup, og det vidste hele pladsen. I mangel af blomster, blev der lavet en æresport af hyldeblomster og vilde roser, og alle kom og sang morgensang, hver på sit sprog. Terkel havde sørget for vin, men det kneb med glassene. Alt, selv kaffekopperne, kunne bruges. Det var det bedste ved hele festen, sagde guldrudeparret dagen efter, at de havde holdt fest med familien et andet sted.

Der kom også en del dykkere. Først var det især tyskere, og de kommer endnu 20 år efter og er stadig glade for at se Lillebælt på bunden, for der findes mange interessante ting, som vi andre over vandet kun får at se på billeder.

Jeg lejede også både ud, og der kom rigtig mange lystfiskere til Gl. Aalbo. Mine både blev godkendt af

De tyske dykkere Rüdiger og Helmut. Foto fra 1960'erne.

både skibstilsyn og politi. Det siges, at jeg var striks med at leje ud, hvis ikke vejret var godt, men de kom da også levende i land igen.

Alt i alt er campisterne for mig blevet en stor vennekreds. Der har kun været en enkelt svipser ind imellem, men det glemmes da heldigvis.

Udlejningsbåde ved campingpladsen, 1960'erne.

Desværre blev det i 1980 for meget arbejde for mig, og jeg måtte til sidst sælge mit paradis. Det var heldigvis til flinke og rare mennesker, og jeg kan stadig komme og bese det hele. De har gjort pladsen endnu bedre, end jeg kunne, så jeg kan kun være glad og mindes de glade og indholdsrige år, jeg fik lov at være der. Mange af campisterne, både danskere og udlændinge skriver til mig eller ringer til højtiderne, så jeg synes, jeg lever højt på den ide, jeg fik dengang.

Jeg vil slutte med sangen om Sdr. Stenderup, som jeg holder meget af:

Østen for Kolding og vesten for bælt
ligger det skønneste sogn.
Kranset af skove, af busk og hegn
kløvet af bække, af stier og vej,
lunt gemt i træer i bakke og dal
ligger stedet vi alle kan li'.
Sognet derude, vort hjem og vort bo,
det priser vi højt fordi:

Dejlige sogn ved Lillebælt
gammelt i årstal, men ung i sind,
skaaret af slid og garvet af tid,
hærdet af modgang og bleget af vind.
Hvor jeg end rejser i syd og i nord
og tanker, jeg sender på flugt,
vender tilbage og dulmer mit sind
mit dejlige sogn - Sønder Stenderup.

Arbejdere satte boligbyggeri i gang

Af Orla Nielsen

Arealet lige syd for Koldings ældste gudshus, Sankt Nikolaj kirke, afgrænset af Bredgade, Rendebanen og Skolegade, har siden byens grundlæggelse været den centrale bydel. Her opstod de første bosættelser i forlængelse af et fiskerleje ved åen for ca. 800 år siden.

Der har altid boet mennesker nær kirken, og efter bare to årtier som midlertidig parkeringsplads er arealet igen ved at blive omdannet til boliger, som opføres af Arbejdernes Andels Boligforening i en sammenhængende bebyggelse for unge, ældre og børnefamilier.

Tanken er her at skabe et vue over denne forenings historie, men først skal vi have nogle glimt fra de forudgående århundreders historie på Bredgadepladsen, som arealet populært kaldes.

Fra midten af 1970'erne og frem til 1988 har pladsen været genstand for arkæologiske undersøgelser, dels foretaget af og dels ledet af nuværende museumspædagog, arkæolog Vivi Jensen, Koldinghus.

På pladsen er fundet rester af boliger fra 1200- og 1300-årene og konstateret en vandmølle. Her har boet en antagelig velstillet møller og forskellige håndværkere, bl.a. en skomager, en kandestøber og flere kobbersmede. Mellem fundene er dele af et fint bulhus, der brændte i 1300-tallet, og rester af store bageovne.

Meget tyder på, at de ældste huse på stedet lå tæt, og sådan blev det ved med at være, men vejforbindelserne har skiftet flere gange.

Nærmest kirken foregik gravlægning. I 1825 sløjfedes kirkegården, og den blev efterhånden bebygget, indtil husene igen blev nedrevet omkring 1970. Ikke

langt fra kirken skråt overfor Nicolai skole lå byens fattiggård. I 1930 blev Torvegade ført igennem til Katri-negade, og samtidig indrettedes den gamle fattiggård til rutebilstation, senere bybuscentral.

Nordre Ringvej

Med dette kortfattede tilbageblik, som skulle kunne belyse det forudgående og hjælpe til forståelse af de nutidige dispositioner for byens centrale plads, kan vi se lidt på den forening, der bygger netop på det sted og for 50 år siden satte sit første byggeri i gang: 8 huse på Ndr. Ringvej.

Initiativet kom året forud, altså i 1938, ved dannelsen af Arbejdernes Andels Boligforening, i daglig tale AAB.

Sidst i 1930'erne var Kolding præget af bolignød. Hidtil havde privatpersoner og Kolding Kommune alene stået for byggeri af enfamilieshuse og etageejendomme. Boligsituationen blev drøftet i Arbejdernes Fællesorganisation, som gennem de tilsluttede fagforeninger og byggefagene havde en stærk fornemmelse af behovet for boliger. Det blev derfor i slutningen af 1937 besluttet at danne et udvalg på fem mænd til at undersøge mulighederne for byggeri.

På det tidspunkt var en række almennyttige boligforeninger med udgangspunkt i arbejderbevægelsen i fuld gang i København og nogle provinsbyer, bl.a. Fredericia, Esbjerg, Århus, Vejle og Grindsted.

Grindsted kom til at spille en rolle ved oprettelsen af AAB, og det skyldes den kendsgerning, at et af med-

lemmerne i udvalget under Fællesorganisationen, den 27-årige Svend Nielsen-Møller, kasserer i Formernes Fagforening, kendte den telefonmontør i Grindsted, som stod i spidsen for den lokale boligforening. Den unge former rejste til Grindsted og kom hjem med tilstrækkelige oplysninger som grundlag for at gå videre med forberedelserne.

Til et orienterende møde på Rutebilstationen, der dengang indeholdt en restauration med mødelokale, kom forbavsende mange interesserede, men de fleste var ængstelige for at skulle hæfte økonomisk. Man vidste for lidt om oprettelse og drift af en forening med boligbyggeri som formål, og tre af arbejdsudvalgets medlemmer tog da til Vejle, hvor man var startet 6 år tidligere. Det var bl.a. formanden for AFO, sukkerkøger Th. Nielsen, og formanden for Tekstilarbejdernes Fagforening, byrådsmedlem Ejnar Christensen.

AAB stiftes

Den tredje mand, der som nævnt allerede havde været meget aktiv i sagen, var Svend Nielsen-Møller, og han valgtes til formand, da AAB blev en realitet på en stiftende generalforsamling den 27. september 1938. Bestyrelsen kom i øvrigt til at bestå af incassator, senere ejendomsmægler Peter Laugesen, der efter en årrækkes fravær igen kom i bestyrelsen og nu har været der i 26 år, tømrer Th. Købmand, faktor J.A. Hymøller og murer H. Olesen.

Bestyrelsen fik omgående travlt og besluttede at tilknytte sagfører Hans Pedersen som juridisk konsulent. De traf aftale med arkitekt H.L. Hansen om at projektere de første 8 huse med 32 lejligheder, som skulle indrettes med kaminer og gasovne. AAB ønskede husene placeret på en grund bag Domhuset, og projektet blev forelagt byrådet.

Efter protest fra en farvehandler i kvarteret klarlagde en undersøgelse, at der ikke måtte bygges huse med mere end to lejligheder i hver, så den påtænkte

placering kunne ikke godkendes. Bestyrelsen førte en række forhandlinger med den daværende socialdemokratiske borgmester Knud Hansen, og resultatet blev erhvervelse af arealer langs Nordre Ringvej, der netop var indviet i 1939. Den 29. juli foretoges da grundstensnedlæggelse ved den første af de 8 ejendomme.

Forud for den historiske dag for AAB var der visse besværligheder at overvinde. Foreningen havde ingen midler ud over kontingenter fra et lille medlemstal, men det lykkedes at få en kassekredit på 500 kr. i en bank, så der var lidt at virke med. Det kneb at få byggetilladelse fra staten, og i utålmodig venten rejste Nielsen-Møller sammen med sagføreren og arkitekten til København. I den røde bygning traf de socialminister Ludvig Christensen, som formanden kendte, og da han hørte om problemet, sagde han: »Jeg går med jer«. De fire mænd gik til Indenrigsministeriets afdeling for byggesager, og her sagde Ludvig Christensen med fast stemme: «De tre mænd her skal have en byggetilladelse med hjem». Aktionen viste sig effektiv – tilladelsen var sikret!

Det første hus

Byggeriet ved Nordre Ringvej kunne begynde, og en højtidelig grundstensnedlæggelse foretoges på det første af de planlagte huse. I grundstensdokumentet var bl.a. skrevet:

»År 1939 efter Kristi Fødsel, lørdag den 29. juli 1939, i statsminister Th. Staunings 10. år som statsminister, nedlægges grundstenen til Arbejdernes Andels Boligforenings ejendomme. Foreningen er stiftet på initiativ af Fællesorganisationen i Kolding, og foreningens formål er at udnytte de i lov nr. 153 af 13. april 1938 givne regler om opførelse af gode og sunde boliger til den mindrebemidlede del af befolkningen. Huset, hvori dette dokument nedlægges, er det først påbegyndte (Ndr. Ringvej 21) af

Foto fra 1945, da AAB var færdig med en række etageejendomme på Vifdam. I baggrunden til højre skimtes de første huse på Nordre Ringvej.

8 ejendomme med tilsammen 32 lejligheder, som der i denne omgang er bevilget statslån til. Det er foreningens agt at fortsætte byggeriet i det omfang, hvor forholdene måtte gøre det nødvendigt, forsvarligt og påkrævet, og såfremt tanken vinder fornøden tilslutning blandt arbejderklassen.«

I løbet af dette og det følgende år blev boligerne færdige og trinvis udlejet til familier, der før den tid havde boet i bl.a. Blæsbjerggade og Konsul Grausgade under meget elendige forhold, og for dem blev de nye lejligheder »et himmerige«, for de havde aldrig haft hverken kamin eller gasbageovn og slet ikke så prægtig en udsigt, som der var her ned over byen, mod Slotssøen og Koldinghus.

Byggeri trods mørket

Besættelsen af Danmark i 1940 satte måske en dæmper, men ikke et stop for AABs aktivitet, der først bestod i at færdiggøre de 32 lejligheder, og samme år gik

man i gang med yderligere 12 lejligheder (afd. 2) på Nordre Ringvej. Nye projekter fulgte trods de mørke tider og vanskeligheder med at få byggematerialer. Under besættelsen opførtes etageejendomme med 114 lejligheder på Sneppevej og i Vifdam.

I det sidste hele besættelsesår lagdes grundstenen til Domhusgade-afdelingen, hvor 36 lejligheder var beboet i 1946.

I resten af årtiet lykkedes det at virkeliggøre tre projekter, bl.a. Kikkenborggården, samt at begynde byggeriet af Frederik 7. Vej, der med 162 lejligheder blev den hidtil største afdeling. Dette byggeri var tillige i forhold til andre boliger i samtiden meget avanceret med centralvarme, moderne køkken og badeværelse samt nedfaldsskakter. Der var intet udlejningsbesvær, og alt var indflyttet i 1951.

På 13 år havde AAB bygget 507 lejligheder og manifesteret sig stærkt i Kolding. Boligmangelen var ikke afskaffet, men der var halet ind på den.

Og stærkere gik det i 1950'erne, hvor interessen for

Snerlevej med butikker ud til Agtrupvej, opført 1955-58.

moderne lejligheder voksede kraftigt og udmøntede sig i lange medlemslister, så der skete hurtig udlejning af de følgende 589 lejligheder, som kom til at ligge i Hestehaven, Brændkjærgade og Snerlevej/Agtrupvej. I 1950-60 foretoges også byggeri af en helt anden art, nemlig Vifdam Børnehave, efter aftale med kommunen. I 1959-60, var bilismen tiltaget så meget, at det var utilstrækkeligt med parkeringsarealer i det fri, derfor kom det første garagebyggeri: 56 stykker ved Brændkjærgade.

Protest mod Norgesvej

Ser man på en liste over de mange byggeriers opførelsesår, kan man få indtryk af en stilstand i 1960'erne efter en meget travl periode, for i det årti figurerer kun Norgesvej med 184 lejligheder, men samtidig foregik drøftelser og forhandlinger om et kommende stort boligkvarter i den nordlige bydel: Skovparken.

Oftentimes har der været svære og uforudsete vanskeligheder

der ved realiseringen af AABs projekter, ikke alene på grund af skiftende lovgivning, men også af helt lokal art.

Norgesvej er et eksempel. Denne afdeling blev placeret på planteskoleejer Pallesens jorder ud mod Vejlevej og med en anden bebyggelse, Rosenhaven, mod øst som nærmeste nabo. Rosenhaven var opført af Vejle Amts Boligselskab (VAB, stiftet 1949), og herfra rejstes protester, bl.a. fordi beboerne var utilfredse med, at noget af deres udsigt ville blive frataget dem.

VAB gjorde forsøg på at erhverve byggegrunden, og da det mislykkedes, ville man have indflydelse på udformningen af byggeplanen ved en ændring af bebyggelsesgraden. Den 23. marts 1959 holdt VAB og Rosenhavens lejerforening et stærkt besøgt møde på Industrien for at protestere mod AAB-planen og vedtog en resolution til boligministeriet, sluttende med ordene:

»Man ønsker det fremtidige nabobyggeri anbragt således, at det bliver en del af en helhedsløsning og ikke, som nu, et projekt, der udelukkende tager hensyn til sig selv.«

Boligministeriet gav ingen direktiver i sagen, og AAB gennemførte sin plan i løbet af ca. fem år.

I dag er Rosenhaven og Norgesvej de bedste naboer og tillige under samme administration, for i 1976 havde VAB økonomiske problemer og måtte likvidere, så AAB overtog Rosenhaven med dens 224 lejligheder - foruden 60 lejligheder på Snerlevej og 32 i Utzonsgade, i alt 316 boliger. De tidligere VAB-lejere fik hos AAB de samme rettigheder som foreningens egne medlemmer.

Ny byggemetode

Selvom aktiviteten hos AAB var noget dæmpet i 1960'erne, besluttede bestyrelsen og foreningens repræsentantskab at foretage det hidtil største indhug i boligmanglen ved at bygge Skovparken med ikke

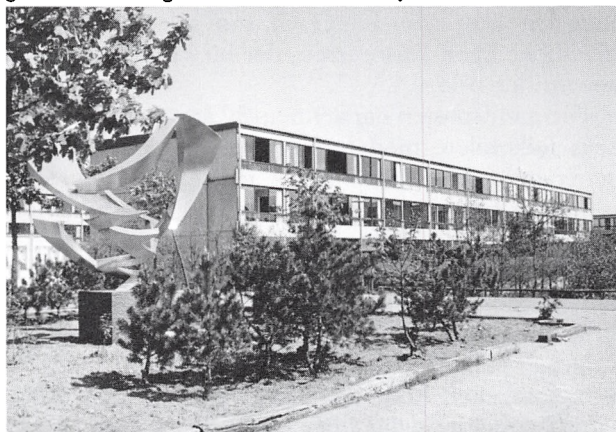
færre end 432 boliger, lige fra etværelse til 4-5 rums familieejligheder. I stueetagen skulle lejlighederne tillægges små haver og de to overliggende etager udbygges med usædvanligt store altaner med skydevinduer. Byggeriet gennemførtes i årene 1970-72.

Baggrunden for dette store projekt var Sydjyllandsplanen, en ide om i en række sønderjydske købstæder at løse større opgaver efter helt ensartet byggemønster ved benyttelse af industrialisere de betonelementer, præfabrikerede køkkener og garderober m.v.

Ideen, der var skabt af arkitekt Carl Beckmann og direktør K. Hansen, Boligselskabernes Landsforening, brød med hidtidige principper om, at hvert nybyggeri skulle arkitekttegnes og tilpasses omgivelserne rent stilmæssigt, og ideen var i højeste grad også et brud med håndværksmæssige traditioner.

Af årsager, som det falder uden for denne artikels rammer at komme nærmere ind på, gik planen ikke helt som ventet, men i en række jyske byer og enkelte steder på Sjælland ses resultater af det industrialiserede betonbyggeri.

Parti fra Skovparken, der blev opført som industrialiseret betonbyggeri med 432 boliger i årene 1970-71. Foto fra sidst i 1970'erne.

AAB fik rejst Skovparkens etageejendomme, der i begyndelsen havde nogle udlejningsvanskeligheder. De meget rummelige familieboliger havde tilsvarende høje huslejer, men på få år var tilstanden stabiliseret.

Skovparken er ikke alene teknisk og med hensyn til faciliteter bemærkelsesværdig. Fra starten blev hele økonomien lagt an på en kollektivitet, AAB ikke tidligere havde opereret med. Det ideelle formål var at undgå alle fordyrende udgifter til aflæsning af varme, el og varmt vand i de over 400 boliger. Lejerne kunne forbruge efter behov og betale i forhold til boligernes størrelse.

Som årene gik, viste det sig, at danskerne (endnu?) ikke var indstillet på kollektiv betaling. Et lille antal lejere misbrugte systemet, og i 1975 blev det nødvendigt at sætte varmemålere på radiatorerne, fire år senere at installere elmålere og endelig i 1984 at anbringe varmtvandsmålere.

Saneringen i Kolding

1980'erne indledtes med 116 boliger som tæt-lav bebyggelse, benævnt Skovparken Nord, mellem det omtalte Skovparken og Koldings nordlige uddannelsesområde og Nørremarksbiblioteket, men bortset fra Bredgadebyggeriet blev dette årti præget af saneringsopgaver og byfornyelse.

AAB kom stærkt med i de kommunale planer om byfornyelse og fik skabt et smukt bykvarter omkring Konsul Grausgade ved nedrivning af små og forlængst udtjente huse. Her stod i 1982 120 lejligheder klar.

I området omkring dette kvarter gennemførtes såkaldt »udfyldningsbyggeri«, hvilket vil sige placering af mindre byggeenheder på grunde, som blev tomme ved nedrivning af gamle ejendomme. Det var en ret bunden opgave, fordi de enkelte huse skulle passes ind i gadebilledet med hensyn til bl.a. højde, tagkonstruktion og farver. Opgaver af denne karakter blev

AAB er godt med i byfornyelsen — her et par af husene i Borgergade.

løst i Låsbygade, Katrinegade, Zahns­gade, Blæsbjerg­gade, Langelinie og Vesterbrogade. En af de større indsatser på dette område blev den nye bebyggelse med 66 lejligheder mellem Låsbygade og Vifdam.

Indtil AABs 50 års jubilæum i 1988 var der bygget huse med i alt 431 boliger som led i byfornyelsen og alle projekteret af Lauge Juuls Tegn­stue. Konsul Graus Gade blev prisbelønnet i 1983 af Kolding Kom­mune for den smukke måde, de nye huses materialer og arkitektur var tilpasset områdets eksisterende be­byggelse og for gode og velanlagte friarealer, og i 1984 belønnedes Borgergade 18-40 som eksempel på AABs meget omfattende indpasningsbyggeri i den vestlige bykerne.

I en årrække har AAB administreret 113 boliger for Kolding Nordre Kollegium ved Gøhlmannsvej og også selv taget fat på opførelse af ungdomsboliger. Nogle er indgået i byfornyelsen, andre i Bredgade­projektet, og i år er 50 ungdomsboliger blevet indflyt­tet i den nordlige bydel, vest for Skovparken Nord. I

samme område er 20 ældreboliger og 64 almennyttige boliger ved at blive opført.

Eksisterende bygninger kan også af og til omdannes til boligformål, og det blev tilfældet med H.H. Graus 100 år gamle pakhuis i Låsbygade, der i 1986 indrette­des til 20 attraktive boliger for unge under uddan­nelse.

Ledelsen gennem 50 år

AAB er en demokratisk opbygget forening, hvor bebo­erne vælger en bestyrelse.

I de første 6-7 år kunne alle beboere deltage i den årlige generalforsamling. Imidlertid blev beboertallet så stort, at det var påkrævet med en ny organisations­form.

Fra midten af 1940'erne indkaldes beboerne afde­lingsvis til beboermøder og vælger afdelingsbestyrel­ser. Disse bestyrelser udgør et repræsentantskab, som samles årligt og ud af sin midte sammensætter hoved­bestyrelsen, der har det overordnede ansvar for bolig­foreningen.

Skønt arbejdet skal foregå i fritiden, har der altid været mennesker med interesse for boligsagen, og nogle af medlemmerne har siddet i bestyrelsen i en lang årrække: Peter Laugesen, som nævnt, i 26 år og glassliber Egon Rasmussen, der blev indvalgt den 5. september 1945.

Formandsposten har gennem 50 år været bestridt af seks folkevalgte med former Svend Nielsen-Møller som den første fra 1938 til 1944. Han efterfulgtes i to år af tømrer Viggo Madsen, og så kom den længste for­mandsperiode med elværksarbejder Svend Christen­sen, senere socialdemokratisk byrådsmedlem og vice­amtsborgmester, der virkede i de vanskelige efter­krigsår og frem til 1967, hvor han ikke ønskede gen­valg, i alt 21 år. Han fulgtes af kontorchef Darling Niel­sen, som efter 20 år på posten døde i marts 1986. Næstformanden, glassliber Egon Rasmussen, måtte

da konstitueres en månedstid, indtil et repræsentantskabsmøde valgte hjemmehjælper Grethe Nielsen til ny formand.

Hermed skete et nybrud i den hidtidige mandsdominerede boligforening. Grethe Nielsen havde haft sæde i hovedbestyrelsen siden 1984, men allerede ni år tidligere, 1975, var husmoder Tenna Christensen valgt ind som den første kvinde - altså 37 år efter foreningens start.

Kun to forretningsførere

Arbejdet i bestyrelsen har altid været et rent og skært fritidsjob, og det var ligeledes på fritidsbasis, den før-

Disse tre personer har haft formandsjobbet i 30 af AABs 51-årige historie. Fra venstre Svend Nielsen-Møller, formand for 1938-44, Grethe Nielsen, valgt 1986 og Svend Christensen, formand 1946-67. Foto fra 1. april 1989.

ste bestyrelse ansatte Kristian Pedersen (1907-78) til regnskabsfører, men efter nogle år blev han forretningsfører på fuldtid. Med sin ildhu og voksende ekspertise på boligområdet blev han med årene nærmest identisk med AAB. Han administrerede gennem de svære krigs- og efterkrigsår og var foreningens omhyggelige og joviale frontfigur indtil 1974, hvor han afløstes af den daværende inspektør gennem 10 år, Bent Jensen, som har ført traditionen med god administration og stabil økonomisk styring videre. I øjeblikket er der byggerier i gang for langt over 100 mio. kr.

Med årene er AAB vokset til en arbejdsplads for næsten et halvt hundrede mennesker, fordelt på kontoret på Engstien og i stillinger som varmemestre og gårdmænd rundt i 32 afdelinger.

Under skiftende boliglove og -ministre har AAB hele tiden stræbt efter at tilføre Kolding gode og sunde boliger, beregnet for børnefamilier og, længere oppe i dens historie, for ældre, for handicappede og unge under uddannelse, og man har benyttet lokale arkitekter til de meget varierede projekter: H.L. Hansen, Hans Chr. Rasmussen, fra slutningen af 1940'erne og i et langt spænd Noes-Pedersen, i enkelte tilfælde A. Holm og A. H. Andersen og i den nyeste periode Lauge Juul.

På et halvt århundrede har AAB opført over 2600 boliger foruden 414 garager, 20 butikker, to børnehaver, to fritidshjem, administrationsbygningen på Engstien og foreningens forsamlingshus på Snerlevej.

Det nuancerede byggeri har betydet meget for byens håndværkere og arbejderes beskæftigelsessituation og for tusinder af familier og enliges boligmuligheder, ja, for Koldings sociale problemer, samt har medvirket til forskønnelse af en gammel købstad. De børnerige familiers tid er forbi, levevilkårene er betydeligt anderledes end i årene omkring 2. verdenskrig, men der er fortsat behov for planlægning af almennyttigt boligbyggeri og for byfornyelse med lejligheder og værelser af tidssvarende standard.

Går vi tilbage til artiklens udgangspunkt, den centrale bydel ved Sankt Nikolaj kirke, kan nævnes, at de mennesker, som får boliger i AABs byggeri her, kommer til at bo et sted, hvor der har levet mennesker siden midten af 1200-tallet.

Kilder

AABs jubilæumsskrifter 1978 og 1988.

Svend Christensens erindringer, Kolding Stadsarkiv.

Samtale med Svend Nielsen-Møller, formand for AAB 1938-44.

Samtale med museums pædagog Vivi Jensen, Museet på Koldinghus.

P. Eliassen: Det gamle og nyere Kolding, 1910.

Kolding i det tyvende århundrede, udgivet 1978-82 af Vejle Amts Historiske Samfund.

Illustrationer: AABs billedarkiv.

Langelinie med nyt »udfyldningsbyggeri«.

Koldinghus – det vilde amt

Af Johannes Lind

Stedet for den efterfølgende historie er Koldinghus amt, som vort amt hed indtil 1793. Tiden er årene 1789-90. Hovedpersonen er landinspektør Daniel Wesenberg, hvis ubestridelige fortjenester i disse udskiftningsår nok ikke kommer rigtig til deres ret i det, som her skal refereres. Stridens emne – for det er en strid, det drejer sig om – er først og fremmest sognefogederne, ikke mindst ham, der lige var blevet udnævnt for Nr. Bjert, som dengang var en del af Eltang sogn. I Nr. Bjert havde Wesenberg for 16 år siden erhvervet en gård på imponerende 17 tdr. hartkorn, og her boede han nu med sine to voksne sønner.

Sognefoged

En sognefoged var en mand, der af amtmanden var sat til at udøve visse øvrighedsfunktioner i lokalsamfundet. Han skulle sørge for, at diverse anordninger og kundgørelser blev kendt af befolkningen. Han havde også visse politimæssige opgaver; men det, som vejede tungest i den tid, var, at han skulle fordele byrderne på fogderiets bønder, når de som en del af deres almindelige samfundspligt skulle stille heste og vogne til al den gratis kørsel, kongen og hæren og andre myndigheder kunne forlange, den såkaldte ægtkørsel, eller når hærene på deres årlige marchture skulle indkvarteres i landsbyerne. Det år var de forøvrigt blevet i deres indkvarteringer usædvanligt længe. Mon på grund af begivenhederne i Frankrig?

Daniel Wesenberg

At Wesenberg var noget af en stridsmand, kan ikke skjules. Det ved man også fra andre kilder. Det er ikke uberettiget at karakterisere ham som usædvanlig kværlulantisk, hvis blot man husker på, at han også i andre henseender var usædvanlig.

Oprindeligt var han kommet fra Tyskland, vistnok på flugt fra en økonomisk ruin. Her i Danmark havde han med sin familie søgt ly i Fredericia. Det var tiden for de store udskiftninger i landbruget i forbindelse med fællesskabets ophævelse, og her fik han sin chance. Han blev landmåler – og fik få år efter kongelig udnævnelse som landinspektør. De udskiftninger, han foretog i det daværende Koldinghus amt, var nok ikke alle lige vellykkede. Men erfaringerne voksede, og andre steder i Jylland kom han til at gøre en indsats, der påkaldte større respekt. I 1789 var han endnu ikke på toppen af sin karriere (forresten heller ikke som kværlulant). Da han tog sin afsked i 1828, havde han siden 1801 beklædt stillingen som stiftslandinspektør. Hans fem sønner blev alle landinspektører.

Formelt var det to af hans sønner, der ejede gården i Nr. Bjert. Det var et svagt punkt i den sag, vi skal se på. Når han selv havde valgt status som indsidder hos sine egne børn, kunne han egentlig ikke bruge den klagegang, som han anvendte; den var beregnet for selv- ejere.

Forholdet til den lokale befolkning var præget af, at

han efter deres mening havde draget for stor personlig fordel af udstykningen der. »Hans stilling gjorde det let for ham at opdage, hvor der var penge at tjene«. Således skrev H.P. Bertelsen i sin lokalhistorie. Samme forfatter leverede også denne karakteristik af Daniel Wesenberg: »Han havde ingen respekt for de gamle former og forhold eller skik og god sædvane i det land, som han var rømt til, og som havde hjulpet ham op af grøften«. – Det er sådan en sag, vi har for os her. Og så vil vi ikke mere have Wesenberg i centrum for vor interesse, men snarere lade historien minde os om noget af det, der var skik og god sædvane i vort land for to hundrede år siden.

Selvejersorger

Daniel Wesenberg var dybt krænkede. Han, der var selvejer på en gård med 17. td. hartkorn, at han skulle stå ret for Hans Iversen, en simpel jordbruger af lavere klasse, der nu var blevet såkaldt »sognefogede«, det var ikke blot nedværdigende, men måtte bestemt også være direkte ulovligt.

Enhver vidste jo da, at der var flere klasser selvejere i Koldinghus amt. Først var der de virkelige rangspersoner såsom etatsråder, justitsråder, assessorer, præster og kongelige tjenestemænd. Næst efter dem kom sådanne personer, som var af skikkelig opdragelse og gode sæder, og som ernærede sig af jordbrug efter deres større eller mindre evne. I bunden var der dem, der med nød og næppe klarede at rage op over den allernederste klasse af selvejere, og til dem hørte den nye sognefogede efter Daniel Wesenbergs mening.

Denne nævenyttige Hans Iversen var tiltrådt som sognefogede tidligere samme år. Før den tid var det gået rigtig godt. Da var det Jens Nielsen Grundet, der passede fogderiet (det ord »fogderi« burde iøvrigt forvises til Sibirien; det stank af formynderi og hovbønder!), og efter hans død havde hans enke (som Wesenberg ikke tøvede med at hæfte prædikaten »fordruk-

ken« på) passet bestillingen indtil sin død. Men nu var det altså Hans Iversen, og dermed var vilkårligheden og chikanen rigtig kommet i højsædet.

Som Wesenberg så på det, var sognefogedordningen et ganske overflødig levn fra tiden før selvejet. Før kongen havde solgt sit ryttergods i amtet omkring 1765, havde bønderne jo som hovbønder været pligtige til at gøre forskelligt hovararbejde. Og da havde amtmanden ligesom en anden godsejer delt godset op i »roder« med hver sin »rodemester«, som skulle føre tilsyn med, at de andre hovbønder gjorde deres pligt, og til gengæld slap for selv at gøre hoveri. På krongodset havde de fået titel af »sognefogeder«, og Wesenberg var overbevist om, at det måtte have været en attraktiv bestilling, både på grund af titlen og hoverifritagelsen; han havde hørt, at sådan en titel kunne »købes« hos datidens godsforvalter, regimentskrivaren, for en okse eller to og det skulle være grunden til, at der blev alt for mange sognefogeder i amtet. Dette uvæsen burde, som Wesenberg siden forklarede i sit brev til kongen, være ophørt, da godset blev solgt til selveje og hoveriet ophørte; men amtsforvalterne havde ikke villet slippe denne rare indtægtskilde, så tingenes tilstand var ikke blevet forbedret.

Helt galt var det gået, efter at Hans de Hoffman var blevet amtmand. Han brugte nemlig herredsfogede Hans Buhl i Fredericia som fuldmægtig, og denne person forsømte ingen lejlighed til at mele sin egen kage. Han faldt det ikke ind at nedlægge én eneste af disse overflødige sognefogedstillinger. Tværtimod havde han fået udvirket, at det ikke som før i tiden var amtsforvalteren, der udnævnte sognefogeder, men amtmanden, og det betød i praksis Hans Buhl selv. For, amtmanden gjorde ingenting, ikke andet end at skrive under på det, som hans fuldmægtig lagde frem på hans skrivebord. Så nu var Buhl ved at skaffe sig magt i hele amtet i kraft af, at han kunne udnævne sine tilhængere og protegéer til sognefogedstillingerne, efterhånden som disse blev ledige. Og sognefogederne

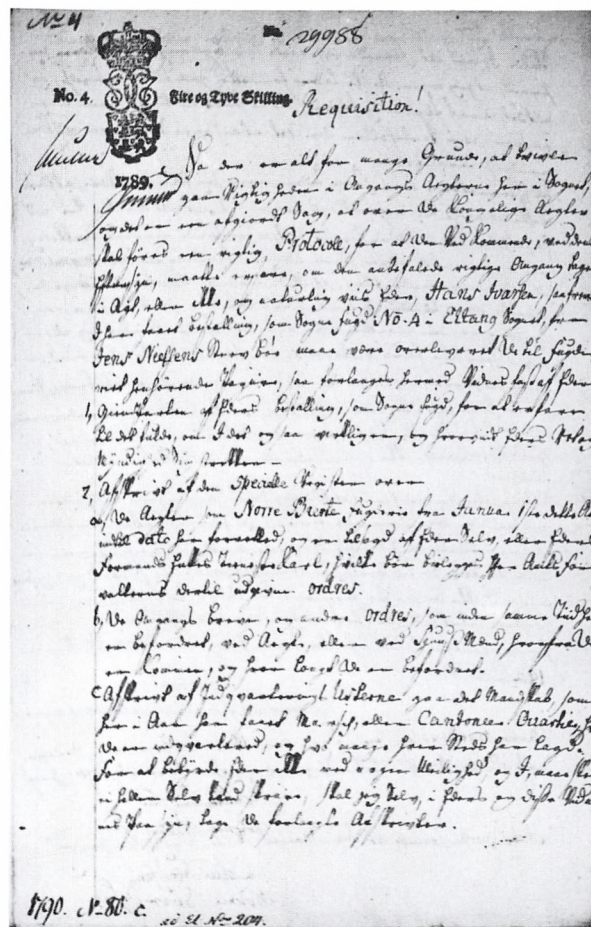
fik lov at skalte og valte, som de ville. Hvis man nægtede at adlyde dem, så tillod amtmanden, at der blev foretaget udpantning, uden at undersøge, om modstanden mod sognefogedernes vilkårligheder var berettiget!

Til kamp mod sognefogeden

Nu skulle der gøres noget ved det. Den 18. december 1789 stiller to mænd hos sognefoged Hans Iversen med et brev fra Wesenberg. Han forlanger en afskrift af Hans Iversens bestalling til at være sognefoged nr. 4(!) i Eltang sogn, så at han kan erfare ved selvsyn, at han virkelig er sognefoged, og hvor vidt hans myndighed går. Desuden kræver han afskrifter af følgende: 1) listen over de ægter, der har været udskrevet for Nr. Bjert den forløbne del af året, både dem, som er tilsagt af ham selv, og dem, som blev tilsagt af hans forgængers enkes tjenestekarl, 2) liste over de cirkulærer, der i samme tid er blevet befordret, samt 3) listen over de militære indkvarteringer i fogderiet. Wesenberg tilbyder, at han nok skal skrive det hele af selv, men hvis han ikke får det efter hans ønske, så vil han ikke mere rette sig efter sognefogedens tilsigelser, for som selvejer kan han ikke være sådan en sognefogeds vilkårlige myndighed underkastet. Han vil påtage sig de byrder, som retteligt hviler på ham, men så må sognefogeden komme til hans hus og forevise de enkelte ordrer, som udtrykkeligt angår ham. Det samme gælder kundgørelse af diverse anordninger m.m. Det er ikke passende at sammenkalde selvejere til grandestævner, for at de skal påhøre sådant.

Brevet bærer forneden påtegning om, at det er blevet læst op for Hans Iversen, og denne har sagt, at han vil svare næste dag.

Det overholder han også. Han viser ikke Wesenberg den ære at stille på hans gård selv, men sender to af sine tjenestekarle med et brev, som nu bliver læst op for Wesenberg. Alle ved jo, at han har bestalling som

Daniel Wesenbergs brev til sognefoged Hans Iversen på stemplet papir.

sognefoged, og det er ikke hans pligt »at slå sammen på gadehjørner, for at alle skal se samme. Vil De ikke tro mig, kan De henvende Dem til amtshuset eller amtsstuen«. Afskrifter af ægt- og indkvarteringslister

Videre til amtsforvalteren

Sognefogeden var der ikke mere at stille op med, når han ville tillade sig at svare på den måde. Men så var der amtsforvalteren, der jo udstedte de fleste af de tilsigelser, som en sognefoged skulle administrere lokalt. Altså skriver Wesenberg et nyt brev den 21. december. Amtsforvalter From anmodes om inden 24 timer at besvare disse spørgsmål:

1) Hvor mange ægter har amtsforvalteren tilsagt Nr. Bjert i den forløbne del af året, 2) blev der tilsagt nogen den 11. eller 12. december, og 3) vil amtsforvalteren herefter selv tilsige Wesenberg de ægter, der påhviler ham, »for at forekomme det bedrageri, der hidtil er sket«? Ellers vil Wesenberg herefter kun efterkomme de ordrer, der udtrykkeligt nævner hans navn!

Korrekt og elskværdigt besvarer From de stillede spørgsmål. Han vil egentlig også gerne selv påtage sig at tilsige Wesenberg til ægter for at komme yderligere mistanke til livs, men det forudsætter, at han opnår en resolution herom enten fra Rentekammeret eller fra amtmanden. Og indtil en sådan resolution foreligger, tilføjer From lidt mere køligt, er det ham ligegyldigt, hvordan Wesenberg vil reagere på tilsigelser. For i så fald vil det være forordningen af 13/10 1728, der træder i kraft.

Sagen til udtalelse

Nu er der håb forude. Hvis Wesenberg ikke kan få reddet det hele amt ud af korrupsionens klør, så vil han dog for sit eget vedkommende være reddet, hvis blot han kan slippe ud af det urimelige myndighedsforhold til den lokale sognefoged og komme til at sortere direkte under amtsforvalteren. Denne havde jo egentlig svaret ganske imødekommende. – Men næste træk bliver et nyt slag i ansigtet. Anmodningen forelægges hans egne byfæller til udtalelse, og de sæt-

ter sig på det bestemteste imod en sådan særbehandling af en enkelt af byens lodsejere. Det er i orden, hvis amtsforvalter From vil påtage sig at være sognefoged for byen i det hele taget. Men en særbehandling vil de klage over på højeste sted. Iøvrigt kender de ikke til, at nogen enkelt lodsejer skulle være særlig begunstiget, bortset fra Wesenberg selv.

På grundlag af dette svar meddeler amtmanden amtsforvalter From, at han ikke kan befale at give Wesenberg særbehandling, men gerne overlader til From selv at følge hans ønsker i det omfang, han mener at kunne forsvare det overfor de højere myndigheder, hvis Nr. Bjerts øvrige lodsejere gør alvor at deres trusel om klage.

Til amtmanden

Johan From, der så rigeligt havde haft sine kampår, mens han var koloniforvalter på heden, foretrak nu at spille rollen som den korrekte administrator og embedsmand, og han fandt åbenbart ikke anledning til at skaffe sig selv ubehageligheder på halsen i et så uvedkommende anliggende. Altså ingen forandring for Daniel Wesenberg.

Så måtte Wesenberg til amtmanden selv, om det dog skulle være muligt at råbe ham op. Det var dog lykkedes en gang tidligere, da mændene i Viuf havde fået urimelige lettelser i ægtbyrderne en vinter, da der skulle kastes sne af postruten. Altså bliver amtmanden taget i skole pr. brev af 23/12. Wesenberg bebrejder ham, at han støtter sognefogederne alt for ensidigt. Den, som afviser at udføre en ordre fra sognefogeden, bliver ganske uden videre dømt til udpantning af amtmanden, der ikke bekymrer sig om, om sognefogeden har ført sit ægtregister rigtigt eller har givet tilsigelsen rigtigt. Det kan ikke være lovmedholdeligt, at disse sognefogeder skal have en magtposition mellem amtmanden og selvejerne. Den lydighed, Wesenberg og andre selvejere skylder, gælder selve ordrene, men

bestemt ikke den, der tilfældigvis overrækker dem. Sognefogeden er egentlig bare at betragte som et bud, der kommer til døren. Og det er sådan, det bør være. Hvis der kommer en tilsigelse, så må sognefogeden, der får sin gode betaling for denne tjeneste, ulejlige sig hen til dem, tilsigelsen gælder, og forevise dem den, så de selv kan se og vurdere, at ordren er i orden. Det er også urimeligt, at man ikke kan komme til at se ægtprotokollen for at kontrollere, at alt går retfærdigt til. Som det hele foregår, er selvejerene prisgivet disse sognefogeder, der under beskyttelse af deres bestalling kan gøre så meget uret, de vil.

Wesenberg gør rede for det hidtidige sagsforløb, idet han ikke lægger skjul på, at han regner fuldmægtig Buhl for den egentlige modstander. Det er Buhl, der ser sin interesse i at fastholde sognefogedernes urimelige magtudfoldelse. Det er også ham, der så snedigt har fundet på, at sende Wesenbergs ansøgning om speciel ægttilsigelse til udtalelse hos lodsejerne, som jo ikke kunne have nogen virkelig interesse i sagen. Og med lodsejerne kunne Buhl få det, som han ville. Han havde selv givet dem kladden til det svar, de skulle levere, og dernæst havde han ganske vist ikke forbudt amtsforvalteren at efterkomme Wesenbergs ønske, man han forpurrede alligevel den ønskede resolution ved at udmale de skrækkelige ting, der kunne ske, hvis beboerne klagede. - Så nu er han nødt til at udbede sig svar fra amtmanden selv på følgende spørgsmål:

- 1: Har jeg pligt til at efterkomme en tilsigelse uden at se ordren?
- 2: Har sognefogeden pligt til at forevise ægtprotokollen?
- 3: Er sognefogeden berettiget til at indføre grandestævner, som ellers har været ophævet siden fællesskabets afskaffelse i 1773, eller skal han tvært imod gå rundt til hver lodsejers hus og kundgøre de pågældende cirkulærer m.m.?
- 4: Når det angår byens økonomiske forfatning, er

sognefogeden da at betragte som andet end som en lodsejer blandt andre, efter gårdens størrelse?

Wesenberg slutter med at erklære den udpantning, der sker hos dem, som ikke møder til grandestævne for ulovlig, og næste gang man kommer til hans gård for at foretage en sådan udpantning, vil han modsætte sig — magt med magt — så langt kræfterne strækker. For sådan en udpantning uden lov og dom er ikke en passende konfekt for en selvejer, der hæfter overfor staten med lovfaste ejendomme.

Amtmandens svar (5/1-1790) er skarpt. Fuldmægtig Buhl har intet med denne sag at gøre, og Wesenbergs formodninger er en personlig fornærmelse. Men i det konkrete er resolutionen præcis og klar. Det kan *ikke* pålægges sognefogeden at gå rundt fra hus til hus og forevise tilsigelser, men enhver skal uvægerligt rette sig efter den mundtlige ordre. Til gengæld står sognefogeden til ansvar for, at alt går rigtigt til, og han *har* pligt til at forevise både de enkelte ordrer og ægtbogen på forlangende, men det må ske i hans eget hus. Han *er* berettiget til at indkalde lodsejerne til kundgørelser, forhandlinger m.m. Hans myndighed strækker sig så langt, som han udfører øvrighedens befalinger. I alle andre sammenhænge er han at betragte som en lodsejer blandt andre, der ikke har krav på speciel lydighed.

Til kongen

Egentlig kunne man tro, at Daniel Wesenberg nu ville være tilfreds. Det var fastslået, at sognefogeden ikke var mere end andre, når han ikke optrådte i embeds medfør. Og nok skulle man lyde hans befalinger, når han optrådte som sognefoged, men der var da mulighed for bagefter at kontrollere, om han havde handlet vilkårligt, og hvis han havde det, kunne han blive draget til ansvar. Med dette svar i hånden kunne Wesenberg have henvendt sig til Hans Iversen endnu en gang og krævet adgang til dokumenterne; for nu var

det slået fast, at der i det mindste var offentlighed i forvaltningen.

Men tilbage stod indtrykket af, at hele systemet var korrupt, og at det kun blev fastholdt for vindings skyld i en ny tid, hvor selvejet måtte have givet bønderne ganske anderledes rettigheder end før. Wesenberg så sig nødsaget til at gå videre med sagen. Nu skulle kongen have besked. Det fik han i et langt brev dateret den 20/1-1790.

Her fik han afløb for al sin mistanke og kritik og hele det syn på situationen, som er beskrevet ovenfor. Om sognefogedinstitutionens tvivlsomme fortid og dens endnu tvivlsommere opretholdelse i denne nye tid, hvor jordbrugernes status som selvejere dog burde medføre, at de ikke mere havde brug for fogeder, især ikke de højere klasser af selvejere. Om det urimelige i, at en selvejer skal »gøre opvartning« hos en sognefoged, hvis han ønsker at kontrollere, at der administreres rigtigt, og i, at skikkelige gårdejere sådan kan blive kommanderet til grandestævner for at påhøre og drøfte sager af fælles interesse, når nu fælleskabet forlængst er ophævet. Han vedlægger hele den foregående korrespondance som bevis på tingenes uacceptable tilstand, og måske får han også påvist, at hans egen gård har været pålagt en uforholdsmæssig stor del af ægten, sådan mener han i alt fald selv. Men sådanne detaljer drukner i forhold til anklagen for korruption, som først og fremmest går på herredsfoged Buhl, der for nogle år siden havde fået amtmanden til at udvirke, at kompetancen til udnævnelse af sognefogeder var blevet taget fra amtsforvalteren og lagt over til amtmanden, og det betød reelt Buhl selv, da han jo var fuldmægtig, og nu kunne han altså udbrede sin magt til hele amtet ved at udnævne sine tilhængere, familiemedlemmer og klienter til sognefogeder og forsyne dem med en sådan magt, at der blev lidet tilbage af gode selvejeres rettigheder. Også det, at sognefogede

Første side af Wesenbergs lange klage til kongen. I den brede venstremargin er brevets indhold gengivet i kort form, en skik, som har været i brug endnu i vor generation.

derne var fritaget for indkvarteringer! Det var uhørt, men her i amtet var det fuldmægtig Buhl, der gav lovene. Buhl var hovedskurken, men amtmand Hans de Hoffman var jo hovedansvarlig som den, der har tilladt, at sådanne ting kunne gå i svang i dette »det vilde amt«, som man andre steder i Jylland kaldte det. We-

senbergs konklusion er da også en bøn til kongen om at nedsætte en kommission til at kulegrave amtets forhold, især med hensyn til disse alt for mange - og egentlig helt overflødige - sognefogeder.

Amtmandens svar

Et sådant brev gik jo ikke til kongen direkte, men skulle først behandles i rentekammeret, den tids kombinerede finans- og landbrugsministerium. Det første, man gjorde her, var fornuftigvis at sende sagen til udtalelse hos amtmanden. Og hvis denne før havde været irriteret og fornærmet, så blev han nu direkte opbragt.

Han kan orientere det høje rentekammer om, at alt, Gud ske lov, står vel til i amtet, og at han nok selv skal rekvirer kommissionsundersøgelse, hvis han på noget tidspunkt skulle finde sådant fornødent.

Daniel Wesenberg karakteriserer han som en intelligent mand, »men tillige af en slet karakter, og han besidder det sorteste og mest ondskabsfulde hjerte, som nogen kan forestille sig«. Og nu bliver klagepunkterne gendrevet ét efter ét i et meget langt brev, hvis oprindelige slutning måske er gået tabt. Måske er Hoffman i sin vrede kommet for langt ud, i alt fald er et blad skåret ud af amtets kopibog og et nyt indsat (med en anden håndskrift). Her beder Hoffman rentekammeret erindre, hvor ofte han har hjulpet Wesenberg og hans børn og talt hans sag, og i den forbindelse vil han da slet ikke nævne de mange fejl, som landinspektøren har begået i udskiftningerne, »der har forårsaget mig uendelige undersøgelser, korrespondancer og fortrædeligheder, og dog stedse har jeg talt hans sag til det bedste!« Nu må amtmanden forlange Wesenberg straffet for hans helt ubeføjede anklager.

Nu vil vi ikke gennemgå hele amtmandens svar. Vi vil trygt forlade os på, at han har haft argumenter nok til at klare frisag, og i den henseende holde os til, at der

Amtmand Hans de Hoffman.

ssener på året kommer en kongelig resolution, der tilkender Wesenberg en klækkelig bøde, 40 daler at betale til sognets fattige. Men hans meget detaljerede og veltalende svar giver et uhyre levende billede af nogle af de forhold, der prægede landsbysamfundet i denne brydningstid.

Sognefogederne

At fuldmægtig Buhl skulle have haft indflydelse på amtets sognefogedpolitik, afvises ganske. Amtmanden påtager sig det fulde ansvar, og det gør han med stor sikkerhed og god samvittighed. Der er nemlig nøjagtig det antal sognefogeder i amtet, som en kongelig kommission havde godkendt i forbindelse med salget af ryttergodset 1765, og han har aldrig overhovedet overvejet at nedsætte deres antal, for administrationen kan slet ikke fungere uden dem.

»Det er det kgl. rentekammer selv bekendt, hvor uendeligt embedsforretninger og skrivelser er blevet forøget siden den tid, kongen solgte rytterdistriktet, og deraf følger, at sognefogedernes forretninger ligeledes har fået en betydelig tilvækst. Thi enhver efterretning, som amtmanden, amtsforvalteren og herredsfogeden skal indhente fra sognene, må søges ved sognefogederne, og ofte må de indbringe samme personligt, da de ikke i alle tilfælde kan forklare sig nøjagtigt nok skriftligt, så jeg kan forsikre, at ægternes tilsigelse nu udgør den mindste del af deres forretninger«.

Dertil kommer, at udflytningerne har bevirket, at sognefogederne nu ofte må løbe en kvart til en hel mil, når noget skal bekendtgøres, hvor de tidligere jo havde alle bønderne samlet i landsbyen.

»Sognefogedtjenesten er desårsag blevet så byrdefuld, at i stedet for at man i forrige tider valgte de fornemmeste og bedste bønder til disse tjenester, har man nu ondt ved at få duelige mænd til at påtage sig samme, når de bliver vakante, da enhver hellere vil forrette sin kørsel, når det efter turen tilfalder ham, end hver dag forsømme sin gård med at besørge de mangfoldige ordrer, som ankommer, og at gøre rejser snart til amtmanden, snart til amtstuen og snart til herredsfogeden for at give rapport om de forskellige ting, som i enhvers embede forefalder. Thi sognefogederne har ingen løn,

igen lindring i skatten og igen friheder udover ægt og indkvartering.«

Hoffman vedlægger i øvrigt en beskrivelse af strukturen i Nr. Bjert fogederi, så at rentekammeret selv kan danne sig et billede af, hvor meget der er at gøre for en sognefoged i et sådant fogderi. Han skal:

»tilsige alle ægter og kørsler, alle kirke- og skolereparationer, alle amtmandens ordrer og indkaldelser, alle amtstuens ordrer og breve, om fourage, skattekorn, indkvartering og alle kongelige skatter og kontributioner, alle herredsfogedens breve om vejarbejde, brandvæsen, skovsyn, alle sessionssager, reserveruller med utallige flere ting«

At sognefogederne i Koldinghus amt foruden ægt også er fri for de militære indkvarteringer, benægter Hoffman ikke, men det er en ordning, der er indført før hans funktionstid, og han har ikke tænkt sig at gøre nogen forandring her. Thi nødvendigheden fordrer, at de nyder denne frihed:

»Thi når et regiment eller kompagni kommer til byen for at indkvarteres, marcherer det gerne til sognefogedens gård, hvor billetterne uddeles og mandskabet adskilles. Nu skal sognefogeden anvise enhver sit kvarter; i alle de mødende tilfælde og disputer skal han løbe til officererne for at skaffe ordre, da ingen civil øvrighed er på stedet; nu skal han tilsige befordring, når regimentet brækker op igen; denne (transporten) skal han aflevere og inddele, således at ingen fornærmes eller forlæsses; så sognefogeden bevarer næppe et øjeblik i sit hus, og følgelig kan han på så kort tid ingen indkvartering have selv, da hans hus i så fald var givet til pris for indkvarteringen.«

Så meget foreløbigt om de sognefogeder, som Wesenberg troede var et levn fra fortiden. Vi vender tilbage til dem om lidt.

Den kommunale administration

Vi finder os i tiden længe før sogneråd og kommu-

nalt selvstyre. Hvordan blev de lokale opgaver egentlig løst dengang? Det får vi indtryk af i amtmandens svar med hensyn til de grandestævner, som Wesenberg fandt så unødvendige:

»Skal ordenen vedligeholdes, subordinationen håndhæves og de kgl. embedsmænd være i stand til at opfylde de pligter, der påhviler dem, så bør de undergivne adlyde deres foresattes ordrer, når disse er grundede enten på højere befalinger eller i tjenestens sande natur«.

Derfor er det nødvendigt, at lodsejerne også adlyder sognefogeden, når han sammenkalder dem. Og der er rigeligt af emner, som nødvendigvis må drøftes i fællesskab:

»1) Når skolehusenes brøstfældighed skal synes og deres reparation aftales og akkorderes, 2) når smede- og fattighuse skal synes og repareres, 3) når byens brandredskaber skal efterses og skorstenene synes for at forekomme ildsvåde, 4) når byens fælles gader og markveje skal istandsættes, 5) når den årlige forrådsfourage skal ydes og husrum dertil lejes, 6) når sessions- og reserveruller skal forfattes, 7) når det årlige befalede skovsyn foretages og forretningen derover forfattes, 8) når de årlige kornskatteforordninger skal bekendtgøres, 9) når den ordinære årlige fourage til kavalleriet udskrives og skal leveres, 10) når andre kongelige anordninger, kollegiebefalinger eller øvrighedens ordrer, som angår det hele, skal forkyndes m.v. - at sognefogeden da skulle gå omkring og forkynde alle sådanne for hver mand især, var dels umuligt, og dels kunne deraf aldrig komme noget endeligt resultat, men alting ville geråde i forvirring og uendelighed.«

Og nu da amtmanden er inde på Wesenbergs ønske om, at sognefogeden skulle gå fra dør til dør med alt sådant, så begrunder han også kort, hvorfor det heller ikke kan ske, når det drejer sig om tilsigelse af ægt:

»At sognefogederne skulle forevise enhver mand i hans hus den ordre, hvorefter han skulle køre

denne eller hin ægt, lader sig ikke gøre; thi erfaringen har lært, at enkelte grove eller ondsksfulde bønder har under 4 øjne revet ordren i stykker og derefter klaget over uretmæssig tilsigelse, og nu har sognefogeden intet at legitimere sig med!«

Om grandestævnerne havde Wesenberg ment, at deres egentlige resultat var en eller flere potter brændevin. Disse har måske heller ikke manglet, men amtmanden har unægtelig opregnet en imponerende liste af sager, hvor der kunne — og nødvendigvis måtte — komme mere konkrete resultater ud af det. Og det var vel at mærke ikke sognefogeden, der skulle træffe beslutning i alle disse sager, men han skulle sørge for, at grundlaget for at træffe beslutningerne var til stede. Og grundlaget var grandestævnerne.

Hvem ville i øvrigt have forestillet sig, at den kommunale selvforvaltning på dette tidlige tidspunkt var så omfattende? Man kunne fristes til den kætterske tanke, at den senere demokratisering nærmest gik ud på at lægge afgørelserne i hænderne på færre, efterhånden som administrationsområderne blev for store til egentligt nærdemokrati! Men det er naturligvis ikke den fulde sandhed om den ting.

Sognefogeder før og efter 1791

Det kan formentlig have undret én og anden, at alt dette røre omkring sognefogedstillingen fandt sted før 1791. Den 10. november det år kom der nemlig langt om længe en forordning om sognefogeder. Og der er stadig mange, der mener, at det først var dermed, at sognefogedinstitutionen blev en realitet. Dette er imidlertid langt fra rigtigt.

Da den nye forordning kom, reagerede Hoffman ved at nedsætte en kommission bestående af amtsforvalteren, herredsfogederne og ham selv med den opgave at bringe dens bestemmelser til opfyldelse. Formentlig har der allerede da været sognefogeder i hvert sogn i amtet. For der står i kommissionsrapporten:

»Og vare til den ende alle de hidtil i amtet brugte sognefogeder indkaldte for kommissionen, dels for at gå til hånde med de fornødne oplysninger, og dels for at være underkastet nøjagtig undersøgelse i henseende til deres duelighed til fremdeles at være sognefogeder«

I trekantsområdet har der i adskillige sogne været to sognefogeder, og stort set indstiller kommissionen, at det skal forblive sådan.

I Eltang sogn var der tre, ja, i grunden fire, sådan som Wesenberg jo hævdede. Fiskerlejet Strandhuse havde nemlig sin egen, men ham tæller kommissionen ikke med, for her var der ikke hartkorn at tage hensyn til. De øvrige var Søren Bonde i Eltang, Hans Iversen i Bjert og Laurids Jensen i Lilballe. Kommissionen ville egentlig gerne følge centralmagtens ønske om at nedsættes sognefogedernes antal. Men det var ikke så let. Den havde overvejet at nedlægge Lilballe fogderi og fordele det på de to øvrige, men sognefogederne der havde svaret, at det kunne de ikke magte, med mindre de fik assistance i form af hver sin budfoged (en slags sognefogedassistent, der blev brugt i adskillige sogne, og som egentlig i myndighedsudøvelse kunne svare meget godt til Wesenbergs ønske om sognefogederne som en art postbud for amtet). Og Laurids Jensen selv havde også kraftigt modsat sig afskedigelse. Han havde tjent i sin bestilling i over 40 år, autoriseret dertil af amtets daværende højeste myndighed, og gjort det hidtil upåklageligt. Hvis han nu blev afskediget, ville han anse det for en ufortjent unåde, der ville sætte ham i ringeagt hos hans medbrødre, der måtte tro, at han havde begået en forseelse. Desuden, anførte Laurids Jensen, ville det jo være dobbelt hårdt, om han efter 40 års tjeneste uden belønning skulle afsættes lige netop, når der var udsigt til, at sognefogederne endelig kunne få betaling for deres arbejde. Disse argumenter - og flere endnu - mente kommissionen at måtte bøje sig for, så de indstillede, at stillingen blev bibeholdt,

i det mindste indtil Laurids Jensen afgik ved døden.

Laurids Jensen kunne se enhver i øjnene med god samvittighed; det var alle enige om. Hvis nogen overhovedet huskede det mere, så var der nok slet ingen, der fandt det værd at tænke på; den lille tildragelse for 13 år siden. Da havde den daværende amtmand modtaget en klage fra to gamle, invalide almisselemmer, der havde til huse hos Laurids Jensen. Han havde truet med at sætte dem på gaden til påske, både dem og deres tøj. Det indbragte sognefogeden en usædvanlig skarp advarsel fra amtmanden, som truede med at retsforfølge ham (og det var meget værre end de sædvanlige disciplinære bøder, enhver kunne komme ud for), hvis han gjorde disse arme mennesker husvilde. Sådan en handling ville klart »stride mod Guds lov, menneskeheden og de kongelige anordninger«. Og så havde amtmanden iøvrigt lovet af egen formue at holde sognefogeden økonomisk skadesløs, mens han og de øvrige sognefogeder fik klaret spørgsmålet om den sociale byrdefordeling på hele sognets hartkorn. Så kom den sag langt om længe i orden, og ingen ved, om Laurids Jensen ellers ville have gjort alvor af sin trussel.

Fyrre år havde Laurids Jensen tjent som sognefoged. Så gammel er institutionen altså i det mindste. Men den er her i amtet adskilligt ældre. Den er hidtil blevet sporet tilbage til begyndelsen af 1600-tallet, og hvis den ikke kan spores endnu længere tilbage, så er den mest sandsynlige årsag, at jo længere man går tilbage i tiden, des færre kilder er der at søge i.

Sognefogedernes opgaver

Som vi selv husker sognefogederne fra tiden, før de blev afskaffet, virkede de nærmest som lokale politifolk. Men de var jo mere end det. Man kunne f.eks. også blive gift hos sognefogeden. I nogle sogne var der en gård, der blev kaldt »sognefogedgården«, fordi det

var ham på den gård, der plejede at have hvervet; måske havde han arvet det efter sin far. Vi husker ham derimod ikke som en, der skulle forestå indkvarteringer og tilsige til hoveri, sådan som Wesenberg nævner, men det er jo af den gode grund, at sådanne ting ikke er forekommet i vor tid. Opgaverne har skiftet med tiden, alt efter hvordan samfundets krav har ændret sig. På den tid, da der endnu ikke blev skelnet mellem egentlige politiopgaver og andre tilsyns- og administrationsopgaver, kunne både amtmand og sognefoged - for ikke at nævne herredsfogederne - komme til at tage sig af lidt af hvert, altsammen med den fællesnævner, at samfundets forskellige krav skulle efterkommes.

I Hans de Hoffmans embedsperiode var et af de helt store projekter vejbyggeriet. Typisk for tiden kom herredsfogederne til at indtage en nøgleposition her. Det havde ikke just noget at gøre med retsvæsen, næppe nok med politikvæsen, men herredsfogederne var jo dem, amtmanden havde ved hånden ude i regionerne. Og helt naturligt kom også sognefogederne i brug, i alt fald hvad angik de veje, der gik igennem deres egne sogne. Her havde Hoffman allerede oprettet en så veltilrettelagt organisation, at han siden måtte anmode om at få lov til at bibeholde den fremfor at gå over til de bestemmelser, der var i den nye forordning.

Samme projekt afslører iøvrigt, at det ikke var helt rigtigt, når Hoffman hævdede, at han ikke havde oprettet én eneste ny sognefogedstilling i sin tid. Det havde han da virkelig. Det kom egentlig helt naturligt i takt med, at den gamle godsejeradministration ophørte. Når man ikke mere kunne sende cirkulærer og ordrer ud til godsejerne til videre foranstaltning, måtte de jo sendes til andre, altså måtte der sognefogeder til. I amtets korrespondance møder vi i den forbindelse et par gange den unge og dygtige herredsfoged for Nørvang-Tørrild herreder, Nicolai Christian Carsøe. Han har brug for folk, som kan bistå ham lokalt og presser

derfor lidt på hos amtmanden for at få udnævnt sognefogeder. Således ville han gerne allerede i 1784 have haft en sognefoged i Bredsten sogn, men amtmanden måtte afslå ansøgningen. Der er kun to strøbønder i sognet, og det går ikke an at udpege en af dem til at have opsyn med to gårde, så herredsfogeden må selv foretage tilsigelsen af de to hver for sig! Kort før Wesenberg-sagens start havde Carøe forsøgt at få en sognefoged udnævnt i Vester sogn, men her var der også kun to selvejere, så svaret var, at han måtte kunne gøre brug af godsejerens sognefoged, for at ikke de øvrige bønder skulle blive for stærkt bebyrdet i kraft af den frihed, en sognefoged jo skulle have for sit eget hartkort! Men allerede inden udgangen af januar 1790 havde Carøe alligevel fået sit ønske opfyldt, idet han kunne forsikre om, at der ingen anden sognefoged var i Vester sogn. - Dette skete egentlig, inden Hoffman forsikrede rentekammeret om, at han ikke i sin tid havde forøget sognefogedernes antal. Men han har jo tænkt på trekantsområdet, det gamle rytterdistrikt, hvor der havde været sognefogeder fra arilds tid. Den forbeholdenhed, han udviser over for Carøes ønsker, tjener i sig selv til at modbevise Wesenbergs påstand om misbrug af sognefogedstillingen for personlig vindings skyld m.m.

Hvad opgaverne angik, var sognefogedforordningen af 1791 nok ikke meget mere end et led i den glidende overgang, der altid har været i gang. Men den var vigtig nok; herefter kunne ingen Wesenberg komme godt afsted med at betvivle institutionens lovlighed og stille sig uforstående overfor, at sådan en mand skulle adlydes. Og der var mange Wesenberg'er i den tid.

Sognefogedens ære

For at understøtte sognefogedernes myndighed bestemte 1791-forordningen bl.a. at de »skulle anses som de mest agtede af almuens mænd og i sam-

lyst til at komme i folkemunde som en, der bestemmer ét den ene dag og noget andet den næste. Og Oluf Pedersen har de nødvendige kvalifikationer! Men så bliver amtmand Hoffman mobiliseret, og han har god forståelse for selvejernes synspunkt. Han er fortørnet over, at han ikke har fået at vide, at den, hvis udnævnelse han har godkendt »kun er fæstebonde«, og han henstiller meget kraftigt, at der sker en forandring, for bønderne er meget utilfredse med, »at de som selvejerbønder skal beordres af en fæstebonde og ved alle lejligheder stå under hans befaling«.

Da er det, at amtsforvalter From griber lejligheden til at få fastlagt, hvem der egentlig har udnævnelseskompetancen. Det fremgår af hans svar, at der faktisk gennem de senere år har været nogen spænding om den ting (om det nu skyldes Buhl eller ej), og hvis han officielt kan blive fritaget for det ansvar, så afstår han gerne fra det.

Altså skriver Hoffman til rentekammeret for at få en resolution herom, idet han understreger, at det jo er amtmanden, der bruger sognefogederne mest. »Altså burde det også være amtmandens sag at beskikke sognefogeder, da amtsforvalteren ellers kunne beskikke et udueligt subjektum til megen fortrædelighed for amtmanden«. Denne fremstilling var egentlig ikke særlig loyal over for amtsforvalter From, der næppe ville finde på at udnævne noget »udueligt subjektum«, men trænet som han var i at gøre sit arbejde under kriser og kontroverser, afstod han fra at tage til genmæle. Først efter at Hoffman havde fået sin vilje hos rentekammeret, indsendte han en skrivelse, hvori han ganske stilfærdigt sørgede for at afbørste de pletter, som Hoffmans noget fremfarende henvendelse måtte have sat på ham selv.

Forhåbentlig har vor dygtige, men koleriske amtmand i stille stunder erkendt, hvor godt tjent han var med at have denne ligevægtige embedsmand ved sin side! Men sådan gik det altså til, at udnævnelseskompetancen overgik til amtmanden, ti år inden det blev

almindeligt for hele landet i kraft af den kongelige forordning. I gamle dage havde den forøvrigt også ligget hos amtsmandsembedet. Dette havde egentlig først mistet den i forbindelse med en strid mellem amtmand og regimentskriver så sent som 1740. Så hermed var forholdene egentlig ført tilbage til det oprindelige.

Det bør i øvrigt tilføjes, at Hoffman også ved andre lejligheder have udvist omsorg for sognefogedernes ære. Herom vidner hans korrespondance. F.eks. da der i 1775 kom forslag fra stiftamtmanden i Ribe om at benytte bønder til stævninger. Anledningen var en klage, fordi bønderne havde taget lidt hårdt på et par fordrukne stævningsmænd fra Fredericia, der i deres uforstand havde trampet ind over bøndernes marker og diger. Hoffman svarer, at der er mange bønder, der ikke kan læse og skrive, udover sognefogederne, og disse skal ikke belemres med en sådan opgave, der ville berøve dem al ære hos de øvrige bønder. Noget lignende var begrundelsen, da rentekammeret i 1791 udsendte et cirkulære om overgang fra militær til civil exekution ved skatterestancer. Den militære exekution bestod i, at en militær enhed indfandt sig hos skyldneren (skyldnerne) og forblev på kost og forplejning der, indtil det skyldige var betalt. Nu skulle opgaven altså overtages af civile, og Hoffman fraråder, at det bliver sognefogederne:

»Til sognefogeder vælges i almindelighed de bedste, honetteste og mest velhavende mænd her i amtet. En sådan mand ville anse sig fornærmet ved at bruges som exekutant, især til at exekvere hans egne medbrødre og slægtninge, og ganske vist hellere frasige sig tjenesten end lade sig bruge til disse forretninger«.

Sognefogedernes myndighed

At sognefogederne skulle føre regnskab med ægter, så at det til enhver tid kunne konstateres, at alle fik sin del af byrden, gjalt gennem hele det 18. århundrede.

Hvordan det har kunne lade sig gøre, hvis en sognefoged ikke kunne læse og skrive, melder historien egentlig ingenting om. Men i alt fald var Wesenbergs kritiske forlangende slet ikke nyt. Han skal også nok have haft ret i, at udpantninger (Wesenberg skriver faktisk »exekution«) ville finde sted helt umiddelbart, når en lodsejer nægtede at efterkomme en tilsigelse, uden at det først blev undersøgt, om tilsigelsen havde været »retfærdig«. Det ville være en følge af den forordning, som amtsforvalter From henviste til, og det stemmer også nøje med, hvad man kan konstatere i amtets tidligere praksis.

Vi må forestille os et kommandoforhold, som man endnu kender det på områder, hvor der ikke er tid til slinger i valsen, som i militær og søfart. Her anerkender man vel stadig, at en ordre ikke er et diskussionsoplæg, men prompte skal efterkommes, hvis man da ikke beordres til at gøre noget direkte ulovligt. Den, som mener, at en ordre er diskutabel, kan jo rejse det spørgsmål *bagefter*, når man *har* udført den. I amtets tidligere korrespondance kan man undertiden finde understreget, at i tilfælde af vægring ved ægttilsigelse og lignende må statens forretninger ikke af den grund forsinkes. Sognefogeden skal i så fald pålægge en anden opgaven, evt. leje de nødvendige vogne; men bagefter vil hammeren så falde i form af erstatningskrav og bødeforlæg, evt. udpantning.

Det kan ikke nægtes, at sognefogederne derved kunne opnå en vis magtstilling i forhold til de øvrige bønder i deres fogderi, og derfor indeholdt de gamle sognefogedinstrukser også almindeligvis en advarsel mod magtmisbrug.

Det er åbenbart, at magtmisbrug alligevel kunne forekomme; og det har Hans de Hoffman også selv været opmærksom på fra første færd. Fra begyndelsen af hans tid som amtmand ligger der et brev til rentekammeret vedrørende en klage fra Niels Andersen over udskiftningen i Bredstrup (3/12-1773). Amtmanden svarer, at pågældende både er sognefoged og meget

velhavende, og han har hidtil benyttet sig af sin stilling som begge dele til at »betjene« sig selv og sine husmænd af fælledeerne og undertrykke de andre beboere, men »nu, da enhver har fået sit, kan han ej betjene sig deraf, og hans husmænd kan ej holde heste og køer som tilforn«.

Denne korte besked antyder iøvrigt en alternativ synsvinkel på forholdet mellem gårdmænd og husmænd. De sidstnævnte har nok ikke udelukkende og nødvendigvis været en samfundsklasse, som eftertiden kun bør have ondt af. I dette konkrete tilfælde ser det ud til, at det mindre har været landbrugets stedbørn end dets gøgeunger, som har bredt sig på den jord, gårdmændene dog skulle svare skat af, her under beskyttelse af den stærke gårdmand og sognefoged, som de delte fordelene med.

Niels Andersen i Bredstrup blev siddende som sognefoged nogle få år endnu. Derimod blev afskedigelse resultatet for Hans Dahl i Seest, der ikke havde været i stillingen ret længe, før der indløb klager over ham. Hoffman skrev til amtsforvalter From, at han måtte indrømme, at Hans Dahl var »temmelig myndig« i sin omgang med de øvrige bymænd, og at han derfor gerne ville gå med til at udskifte ham. Hvis From kunne skaffe et skriftligt forhåndstilsagn fra Jørgen Kjærsgaard (som tidligere havde undslået sig), så ville han gerne give ham bestallingen. Det tilsagn skaffede From og i løbet af et par uger var den sag i orden. I det hele taget synes der at have været et ganske udmærket og nært samarbejde mellem Hoffman og From om sognefogedudnævnelser efter opgøret i 1781.

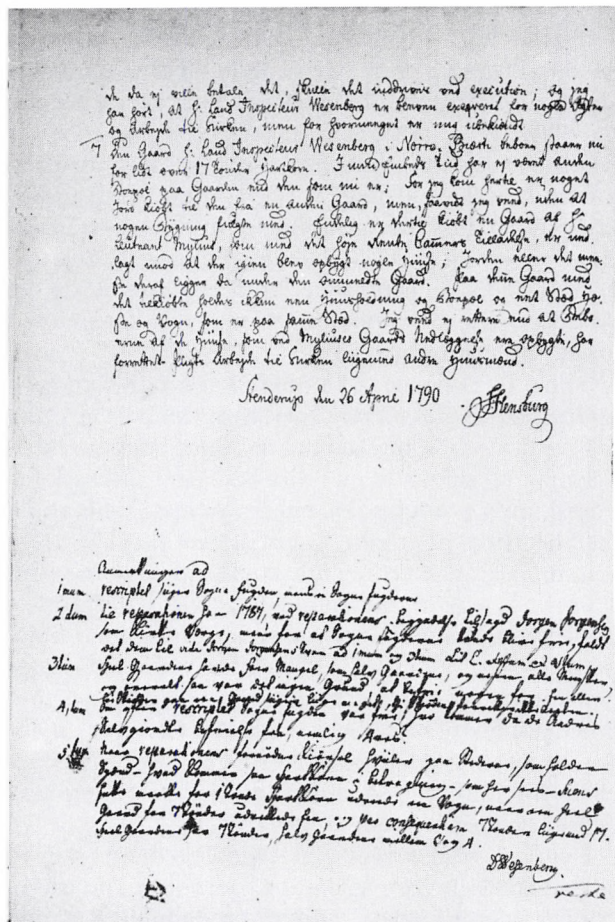
Samfundskrav og frihedstrang

Sognefogedinstitutionen har på den tid utvivlsomt været inde i en krise. Der var flere forhold, der gjorde arbejdet vanskeligere end før. Selve udflytningen var ét af dem. Tidligere kunne sognefogeden nemmere få en bys beboere i tale. Han kunne lade byens oldermand

blæse i hornet, og det kunne alle høre. Nu, da så mange gårde var flyttet ud på markerne, måtte der andre midler til. Om så også sognefogeden brugte sine tjenestekarle dertil, så tog det dog mere tid end før. Den regionale opdeling af administrationsapparatet var ikke længere så indlysende i overensstemmelse med samfundsstrukturen som hidtil. Mere besværlig for sognefogeden, men unægtelig også for de gårdmænd, der skulle kaldes sammen ude fra deres gårde til påhøring og drøftelse af de efterhånden temmelig mange sager, der udgik fra amtet. Wesenbergs irritation har sikkert ikke været enestående.

Den stærkt forøgede aktivitet på landbrugsområdet havde også synliggjort en anden vanskelighed for sognefogedernes arbejde. Som sognets almindelige myndighedsrepræsentant måtte de tjene flere herrer. Hans de Hoffman havde nævnt tre: amtmænd, amtsforvalter og herredsfoged. Men det kunne være meget værre. I et sogn kunne være flere forskellige jurisdiktioner (to herreder, eller herred og birk), og så ville der allerede være én mere at løbe for. - Den stabilisering af sognefogedstillingen, som forordningen af 1791 var udtryk for, blev også meget hurtigt suppleret med en forordning om, at der kun skulle være én jurisdiktion for hvert sogn. Begge forordninger er nok blevet til under indtryk af en analyse, som en birkedommer Carøe i Randers havde foretaget kort forinden. Sognefogederne »dependerer af sessionerne for militæretaterne, af amtmænd, amtsforvalter, præsten, jorddrotterne og oftest 2 til 3 forskellige retsbetjente, kort: en sognefoged er en uheldig mand, ham er påbyrdet mere, end han kan bære, og langt mere, end han har kræfter til«.

Problemet med at få de rigtig mænd udnævnt til sognefogeder var også blevet større. I en tid, hvor klasseforskellene var tydeligere — og vel i praksis accepterede, gav det sig næsten af sig selv, hvem der kunne sættes til at have denne myndighed: »de bedste, honnetteste og mest velhavende«, som Hoffman skrev. Men nu — efter selvejets indførelse - var det ikke en-

Wesenberg var vidt omkring for at skaffe materiale for sin sag. Her er det sognepræsten, der må gøre rede for forholdene omkring kirkens vedligeholdelse. Wesenberg har tilføjet sine kommentarer.

gang sikkert, at ejeren af den største gård boede i sognet, måske lod han gården passe af en karl. Og en karl kunne man jo ikke give den myndighed. Det var heller

ikke mere så sikkert, at den største selvejer også var den bedste til administrative opgaver. Måske kunne han ikke engang læse og skrive — som i Højen-sagen! Og hvis man ikke havde den naturlige myndighed, blev opgaven ekstra besværlig.

Det er måske derfor, der var så forholdsvis mange kvindelige sognefogeder i tiden. Kvinder fik naturligvis aldrig bestalling på en sognefogedstilling. Men hvis en sognefoged døde og efterlod sig en tilstrækkelig stærk enke, så kunne denne fortsætte virksomheden, lige som hun jo kunne fortsætte gårdens drift. Det er der en del eksempler på gennem det meste af 1700-tallet, men især efter selvejet og udskiftningen. Disse enker har formentlig passet stillingen lige så godt som deres afdøde mænd ved hjælp af gårdens karle. Og i alt fald kunne man jo udskyde problemet med at skaffe en ny, hvis man lod enkerne passe forretningerne.

Hans Iversen i Nr. Bjert måtte slås med den manglende agtelse, en stor selvejer viste ham. Og det har sikkert været et almindeligt fænomen. Fra andre amter i tiden er der også meldinger om, at sognefogederne ikke respekteres, og at det bl.a. derfor er vanskeligt at overtale nogen til at påtage sig opgaverne. Sognefogederne kunne jo netop opfattes som eksponenter for det system, bønderne nu med stor lettelse havde sagt farvel til. Man forstår godt Wesenbergs ubehag ved ordet »fogderi«. I tidligere tider havde alle mulige samfundskrav jo mødt bonden i sammenhæng med den gamle godsstruktur, hvad enten det var fæsteforhold eller fællesskab, og det er vel forståeligt, at de, som nu var sluppet for begge dele, havde svært ved at vænne sig til den tanke og den realitet, at der stadig var et fællesskab, der forpligtede, et samfund, der repræsenterede den ikke altid populære nødvendighed. Wesenberg var en af dem, der kunne og havde lyst til at udtrykke sig skriftligt. Så blev han også en af dem, der fik pryglene. Men han har næppe været ene om synspunkterne.

Litteratur

Birgit Løgstrup: Jorddrot og offentlig administrator. 1983.

Lotte Dombernowsky: Politiforvaltningen på landet Danmark i perioden 1750-1820. Politihistorisk Selskabs årbog 1983/3.

H.P. Bertelsen: Eltang, Nr. Bjært og S. Vilstrup sogne. Kolding 1955.

Poul Nissen: Om den gamle Stiftslandinspektør Daniel Wesenberg til Nedergaard og hans fem sønner. Tidsskrift for Opmaalings- og Matrikulsvæsen, august 1938, 15. binds 4. hæfte. Heri flere litteraturhenvisninger.

Utrykte kilder:

Koldinghus amts brevbøger (Landsarkivet for Nørrejylland).

Danske Kancellier, indlæg til Sjællandske registre nr. 904/1791, og Rentekammeret, journalsager for de anførte år. Begge disse i Rigsarkivet.

Kolding bys el- og varmforsyning

Af K. G. Astrup

For Kolding Bys Elektricitetsværker var årene efter 2. verdenskrig præget af en stadig forøget brugertilslutning med de problemer, dette indebar. Det må jo erindres, at produktionsanlæggene var ved at være »godt brugte«. Det havde ikke i en længere årrække været muligt at udvide maskineffekten, og der var kortere perioder, hvor dele af forsyningsnettet måtte afbrydes, for at der kunne leveres strøm til de forbrugere, hvis virksomhed var livsnødvendig, så som hospitaler, vandværker, gasværker, D.S.B.'s signaler m.fl. Det skete, når forbrugerne ikke fulgte henstillingerne om at sprede forbruget mest muligt over dagtimerne. Når belastningen oversteg, hvad maskinerne kunne præstere, måtte det vagthavende personale på værket i Kolding etablere telefonforbindelse mellem Århus og Åbenrå, så direktørerne lynhurtigt kunne aftale, hvilke dele af ledningsnettet, der måtte afbrydes.

Afbrydelserne blev foretaget i oplandsforsyningerne på skift. Undertiden var strømafbrydelsen ikke tilstrækkelig, så turbinerne alligevel blev så stærkt belastede, at de koblede ud. Koldingværket havde dog sikret sig ekstra mod strømafbrydelse, fordi byens forsyningsnet var koblet på en sådan måde, at værket med egne turbiner kunne opretholde leverancen til de livsnødvendige forbrugere i området. Når tilstanden på Samleskinnen var kritisk, koblede den vagthavende maskinmester forbindelsen til denne fra for at sikre forsyningen til sidstnævnte forbrugerkategori.

Brændselssituationen var præget af mangelen på udenlandsk brændsel som kul og olie. Godt ind i 1950-erne var det tør, tørvebriketter og brunkul, der kunne

skaffes. For at klare belastningerne måtte fyringen på værkets kedler periodisk forceres, så når uheldet var ude, resulterede det i et hul i brændselslaget på kedleristene, så det pulveragtige brændsel stod op af skorstenene og forurenedede den nærmeste omegn.

De næringsdrivende på Bredgade blev undertiden, når det var vestervind, så forulempede, at værkets mandskab måtte rykke ud med brandslanger og spulegaderne. På trods af dette viste forretningsfolkene stor forståelse for vore problemer med brændselet, og som det blev udtrykt: »Vi kan jo heller ikke undvære lyset«.

Situationen var således ubehagelig for såvel borgere som for værkets personale. Især værkemester Juhl måtte stå for skud. Ved en lejlighed kom en af byens borgere for at få en snak med Juhl, der havde kontor i det, der tidligere var bestyrer Buemanns stuer. Efter samtalen traf han den vagthavende, og sagde til ham, at Juhl blev der nok passet særlig godt på. Lidt forundret spurgte den vagthavende, hvad han mente. »Jo«, sagde han, »for at komme op til Juhl skal man først passere en dør, hvor der står: »Adgang forbudt«. Dernæst skal man igennem en tung port, hvor der står: »Adgang strengt forbudt«. Indenfor denne står man i et rum, hvor larmen fra turbinerne uvilkårligt påvirker en, medens man går en halv snes skridt frem, til man står ved et skilt med gule lyn, hvor der står: »Højspænding Livsfare«. Herefter går man op ad trappen til Juhls kontor og fremfører sin klage over griseriet i en betydelig mere afdæmpet form, end man ellers havde været oplagt til«.

Det er i Koldingbogen for 1988 omtalt, hvilke planer man havde om bygning af et stort fælles kraftværk efter krigen. De enkelte byer i el-samarbejdet var naturligvis hver for sig interesserede i at få værket placeret i deres kommune. Efter undersøgelse af flere muligheder blev det besluttet, at værket mest hensigtsmæssigt kunne etableres ved Skærbæk, hvortil der var gode besejlingsforhold og tilstrækkelige arealer til de

betydelige brændselsmængder, der skulle være til rådighed for at sikre en stabil drift.

På værket i Kolding arbejdede man med planer om at ombygge maskinanlæggene, så der blev mulighed for at producere såvel elektricitet som fjernvarme, men nu med fjernvarmen som grundprodukt, og etablering af et omfattende fjernvarmenet. Disse projekter realiseredes i 1950 og 1951.

Personalet på dampcentralen 1948.

Som tidligere omtalt i Koldingbogen, blev det firmat Bruun & Sørensen A/S i Århus, der kom til at udarbejde detailprojekterne, og bringe dem til udførelse.

I maj 1950 blev betonkanaler til fjernvarmeledninger udbudt i licitation. Betonkanalerne støbtes på stedet og fjernvarmerørene, der var sammensvejsede stålrør, blev lagt på understøtninger i beton-kanalerne og omstøbt med et produkt kaldet cellebeton, der har en betydelig isoleringsevne. Når kanalerne var fyldt med isolationsmaterialet, blev der lagt betondæksler over.

Den første vinter måtte disse fjernvarmekanaler sikres mod frost ved at der fra et eksisterende hjælpeanlæg blev pumpet varmt vand igennem. Den eneste forbruger var elværkets egen administrationsbygning, der blev brugt som instruktionsanlæg. I 1951 udbyggedes ledningsnettet yderligere. Samtidig med gadeledningsarbejderne blev på værket installeret to varmevekslere, der ved kraftdamp kunne forsyne fjernvarmeforbrugerne, når turbinerne ikke var i drift eller som kunne være et supplement til turbinerne, når belastningen oversteg, hvad disse kunne producere. Endvidere blev monteret cirkulationspumper, der trykkede det varme vand ud til forbrugerne samt udført omfattende elektriske installationsarbejder.

Den 12. september 1951 blev anlægget sat i drift for første gang. Varmen produceredes i de nævnte varmevekslere, og alt forløb efter forventningerne. Den 4. oktober var en med spænding imødeset dato, for da blev varmeproduktionen overført fra varmevekslerne til den mindste af dampturbinerne, således at det blev en kombineret el- og varmeproduktion. Den store damp-turbine blev første gang afprøvet den 8. november 1951 og indgik i driften den 26. marts 1952.

Betalingen for fjernvarmen skete efter kontrakt tinglyst på ejendommene. Der skulle betales en fast afgift på 2,5 øre, senere ændret til 2,15 øre pr. kcal varmekapacitet fra den samlede varmeinstallation (eksklusive

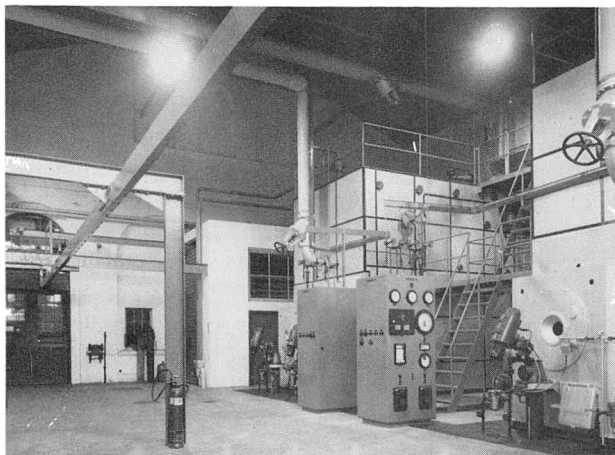
varmtvandsanlægget) i forbrugernes ejendomme. Herudover skulle der betales en pris pr. målt m³ varmt vand, der passerede igen nem ejendomsinstallationen. Prisen pr. m³ var sat i relation til prisen på kul, der var det brændsel, der måtte forudses anvendt under værkets kedler. Endvidere betales der en mindre målerafgift. Omkring 1968 ændredes den tinglyste aftale til en leveringsbestemmelse.

I november 1953 tiltrådte Leo Mogensen som driftsingeniør med henblik på at overtage bestyrerposten, idet Aage Pedersen ønskede at fratræde pr. 1. december 1954. En af Leo Mogensens første opgaver var bygningen af 60/10 kV-stationen i Ålegården. Da denne opgave var afsluttet, skulle samtlige transformatorstationer kobles om, idet disse tidligere havde været koblet til drift med 6.000 volt.

Det var nu atter muligt at købe kobber. Det medførte, at man igen kunne komme i gang med ombygning til forsyning med vekselstrøm, et arbejde man allerede før krigen havde begyndt. Den definitive omlægning skete den 31. marts 1958.

Hvad angår fjernvarmen skete der det, at der på markedet fremkom et produkt, der hed heavy fuel oil, som er restproduktet fra raffinaderiernes destillationskolonner. Dette brændsel var billigt og gav ikke aske og slagge som kullene. Det gav også mulighed for en betydelig automatisering, så personalet kunne føre tilsyn med flere fyringsanlæg, hvilket fik betydning under de kommende års betydelige udbygning af varmeværker. Den første anvendelse af svær olie var på to Vølund kedler, der var købt i 1953 og som ombyggedes fra kul til olie.

Værkmester Harald Juhl, der havde forestået driften af maskin- og fjernvarmeafdelingen siden Aage Pedersen blev bestyrer i 1941, søgte sin afsked fra den 1. oktober 1956, og i Juhls sidste »regeringstid« blev planerne om udbygning med to varmtvandskedler, de på den tid største, danskbyggede kedler med oliefyr til ren fjernvarmedrift, realiseret. Det involverede også

*Dampcentralen 1957. Den nye fyrplads med de to fjernvarmekedler.
Foto: Lisberg.*

udvidelse af fyrpladsen mod vest og ny skorsten. I planlægningsarbejdet deltog Leo Mogensen, H. Juhl og K.G. Astrup, der blev værkemester ved Juhls afgang. De nye anlæg blev sat i drift den 19. december 1956, og i forbindelse hermed blev også ledningsnettet betydeligt udvidet. Der var på dette tidspunkt en tilslutning svarende til ca. 260 ejendomme, hvilket antal forøgedes væsentligt i de følgende år.

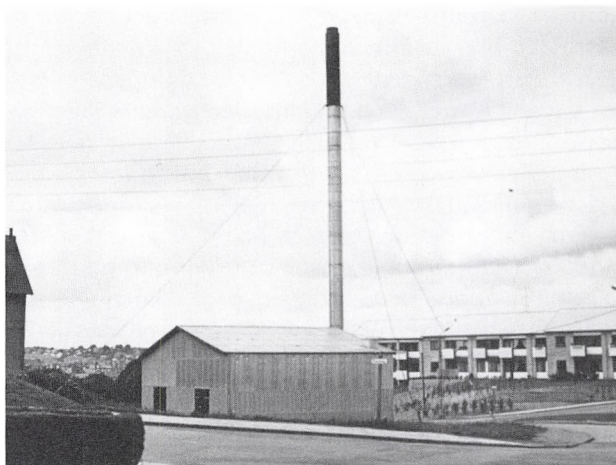
Oprindeligt var der kun regnet med fjernvarmeforsyning til den centrale bydel og kun nord for åen, men fjernvarme blev hurtigt en populær opvarmningsform, der med olie som brændsel var billig og driftssikker. Allerede i 1957 måtte der føres fjernvarmeledninger over åen mod syd, hvor der var en meget betydelig mulighed for nye tilslutninger.

De store boligselskaber så en fordel ved at blive tilsluttet såvel i nordbyen som i sydbyen. Dette medførte, at det første varmekværk i nordbyen, kaldet »Nord« beliggende på Ryttermarksvej blev bygget og

idriftsat 15. marts 1962. De to Vølundkedler fra dampcentralen blev installeret heroppe, og varmeforsyningen skete på den måde, at varme fra dampcentralen i en stor del af året via et såkaldt trykforhøjeranlæg forsynede de nordlige, højtbeliggende områder. Når belastningen blev så stor, at forsyningen fra dampcentralen ikke slog til, startedes der kedler på »Nord«, og de to forsyningsområder kørte så helt uafhængigt af hinanden. Den foranbeskrevne udvikling i nordbyen fandt tilsvarende sted i sydbyen, hvor ikke mindst andelsboligforeningen AAB var interesseret og således stærkt medvirkende til udbygningen af fjernvarmeforsyningen mod syd. Det drejede sig først og fremmest om forsyningen af »Brændkjærgaard«-boligblokkene, samt Snerlevej-Agrtrupvej og boligforeningens ejendomme ved Hestehaven. Disse boliger blev først forsynet via en trykforhøjer-pumpestation i Snerlevej-blokkenes varmecentral, og varmeproduktionen fandt sted på et interimsvarmekværk beliggende ved Violvej-

Elektricitetsudvalget 1954-58. Fra venstre Viggo Andersen, Marinus Larsen og Frovin Jørgensen.

Interimvarmeværk ved Violvej 1965. Foto: Egon Rasmussen.

Tvedvej. Belastningen blev dog hurtigt så stor, at et nyt varmeværk »Syd« på Rømqvej måtte bygges i 1965. Dette indsatte i driften den 25. november 1965.

Ønskerne om tilslutning til fjernvarmen var fortsat stærkt stigende, og den 30. april 1965 måtte Leo Mogensen i et interview med beklagelse meddele, at flere hundrede skriftlige henvendelser med anmodning om at blive tilsluttet varmforsyningen desværre havde ret lange udsigter, idet udbygningen af fjernvarmenettet var afhængigt af de midler, som byrådet år for år kunne stille til rådighed. Ifølge planen, vedtaget i 1961 skulle udbygningen være afsluttet i 1968. Som tidligere nævnt var det kun den centrale del af Kolding by, der var tænkt fjernvarmeforsynet, men udviklingen gennem årene har jo tydeligt vist, at byudviklingen er gået hurtigt, og også områderne i periferien har krav på en billig og pålidelig fjernvarmeforsyning.

Der har flere gange været opræk til vanskelige situationer for værket. Den første situation opstod i 1957

i forbindelse med Suezkrisen, hvor olietransporterne gennem kanalen blev blokeret, og olien måtte sejles syd om Afrika. På den tid kunne Polen levere kul, der i pris kunne konkurrere med olien. Værkets personale ombyggede derfor hurtigt ristene i dampkedlerne, således at disse kul, der kun var på 6-10 mm, kunne anvendes, og dampturbinerne kom igen i fuld produktion efter at have været ude af drift i et halvt årstid. De leverede kul var af en udmærket kvalitet, og der blev gennem flere år brændt 7.000-8.000 tons kul om året. Det kan i den forbindelse nævnes som et kuriosum, at den største årsproduktion, værket har været oppe på, medens dette var rent elektricitetsværk, var 9 millioner kWh, medens produktionen som følge af bedre driftsbetingelser har været oppe på 13 millioner kWh om året i den kombinerede drift af elektricitet og fjernvarme.

De sidste kul blev brændt i april 1971, og de 3 kulfyrede kedler blev af værket egne medarbejdere ombyggede til oliefyr. Den ene dampkedel, den nyeste, var allerede i 1960 blevet forsynet med oliefyr i forbindelse med en af Burmeister & Wain udført ombygning, der forøgede kedlens dampproduktion til det dobbelte, ialt 11 tons pr. time.

Hjemlige forhold som chaufførstrejker har også truet brændselsleverancerne. Dog, den alvorligste trussel var vel situationen i 1973, der blev kaldt »Energikrisen«. Da var der virkelig dage, hvor der var nerver på, men en olieleverandør, der anstrengte sig til det yderste, sikrede værket mod den særdeles ubehagelige beslutning, det ville være, at iværksætte restriktioner over for forbrugerne. Disse var jo vidende om situationens alvor og udviste forståelse og stor sparevilje, således at også denne penible situation kunne klares. Selv det almindelige vintervejr med streng frost gennem længere tid kunne nok give anledning til uro, hvad enten olien kom fra Nyborg, Århus, Skærbækværket eller senere fra Fredericia. Det bør vel i denne forbindelse nævnes, at værket ledelse på et tidspunkt

andt oliepriserne for uacceptable og derfor indledte et samarbejde med Skærbækværket om køb af olie derude fra. Dette resulterede i, at værket købte to nye olietankvogne, der kørte i pendulfart mellem Skærbæk og Kolding gennem nogle år. Et forhold, der kom til at danne model også andetsteds.

Som foran omtalt var efterspørgslen efter fjernvarme massiv, og ofte var ønskerne fremsat fra grundejere, der boede ude i byperiferien. Det er klart, at med de begrænsede midler, der var til rådighed, var der sat visse rammer for ledningsnettets udbygning, men hvor store boligforeninger ønskede det, kunne disse komme parcellusejerne til hjælp, selv om boligblokkene lå »noget af vejen«.

Det er klart, at sådanne »koncentrerede« varmeanlagere var attraktive for varmegærket, og i de tilfælde blev der etableret en forsyning fra et midlertidigt varmegærk placeret så nær forbrugsstedet som muligt. Ved denne fremgangsmåde kunne der varmes forsynes, uden at der straks skulle investeres i store kapitalkrævende ledningsnet. Dette kunne så opbygges over en længere periode og gav en roligere udvikling. Et eksempel herpå kan være højhusbyggeriet på Kløvervej, hvor varmes forsyningen allerede i 1965 kunne indledes i byggefasen, men tilsvarende forhold forekommer adskillige steder, og på et vist tidspunkt rådede varmes forsyningen over 9 såkaldte interimsværker, hvoraf 2 endnu anvendes i Nr. Bjertområdet.

Når et ledningsnet var blevet udbygget og tilsluttet interimsværkets forsyningsområde, kunne dette flyttes et andet sted hen. Disse interimsværker har gjort udmærket fyldest mange steder i byen. Da Specialarbejderskolens kedelcentral på et tidspunkt var totalt udbrændt, såvidt erindres en lørdag nat, var vi så heldige at have et interimsværk ledigt, og vi var hurtigt efter uheldet i stand til at køre det derop, og allerede tre dage efter var der igen varme på hele skolens anlæg.

Derudover har disse transportable varmegærker,

når de var disponible, været i anvendelse ved etableringen af den store ledning fra Enstedværket til Åbenrå, ved et større byggeri i Vejle, ved udbygningen af en del af ledningsnettet i Fredericia (Erritsø), og som varmes forsyning til en større virksomhed her i byen, medens dennes stikledning fra fjernvarmen var afbrudt på grund af et omfattende byggeri.

På et tidspunkt havde byrådet planer om at etablere et affaldsbehandlingsanlæg, som så vidt vides skulle ligge et sted ude ved sydsiden af havnen. Dette projekt blev dog ikke realiseret. Nogle år senere fik gasværksbestyrer Georg Borggreen da den ide, at affaldet kunne brændes i en art gasgenerator af den type som anvendtes i biler under krigen. Gasværksudvalget besluttede at etablere et sådant anlæg, og gennem nogle år blev en del af byens affald brændt på dette anlæg. Der udvikledes herved gas, som kunne indgå i byens gasforsyning. Der blev fra såvel ind- som udland vist dette anlæg stor interesse. For at kunne brænde al byens affald skulle anlægget udvides meget betydeligt, og derved kom det i konkurrence med en anden relativt nyudviklet type forbrændingsanlæg, hvor varmen fra forbrændingen udnyttedes til fjernvarmeformål.

Leo Mogensen, som havde bragt kendskabet til dette anlæg frem for den politiske ledelse af værkerne, blev anmodet om at undersøge, hvor et sådant anlæg kunne etableres. Der skulle tages hensyn til nødvendige pladskrav, til hensigtsmæssige til- og frakørselsforhold for renovationsvogne, last- og varevogne og ikke mindst personvogne, som skulle kunne køre affald til anlægget. Der ville ikke være problemer med at afsætte den producerede varme, idet der i det udsete område allerede forelå planer om at etablere et fjernvarmegærk. Allerede i maj 1965 var der sat et interimsværk i drift ved ingeniør Bjørlligs højhuse, og hertil kom, at Vejle Amts Boligselskab havde fire andre højhuse beliggende lidt vestligere under opførelse, så der tilsammen ville være en ret betydelig afsætning af fjernvarme i dette byafsnit.

Alex Jentsch tager det første spadestik til forbrændingsvarmeværket på Kløvervej den 11. oktober 1968. Foto: Egon Jacobsen.

Forbrændingsanlægget tænkte bygget på en grund ved Kløvervej, hvor terræn- og trafikforhold var hensigtsmæssige. I tilknytning til forbrændingsanlægget, der i første udbygning kun skulle have en ovn, skulle etableres et fjernvarmeværk, der dels kunne indgå som forsyning, når forbrændingsovnen skulle til rensning og reparation, og dels kunne supplere under vinterdrift.

Det endte med, at man besluttede at realisere dette projekt. Ikke mindst det trafikale aspekt vejede tungt, og det skulle senere vise sig, at antallet af vogne, der pr. dag kom til anlægget var så stort, at det ville have været til alvorlig gene, hvis man havde valgt gasanlægget på Jens Holmsvej.

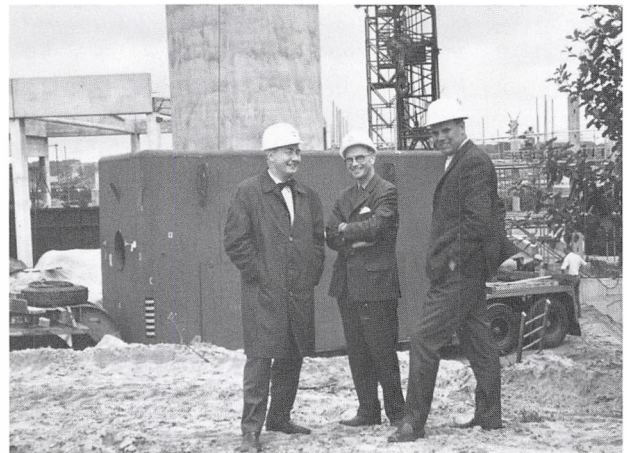
Det blev firmaet Bruun og Sørensen, der sammen med værkets teknikere projekterede forbrændings- og fjernvarmeanlæggene. For den arkitektoniske udformning stod arkitektfirmaet Bech Nielsen og Juul Sørensen.

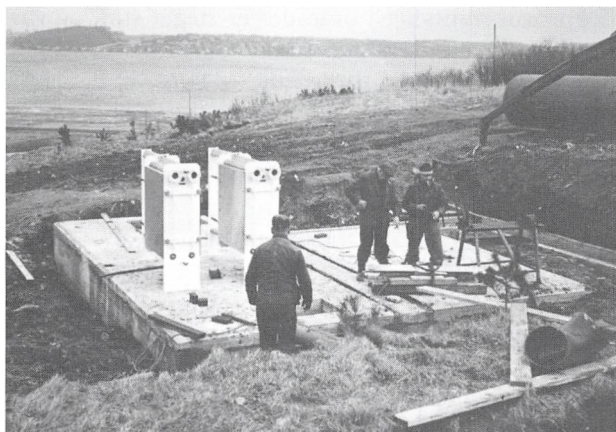
Forbrændingsovnen blev fyret op den 18. november 1969.

Meget snart fremkom behovet for endnu en ovnlinie, og en sådan blev indsat i driften i februar 1972.

Da højhusenes interimsvarmeværk skulle erstattes med en direkte forbindelse til dampcentralen, fik man det problem, at fjernvarmevandet kun kunne trykkes op i en højde på 36 m over værket, men de højeste radiatorer i højhusene var beliggende i en højde på ca. 69 m over værket. Der måtte derfor enten indsættes en pumpe med fornødne hurtigtlukkende afspærringsmidler, for at trykket, hvis pumpen gik i stå, ikke skulle blive uacceptabelt højt i den lave zone, eller der kunne indbygges en varmeveksler, der adskilte de to forsyningsnet. Valget faldt på varmevekslere, der fremstilledes af Koldingfirmaet DDMM.

Forbrændingsvarmeværk 1 på Kløvervej under opførelse. Fra venstre: Direktør L. Mogensen, i midten afdelingsleder, senere souschef K. G. Astrup og direktør Sv. Trillingsgaard. I baggrunden ses en af kedlerne til varmeværket på en blokvogn og bag denne den nederste del af skorstenen.

Varmevexlerstation på Kløvervej med 2 DDMM-pladevarmevekslere sat i drift 9. maj 1968. Da højhusene ikke kunne forsynes direkte fra fjernvarmenettet, måtte der enten etableres et trykforhøjerpumpeaggregat eller en varmeveksler. Foto fra opførelsen af Egon Rasmussen.

Der blev støbt et fundament til varmevekslerne, samt pumper og el-tavler m.v., og derefter blev der sat et par transformerkiosker ned over det hele. Der blev installeret to varmevekslere på hver 2 Gigakalorier pr. time.

Med megen spænding blev dette anlæg sat i drift den 9. maj 1968, for så vidt vides var det første gang, der anvendtes pladevarmevekslere til bygningsopvarmning. Erfaringerne med disse varmevekslere var så gode, at ideen meget hurtigt fik betydelig udbredelse ikke alene til dette formål, men også til brug ved opvarmning af den meget tykflydende brændselolie, der blev brugt til fyring under vore fjernvarmekedler.

Senere, efter omlægning i ledningsnettet, blev de 2 varmevekslere delt op i 4, der blev monteret i de enkelte højhuse tilhørende Vejle Amts Boligselskab. Højhusene, tilhørende ingeniør Bjørlig, blev i marts

1969 koblet fra fjernvarmeforsyningen og overført til eget varmeværk, fordi Bjørlig mente, at hans firma kunne købe brændselolie til særdeles favorable priser, der ville give lejerne billigere varme, selv om der skulle investeres i eget kedelanlæg m.v. Det var jo ikke nogen god reklame for varmeforsyningen, men i november 1984 blev disse ejendomme atter overført til fjernvarmeforsyningen, efter at selskabet havde måttet installere varmevekslere i hver ejendom på samme måde som i VAB's boligblokke, idet forsyningen jo også her skulle op i højden over værkets maksimale 36 m løftehøjde.

De erfaringer, vi indhøstede med brugen af pladevarmevekslere har været så bæredygtige, at den videre udvikling af disse har gjort dem egnede til at anvendes selv i de meget store transmissionsnet, hvor storkraftværkerne indgår som varmeleverandører, men der er endvidere udviklet ganske små varmevekslere, der er anvendelige til opvarmning af parcelhuse.

Udviklingen af fjernvarmeforsyningen skred godt frem, og udbredelsen øgedes såvel inde i byen som i periferien. AAB's og VAB's byggeri og bygningen af et stort sygehus resulterede i, at et nyt varmeværk »Skovparken« etableredes i 1971 ved sygehuset. Endvidere indlemmedes Strandhuseværket, og der overtoges et varmeværk i Bramdrupdam.

Strandhuseværket var blevet etableret i 1963 på initiativ af montør Hugo Vinderslev, der på Borgerforeningens generalforsamling i 1962 fremsatte ideen om at etablere en fjernvarmeforsyning i Strandhuse. Ideen slog an, og værket blev sat i drift den 3. november 1963. Da et par større byggeprojekter, som ville medføre betydelige investeringer i såvel ledningsnet som i varmeværk, ønskede tilslutning, rettede Strandhuseværket henvendelse til Kolding Kommune gennem udvalgsformand Alex Jentsch og driftsbestyrer Leo Mogensen og spurgte, om Kolding var interesseret i en overtagelse af Strandhuseværket med ledningsnet. Der blev med byrådets accept optaget nærmere for-

Det ugentlige møde angående ledningsnettets udbygning. Mødedeltagerne er fra venstre: overmontør Peter Nielsen, formand S. Termansen, maskinmester H. Kremmer, lederen af Bruun & Sørensen afdelingskontor i Kolding E. Jensen og ingeniør H. C. Ervald. Foto: Egon Rasmussen.

handling om overtagelsesbetingelserne, og resultatet blev, at Kolding Kommune fik overdraget varmforsyningen i Strandhuse med skæringsdatoen 1. juni 1968, altså knap et år før kommunesammenlægningen.

I sommeren 1976 modtog Kolding Bys El- og Varmeforsyning, som det officielle navn havde været siden 1. april 1960, en lignende henvendelse fra FDB, der havde overtaget centret i Bramdrupdam fra Vejle Amts Boligselskab. I bygningerne var også varmeværket, der forsynede såvel centret som Kringshusene med varme. Imidlertid fandt FDB, at varmeenergi ikke hørte med i deres varesortiment og forespurgte, om Kolding Kommune kunne tænkes at ville overtage den samlede varmforsyning herude. Det aftaltes mellem parterne, at skæringsdatoen for overtagelsen blev den 1. september 1976.

Forbrugerantallet i området er steget støt, og varmforsyningen derude er sikret ved, at der er en ledning fra varmeværk »Brogård« og Forbrændingsvarmeværk 2 på Bronzevej, endvidere er der etableret en ledning fra varmeværk »Skovparken«, der muliggør levering fra den senere etablerede varmforsyning fra Skærbækværket via TVIS. Varmeværk Brogård var blevet bygget i 1975 og indsat i driften 28. januar 1976.

Gennem mange år var ledningerne til fjernvarmforsyning de foran beskrevne betonkanaler med stål-rør isolerede med cellebeton, men i midten af 1960-erne fandt kobbersmedemester Ege Andersen i Løgstør en metode, hvorefter det blev muligt at fremstille præisolerede rør. Det vil sige stål-rør omgivet af et plastrør, der er så meget større end stål-røret, at der er plads mellem de to rør til en kraftigt isolerende skummasse. Denne opfindelse vandt frem, men med en vis skepsis over for holdbarheden blev det i Kolding besluttet at prøve denne nye rørtype. Den første gang, disse blev anvendt, var ved en rørdskiftning ved Låsbyhøj og i kælderregionerne i nybyggeriet på Nytorv. Sidstnævnte sted var rørerne ophængt synlige, således at der kunne opnås erfaring med, hvordan disse reagerede på temperaturudvidelser, og hvorledes muffesamlingernes holdbarhed var over for krybning.

Et af problemerne i disse første år var bl.a. afgreninger og bøjninger, men også disse problemer blev med rimelighed overvundet, således at præisolerede rør kunne anvendes i større udstrækning. I begyndelsen blev de lagt i jorden, hvor der var let adgang til reparation, og hvor der ikke kunne forekomme alvorlige trafikale vanskeligheder som følge af opgravninger. Men udviklingen medførte efterhånden, at teknikerne uden samvittighedskvaler kunne lægge kilometervis af denne rørtype. Når det berørte samvittigheden, skal man have i erindringen, at ikke alt nyt er godt nyt, som det dog her viste sig at være. Det drejede sig jo om virkeligt mange penge, man begravede i jorden.

Udviklingen i rørtyper faldt sammen med at for

Renovering af fjernvarmerør, Rendebanen maj 1988.

brændingsvarmeværket på Kløvervej blev realiseret, og man fik her erfaring for, at temperaturregulering med forbrænding af affald var betydeligt vanskeligere end ved fyring med klart definerede brændsler som

kul og olie. Derfor måtte der alvorlige overvejelser til før overgang til disse første prærørstyper, der havde begrænsninger m.h.t. fremløbstemperatur.

Den løbende forskning parret med mange erfaringer fra praksis er resulteret i, at der i Kolding næsten udelukkende bruges prærør, men der er byer, hvor de oprindeligt brugte betonkanaler med celleskum stadig anvendes, fordi driftstemperaturen overskrider det, prærørsisoleringen vedvarende må udsættes for. Der er endvidere udviklet en mindre rørtype, der er bøjelig, og som er særdeles anvendelig til stikledninger. Med sådanne rør kan der tages hensyn til evt. træer og buske eller andre forhindringer, således at brugen af disse rør kan billiggøre arbejdet, hvilket jo er et af målene for at fremme fjernvarmeudviklingen. Dog naturligvis uden at gå på akkord med kvalitetsniveauet, der er afgørende for ledningsnettets holdbarhed og levetid.

Hvad angår forbrændingsanlægget konstateredes i årenes løb stigende mængder af affald fra Kolding by, men der var også kapacitet til at modtage affald fra nogle mindre omegnskommuner, der mod betaling fik affaldet brændt her for at strække deres lokale lossepladskapacitet. Kravene til lossepladser indretning og bundforhold var blevet skærpede for at forebygge grundvandsforurening, så anlæg af nye lossepladser er blevet meget kapitalkrævende.

Det kunne allerede før midten af 1970'erne ses, at der kunne blive behov for yderligere forbrændingskapacitet. På denne baggrund blev der reserveret en grund ved varmeværk Brogaard, hvor et nyt forbrændingsanlæg kunne etableres.

I 1977 ønskede direktør Leo Mogensen at fratræde og gå på pension, og afdelingsingeniør Sven Carstens efterfulgte ham som direktør.

Det blev travle år, for byrådet besluttede at etablere det nye, større forbrændingsanlæg i samarbejde med flere omegnskommuner. Der var forhandlinger om konvertering fra brændselsolie til naturgas, og der

blev udarbejdet forslag til etablering af en fjernvarmeforsyning fra Skærbækværket.

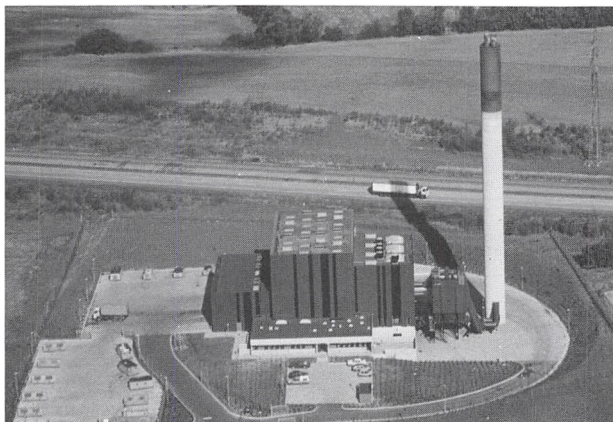
Forbrændingsanlægget måtte for at opfylde tilkomne afstandsbestemmelser opføres ca. 600 meter mod vest i forhold til varmeværk Brogaard. Dette kom plicerede projektet, idet der måtte etableres flere tekniske installationer, der ellers havde været til rådighed på varmeværket. Flytningen medførte også, at reserveforsyningen fra varmeværket måtte ske ved fjernstyring af pumper og kedler.

Forbrændingsvarmeværk 2 på Bronzevej blev lige som Kløvervejanlægget projekteret af A/S Bruun og Sørensen i Århus i samarbejde med værkets teknikere, arbejdstilsyn og brandmyndigheder. Bruun og Sørensen stod for alle betonkonstruktioner samt forbrændingsovne og varmekedler med tilhørende rørledninger, medens arkitektfirmaet Holm og Andersen stod for den arkitektoniske side af opgaven samt interne faciliteter som ovnhal, kontrolrum, personale- rum, værksted m.v.

Netop som projekterne var færdigudarbejdede, indtraf det uheldige forhold, at Bruun og Sørensen løb ind i en likviditetskrisse, der medførte en lang række overvejelser og undersøgelser af firmaets muligheder for at udføre opgaven.

Da der var skabt sikkerhed for, at dette lod sig gøre rent teknisk, blev der udformet en kontrakt med meget skrappe restriktioner, således at den politiske ledelse kunne skrive under med bevidsthed om, at Kolding og de samarbejdende kommuner var sikrede i enhver tænkelig situation, både med hensyn til den tekniske som den økonomiske side af sagen

Firmaet, der indså, at igangsætningen af arbejdet ikke tålte nogen udsættelse, accepterede at indgå på disse snærende betingelser, og det skal siges, at de på alle områder til fulde opfyldte disse. På trods af meget vanskelige byggeforhold i vinteren 1981-82 lykkedes det at få forbrændingsanlægget sat i drift til den fastsatte tid den 1. oktober 1982.

Fjernvarmeværket, Bronzevej.

I mellemtiden havde det også været diskuteret at få etableret en fjernvarmeforsyning fra Skærbækværket.

Med indførelsen af varmeforsynings loven i 1978 kom der nye aspekter ind i billedet, idet de kommunale varmeforsyningsplaner skulle sendes til amtet, der havde til opgave at undersøge muligheder for koordinering af kommunernes varmeplaner. I forbindelse med varmeplanlægningen skulle det også fastlægges hvilke områder, der skulle forsynes med fjernvarme henholdsvis naturgas.

Fra Kolding indsendtes til amtet forslag om etablering af en ledning fra Kolding til Skærbækværket og fornøden ombygning af en turbine derude. En sådan driftsform giver den mest energiøkonomiske drift. Ideen var for så vidt ikke ny, men denne gang var nye aspekter indgået i overvejelserne. Disse omfattede såvel energibesparelser, miljøforhold og - hvad der var afgørende - prisen for energien, idet såvel olie som kul var blevet belagt med afgifter, der havde flerdoblet

brændselspriserne. Med sådanne priser var der nu et acceptabelt grundlag for investeringer i lednings- og produktionsanlæg. Den fra KKF (Kolding Kommunes Forsyningsforvaltning, som det har heddet siden 1. november 1979), fremsatte ide var så god, at amtet ønskede ideen udbygget til at omfatte også de øvrige byer i trekantområdet, byerne Fredericia, Børkop, Vejle og Middelfart, ligesom det skulle undersøges, hvad der kunne opnåes i energitilskud af overskudsvarme fra Shell-raffinaderiet og Superfos i Fredericia.

Det resultat, de videre undersøgelser mandede ud i, var så gunstigt, at byernes repræsentationer helt kunne gå ind for at søge projekterne realiseret. Ved et møde i Vejle blev det besluttet, at den organisation, der skulle forestå de tekniske og administrative opgaver, der blev knyttet til etableringen og senere driften af selskabet skulle hedde: »Trekantområdets Varmetransmissionsselskab I/S«, forkortet til »TVIS«, der senere fik domicil i Fredericia.

Endvidere blev aftalt selskabets vedtægter, hvori er beskrevet formål samt tekniske og administrative bestemmelser. Heri fastlægges den politiske ledelsesrepræsentation og valgmetoden for denne, de styrende organer som forretningsudvalgs- og bestyrelseskompetancer og endelig direktionen og de til denne knyttede opgaver.

Koldingområdet varmforsyning sker nu ved, at en vis grundleverance leveres af forbrændingsanlæggene, og TVIS leverer siden 1. oktober 1986 resten af varmebehovet. De eksisterende varmekærker med undtagelse af varmekærket på Ryttermarksvej, kaldet »Nord« står som reserveværker i tilfælde af forsyningssvigt fra Skærbækværket.

Varmekærket »Nord«, der var det første distriktsvarmekærke, har udspillet sin rolle, idet der i dette område er tilstrækkelige forsyningsmuligheder fra andre senere etablerede varmekærker.

Der er på hele forsyningsnettet tilstræbt sikkerhed i driften ved, at der er dobbelte forsyningsmulig-

der til de p.t. ialt 7.600 forbrugere i Kolding Kommune.

En lille gruppe medarbejdere under fjernvarmeafdelingen har siden 1972 taget sig af energibesparelser, og herfra styres såvel de kommunale bygninger som skolernes svømmebade og skolernes vand-, varme- og elforbrug.

Der er stof nok at øse af, men der skal jo være en grænse for hvor omfattende et indlæg, der er plads til i Koldingbogen, og da der foran er beskrevet de mest markante områder af Kolding el- og varmforsyningsudvikling, må denne grænse nok sættes her, selv om der mangler hele udviklingen med højspændingsstationer 60/10 kV og de mange nye transformatorstationer, der forsyner såvel byens industri som borgerne med driftsspændinger på 380/220 volt.

LITTERATUR

Tidens Tegn 20.5.1950, Venstrebladet 20.5.1950, Jydske Tidende 20.5.1950, Folkebladet 1.5.1965, Jydske Tidende 29.9.1965, Jydske Tidende 14.5.1968, Jydske Tidende 2.10.1968, Folkebladet 9.10.1969, Jydske Tidende 10.6.1970, Folkebladet 10.6.1970, Aktuelt 10.6.1970, Folkebladet 21.10.1972, Jydske Tidende 20.1.1973, Jydske Tidende 16.1.1974, Folkebladet 26.3.1974, Folkebladet 1.7.1976, Jydske Tidende 27.4.1977, Jydske Tidende 25.5.1977, Jydske Tidende 2.2.1979, Jydske Tidende 31.3.1979, Folkebladet 9.1.1981, Folkebladet 30.12.1982

Købstaden Kolding. Erindringer om årene 1910-50 v. Niels Jacobsen, Kolding 1953.

Kolding i det tyvende århundrede indtil kommunesammenlægningen i 1970, bd. 3., s.165-171 v. Birgitte Dedenroth-Schou.

»Forslag til samarbejde mellem de kommunale elektricitetsværker i Horsens, Vejle, Fredericia og Kolding. December 1933«, Horsens., Arbejderpartiets Bogtrykkeri, 1934.

»Den Jydske Samleskinne«, foredrag holdt ved Danske Elektricitetsværkers Forenings møde i Aalborg, juni 1937 af ingeniør, cand. polyt. Stenild Hjort. Særtryk af »Elektroteknikerens«, København 1937.

Beretning om: »Den Sydøstjydske Samleskinne«, udarbejdet af Samarbejdets ledelse og sekretariat, Horsens, A. Backhausens Bogtrykkeri, 1959.

Koldingbegivenheder

1. september 1988 - 1. september 1989

Af Søren Flø Sørensen

Kultur

Kunstmuseet Trapholt er fortsat på finansloven. I 1989 vil museet modtage 1 mill. og i 1990 2 mill. kr. fra staten. Pengene skal bl.a. bruges til museets cafeteria. (1/9-88)

Koldings vesttyske venskabsby Delmenhorst iværksætter i efteråret 1988 og foråret 1989 en række arrangementer under titlen »Unser Nachbar Dänemark«. Kolding bidrager med en foredragsrække om danske og især koldingsenske forhold, koncerter, besøg af Kolding kommunebibliotekers bogbus, en kunstudstilling m.m. (1/9)

Der åbnes adgang for, at alle kan låne lydbøger, d.v.s. bøger indlæst på bånd på biblioteket. Tidligere var det forbeholdt læsehandicappede, svagtseende og blinde. (7/10)

På Sdr. Stenderup kirkegård anbringes en skulptur, »Korsfuglen« udført af Erik Heide. (8/10)

Bakkeskolen kan indvie et vægmaleri på en 6 x 75 meter lang betonavæg. Værket er udført af Anders Brysting og er sidste del i skolens udsmykningsprojekt indledt 1984. (14/10)

Kolding byråd vedtager lokalplanforslag, der muliggør byggeriet af en teater-, koncert- og kongressal ved Scanticon. (13/12)

Kultursponsorering holder sit indtog på Koldinghus, idet Museet på Koldinghus åbner en stoleklub. Museet håber at kunne købe 200 stole for midler fra firmaer m.v., som til gengæld får et messingskilt med navn på stolen. (12/1)

En granitfugl af billedhuggeren Henrik Voldmester afsløres ved plejehjemmet Vonsildhave. (14/1)

Kulturforvaltningen udgiver en informationspjece: Kultur-rundtur i Kolding. (10/2)

Kunstmuseet Trapholt får deponeret Franciska Clausen samlingen. Franciska Clausen skulle egentlig have haft et museum i hjembyen Åbenrå, men Trapholt får samlingen på den betingelse, at den skal afleveres tilbage til Åbenrå, hvis byen gør alvor af disse planer. (10/3)

Kunstmuseet Trapholt indvier café. (1/4)

Efter initiativ fra bl.a. Kulturelt Samråd ryddes Staldgården for beplantning, så den kan bruges til større arrangementer. Gruppen for by- og landskabsplanlægning står for anlægget og for en ny opkørsel til Koldinghus. (16/4, 19/8)

En grafitiudsmykning af tunnelen ved Klostergården afsløres. Udsmykningen er udført af et holdelever fra Ungdoms-

skolen i Skolegade, der er blevet understøttet af Morten Kirckhoff fra 3. g på Munkensdam Gymnasium. (22/4)

På Tøndervej afsløres en fredsgavl udført på initiativ af Kolding Fredsgruppe. Afsløringen foretages af den 90-årige glassliber Jens Martin Sørensen. (5/5)

Stadsarkivet afholder udstilling i bibliotekets foyer om »Fotografiet i Kolding« i anledning af 150-året for fotografiets opfindelse. (17/5)

Socialdemokratiet og Socialistisk Folkeparti vil ikke gå ind for brugerbetaling på biblioteket ved lån af plader og bånd. (27/5)

Kolding Stadsarkiv præsenterer resultatet af et års projektarbejde med interviews af tidligere sognerådsmedlemmer bogen:« Da de 10 blev til 1«. (1/8)

Velux Fonden af 1981, stiftet af Villum Kann Rasmussen skænker 10 mill. til færdiggørelse af restaureringen af Koldinghus. Pengene skal bruges til færdiggørelse af slottets trappetårne og til cafeteria. (10/8)

Kunsthåndværkeren Lene Frantzen udfører en udsmykningsopgave til Hovedbibliotekets læsesal. (30/8)

Koldinghus genindvies den 1. september 1989. I den anledning kommer

dronning Margrethe og prins Henrik sejlede i kongeskibet Dannebrog til Kolding. På Koldinghus holder dronning Margrethe indvielsestalen. Efter indvielsen sejler dronningen videre til Århus for at deltage i Århus festuges 25-års jubilæum. I Kolding fortsætter festen med frokost og middag for indbudte gæster og med festfyrværkeri fra Koldinghus. På Banegårdspladsen afholdes et velbesøgt asfaltbal. (2/9)

Pressen

Koldings to dagblade får fælles trykkeri, idet Kolding Folkeblad nu skal trykkes hos Jydske Avistrykkeri i Vonsild. (17/9, 16/10)

Pressefotograf Nils Rosenvold, Reportagegruppen Puls, hædres med prisen for Årets Pressefoto 1988/89. (13/1)

Efter 117 år skifter Chresten Bergs gamle avis, Kolding Folkeblad navn til Folkebladet Sydjylland. (29/4)

Den første City-avis, udgivet af City Kolding, udkommer. (26/8)

Dagbladet Børsen etablerer en selvstændig redaktion i Kolding i ejendommen Jernbanegade 31, hvilket markeres med en erhvervskonference på Scanti-con. (6/9)

Kirker

Der afholdes menighedsrådsvalg i sognene Bramdrup, Brændkjær, Sankt Nikolaj, Kristkirken, Sdr. Bjert og Seest. I de øvrige sogne er der fredsvvalg. I flere sogne går de grundtvigske lister frem. (9/10, 14/12)

De 18 kirker i Kolding kommune danner motiver til det lokale julemærke,

designet af Lasse Svendsen. (29/10, 2/11)

Skattetryk og dårligere økonomi er medvirkende år sager til et øget antal udmeldte af Folkekirken. I 1987 var der 75 udmeldte, medens tallet i 1988 steg til 131. (4/1)

100-året for vækkelsen i Sdr. Bjert markeres ved forskellige arrangementer og udgivelse af en bog. (3/2)

Kapellet på den gamle kirkegård fra 1912 er restaureret og genåbner efter at have været lukket siden 1. juli sidste år. (10/3)

Nørre Bjert kirke har fået renoveret sine 3 kirkeskibe af N.C. Christensen. (22/3)

Brændkjærkirkens præst, Jens Simonsen udgiver 41 af sine egne salmer. (25/3)

Harte Kirke markerer sit 800 års jubilæum med festgudstjeneste med stiftets biskop O. C. Lindegaard, Haderslev. (21/5)

Kolding kommune

Der indgås forlig mellem Socialdemokratiet, Det konservative Folkeparti og Kristeligt Folkeparti om kommunens

Dronning Margrethe vises rundt på Koldinghus af boligminister Agnete Laustsen efter indvielsen af det restaurerede slot, den 1. september 1989. Foto: Ludvig Dittmann.

budget for 1989. Forliget indebærer bl.a. en nedsættelse af kommuneskatten med 0,4 procent, begrænsning i nyansættelser og øget renovationsafgift og dækningsafgift. (8/9, 9/9)

I kommunens planlægningsproces indgår en lang række borgermøder efter udsendelse af kommuneplanavis 2. Emnerne er bl.a. teatersal, trafikplanlægning, folkeskolens fritids- og kulturfunktioner for lokalområderne og kommunens handelsforhold. (16/9, 20/9, 23/9)

Peter Skov Christensen beslutter at forlade kommunalpolitik efter 16 år som medlem af Kolding Byråd for partiet Venstre. (16/9)

I udkanten af Marielundsskoven lidt syd for golfbanen har Kolding fået et nyt vandværk. (26/11)

Socialforvaltningen holder flyttedag. Handicapgruppen, familieydelsesafdelingen og dagpengeafdelingen flytter til Bredgade (29/11, 11/1)

Socialforvaltningen har fået ny struktur. Gennem et øget antal ledere forventes forvaltningen at få en mere effektiv drift og at yde en bedre service. (1/10) Fra 1. februar indeles kommunen i 4 socialdistrikter og hver socialrådgiver får et selvstændigt geografisk delområde. (7/12)

Kolding kommune udsender 11. januar første nummer af sin nye informationsavis. (10/1)

Borgmester Per Bødker Andersen fremhæver i sin nytårstale Koldings dynamik: I 1988 fortsatte den store byggeaktivitet, 13 industrigrunde er solgt og 274 parcel- og rækkehuse er bygget. Des-

uden er indledt opførelse af 323 støttede byggerier fordelt på 124 almennyttige boliger, 86 ungdomsboliger, 64 ældreboliger og 49 andelsboliger. (10/1)

Skattevæsenet i Kolding har p.g.a. øget edb-anvendelse kunnet reducere antallet af ansatte fra 79 til 70 ved naturlig afgang. (26/1)

Kolding kommune tager som den første kommune i Danmark Kommunedatas fælleskommunale journalsystem i brug. (9/2)

Kolding Havn har tredoblet sit overskud til et 2,2 mill. kr. mod budgetteret 854.000 kr. (17/3)

Bruno Andersen forlader Det konservative Folkepartis byrådsgruppe efter ikke at have fundet optagelse på den konservative liste til byrådsvalget. (8/4)

Teknisk Forvaltning åbner »Teknikbutikken« i Ålegården. Man vil her kunne få en her og nu sagsbehandling af enkelere sager. (11/4)

Ved en voldgift dømmes Kolding kommune til at efterbetale 11,3 mill., og i årene fremover skal kommunen betale godt 6 mill. mere om året til de fem nabokommuner Egtved, Fredericia, Vamdrup, Lunderskov og Børkop for det affald, de leverer til Koldings forbrændingsanlæg. (12/1) Efterfølgende nedsætter gas- og varmeprisudvalget under Monopoltilsynet Koldings efterbetaling til 4 mill. (6/7)

500 unge på bistand skal i aktivitet, dels i form af et »rullende galleri«, dels i et projekt, hvor samarbejde med ældre indgår. (26/7) Et stort gavlmaleri på ungdomsboligerne ved Pakhustorvet udføres som del af ungdomsprojektet. (8/8, 11/8)

Foreninger

HK flytter i nyt domicil på adressen Ndr. Ringvej 51. (28/9, 4/10)

Dansk Arbejdsgiverforening i Kolding fylder 75 år, hvilket markeres med reception på Koldinghus. (27/12)

Kolding Sætterklub markerer klubbens 50 års jubilæum og forærer Koldings topografernes første fane fra 1883 til Museet på Koldinghus. (28/1)

SID i Kolding markerer sin 100 års fødselsdag med åbent hus 17.3.1989 og udgivelse af et jubilæumsskrift. (16/3, 12/4, 15/4)

Uddannelse

Handelshøjskole Syd kan nu trække på en venneforening: HHS's Venner, som skal fremme forbindelsen mellem uddannelsen på skolen og erhvervslivet, således at de nyuddannede forbliver i området. Af Handelshøjskoles Syds ca. 2700 studerende læser ca. 1500 på afdelingen i Kolding. (30/9)

Kolding Børnehaveseminarium vil fra undervisningsåret 1989/90 modtage et hold studerende fra Århus Børnehaveseminarium. Dermed vil børnehaveseminarieret i Kolding hvert år få 4 nye hold studerende (2/9, 26/4). For at skabe plads til de nye studerende planlægges flytning til den tomme Riis Toft Skole. Dermed bortfalder de tidligere planer om et bosfællesskab med Kolding Seminarium. (21/10)

Byrådet bevilger 1,5 mill. som lån til Teknisk Skole til et projekt for efteruddannelse af ansatte i Trekantområdets jern- og metalindustri. Teknisk Skole kan dermed købe en »højteknologisk produktionscelle« til undervisning af

medarbejdere fra små og mellemstore virksomheder i totalt computerstyret produktion. (10/1)

Folketinget beslutter, at Kolding Seminarium skal lukkes i løbet af 3 år som led i besparelser inden for seminarieområdet. (18/1, 25/1)

Købmandsskolen har oprettet en kursusafdeling, der skal tage sig af efteruddannelse af firmaer og deres ansatte. (19/1)

Enkeltfagsundervisningen på Kolding Forberedelseskursus skifter navn til VUC, Voksenuddannelsescentret som et led i en uddannelsesreform Den Almenne Voksenuddannelse. (11/5)

Et sprængt vandværk medfører, at daghøjskolen Mødestedet må forlade Sct. Nicolai Skole (31/1). Mødestedet rykker senere ind på Klostergården syd for Brostræde. (19/5, 15/8)

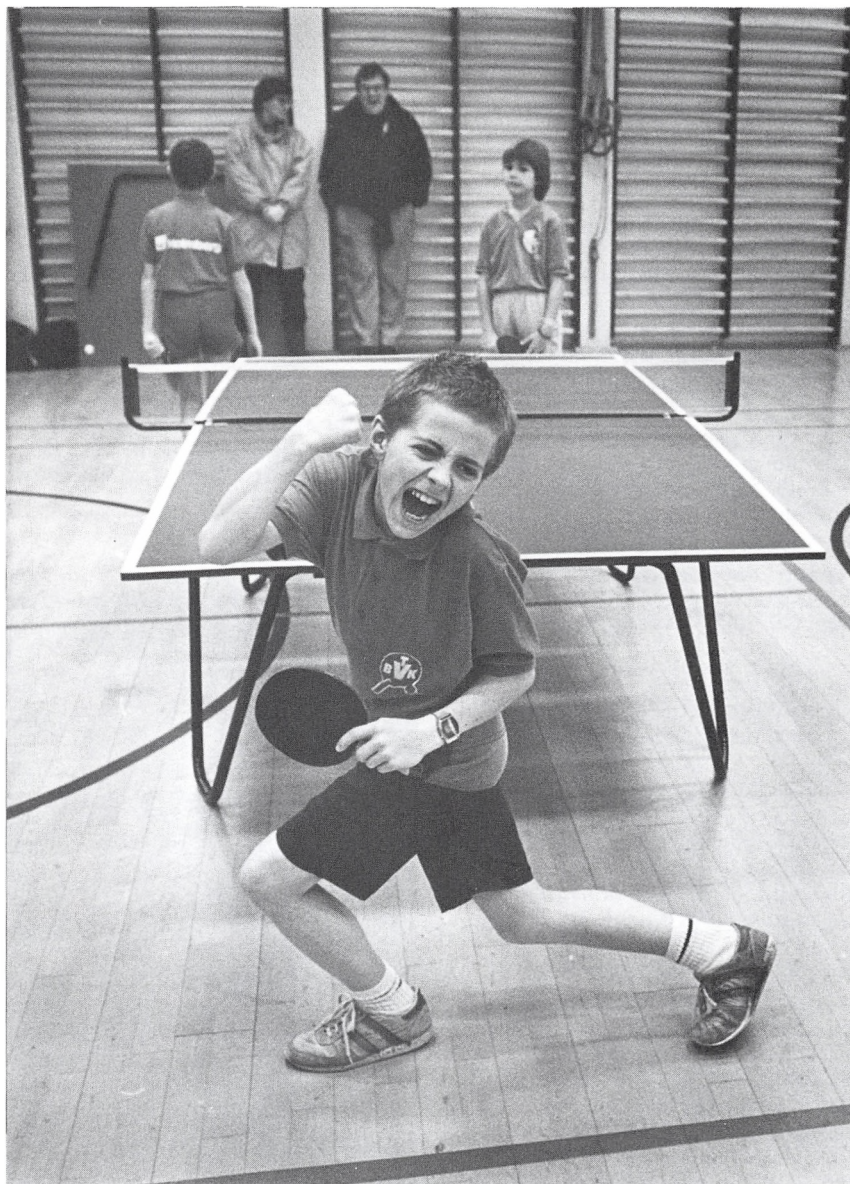
Styrelsesrådet for Handelshøjskole Syd har taget initiativ til oprettelse af Institut for Erhvervsforskning i Kolding. (22/6)

En samlet løsning for husrum til byens uddannelsesinstitutioner er udarbejdet af Kolding kommune og Undervisningsministeriet. Planen indebærer bl.a., at Børnehaveseminariet flytter til Kolding Seminarium, og at Handelshøjskole Syd flytter til Det Gamle Sygehus. (28/6, 3/7)

Socialt arbejde

Vejle amt uddeler for første gang sin forebyggelsespris. Halvdelen tildeles Sdr. Bjert og Sdr. Stenderup Husholdningsforening for arbejdet med selvhjælpsgrupper. (14/12) Lederen af projektet Lisbeth Bonde Pedersen udsender en bog om arbejdet. (12/9)

Årets pressefoto taget af Nils Rosenvold ved en drengeturnering i bordtennis i Strandhuse.

Plejhjemmet Højegården har gennemført et forsøgsprojekt, hvor ældre i en periode har boet på hjemmet, er blevet genoptrænet og derefter har kunnet klare sig i eget hjem. Herom udsendes en bog »Livets grønne vinter«. (17/9) Højegården kan i øvrigt markere sit 20 års jubilæum. (16/10)

På Skovvejen indvier Vejle amt en ny specialskole for voksne. Det drejer sig om genhusning af tre skoler: Koldingfjord, voksenafdelingen på Østervoldens Skole i Fredericia og specialundervisningen for voksne, der tidligere havde til huse i Sct. Jørgensgade. (8/10, 11/10)

Kolding Sygehus afholder åbent hus. 1200 benytter sig af lejligheden til at få et bredt indtryk af sygehusets mange funktioner. (10/10)

Lejerbo indvier ældreboliger med tilhørende dagcentre i Viuf og Bramdrupdam. (19/10)

Kolding Børne- og Ungdomspension fylder 100 år. Dette fejres bl.a. med udgivelse af jubilæumsskrift. (3/11)

Boligselskabet Lejerbo holder rejsegilde for 20 ældreboliger i Sdr. Stenderup bag plejhjemmet Stentoft (10/12). Senere kan der også holdes rejsegilde på en ny tilbygning som led i udbygningen til plejecenter. (19/8)

Markdannerskolens elever flyttes til nyindrettede lokaler på Brændkjærskolen. Eleverne er psykisk udviklingshæmmede, d.v.s. de har et eller flere handicaps, der gør dem uegnede til at gå i en normal folkeskole, men ved at placere disse elever i forbindelse med almindelig folkeskole kan andre børn lære at omgås handicappede. (14/1)

Koldings nye vuggestue Låsbygård indvies. (17/1, 1/2)

I den tidligere HK-bygning på Slotssøvejen indvier Vejle amt det psykiatriske plejhjem »Åhaven«. (24/1)

Bybilledet og trafikken

Bedømmelsesudvalget for smukke bygninger præsenterer Fomento A/S, Teglgårdsvej 5-7, bygget af Lauge Juuls Tegnestue, og restaureringen af Søndergade 2 ved arkitekt Svend Aage Jørgensen. (25/11)

Sydbank indvier nye bygninger (15/11), som betegnes »postmodernistiske«. Samtidig indvies skulptur af Peter Brandes på den nye plads Lilletorv. (26/11)

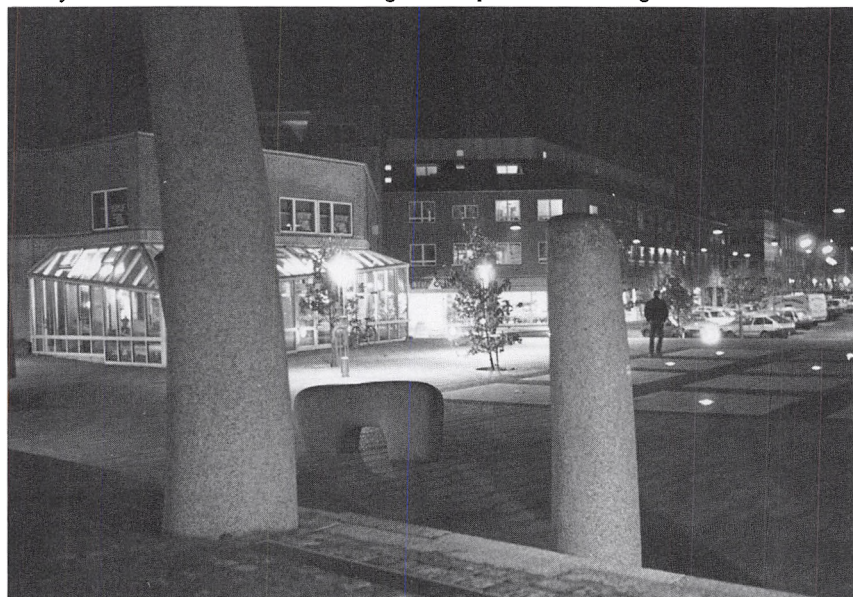
Jydske Tidendes tidligere bygninger i Jernbanegade nedrives og forventes erstattet af et nyt kontorhusbyggeri. Foreløbig anvendes arealet til parkeringsplads. (25/1, 29/3)

De første beboere flytter ind i AAB's nye Bredgadebyggeri 1. april. (18/3). Der er rejsegilde på den sidste del af byggeriet 11. august. (31/7, 12/8)

Jernbanegades brede del ensrettes igen. (4/4) Fredericiagades sydlige del dobbeltrettes efter en udvidelse, hvor fortortvet graves ind i Slotsbanken. (6/7)

Seest Huse har købt byggeselskabet Byg Fair ved arkitekt Jens Erik Jensen, der har stået for udstykningen af Petersbjerggaard. Byggeriet var i 1986 planlagt til en byggeudstilling i 1988, men

Det nye Vestertorv med Ole Christensens granitskulptur. Foto: Ludvig Dittmann.

denne kom i stedet til Odense. Seest Huse vil færdiggøre byggeriet af 18 andelshuse og et parcelhuskvarter. (22/4) Desuden bygger PN-gruppen og Lejerbo i området.

Sparekassen Sydjylland har færdiggjort ombygningen af hjørnet Helligkorsgade/Slotsgade 22, hvor der indrettes »Finanscenter«. (5/5)

De første forretninger flytter ind i den ombyggede A.L. Passage, der er udformet af arkitektfirmaet Mejeriet. (21/6)

Rasmussen & Schiøtz overdrager officielt den totalt ombyggede tidligere »Industrien« til Sans Souci-selskabet. (3/7)

Bikuben er flyttet ind i det nye ATP-byggeri på hjørnet af Ribberdyb og Sydbanegade. Bikubens tidligere afdeling i Bredgade og Sønderportafdelingen nedlægges samtidig. (18/8)

Erhvervslivet

Udenrigsministeriets Handelsafdeling placerer fra 1.9.1988 en handelsråd i Kolding, som skal varetage ministeriets eksportopgaver for private firmaer i det fynske og syd/sønderjyske område. (16/9)

Det nye posthus tages delvis i brug i oktober. Indvielsen må dog vente til maj 1989. (27/10, 10/4)

Kolding får et nyt byggemarked, idet det tyske Bauhaus åbner sin første afdeling i Danmark på Mønten. (2/11)

Konkurrencen mellem Gori og Sadolin & Holmblad er skarp. Ved Sø- og Handelsretten dømmes Sadolin & Holmblad til at betale Gori 1/2 mill. i erstat-

ning på grund af overtrædelse af markedsføringsloven. (11/11)

Kolding-firmaet A/S Jens Gilling er som et af de første gået i gang med et oplysningsarbejde for firmaets medarbejdere om EF's indre marked og byggeriets forhold. (13/1)

Statsautoriseret revisor A. Kjersgaard Nielsen har afhændet sit firma Revisionskontoret A/S til sine medarbejdere. (18/1)

Jydsk Betonelementfabrik har indgået en aftale, hvorved fabrikken bliver et datterselskab i firmaet Spændbeton A/S. (19/1)

Koldings nye hotel- og kongrescenter Hotel Koldingfjord indleder indretningen af hovedbygningen. Byggeriet skal være færdigt i maj 1990. (20/1)

Konsulentfirmaet Lisberg Partnere etablerer joint-venture samarbejde med revisionsfirmaet C. Jespersen fra 1. maj. (28/2)

Tilsynsrådet fastslår, at den kommunale støtte til Erhvervsrådets markedsføring af Kolding i USA delvis lå uden for, hvad man kan betegne som en kommunal opgave. (2/9) Erhvervsrådet skønner, at markedsføringen i USA har givet 150 nye jobs i Kolding. (1/3)

Kolding Erhvervsråd udnævner ingeniør- og handelsfirmaet Kolding Gruppen til årets virksomhed i Kolding. Kolding Gruppen har sin rod i en særlig Kolding-ekspertise, nemlig mejerisektoren, og organiserer mejeribyggeri som totalleverancer til eksport. (1/3)

Anders Boisen udnævnes til handelschef efter Else Hagner. (4/4)

Byens ejendomsmæglerbranche mærker også tidens fusionsbølge. Byens to ældste i branchen, P.Møller Jensen og Ingfeldts Ejendomsmæglerkontor slutter sig sammen og indgår samarbejdsaftale med JN-gruppen i Århus. (5/4). Byggeriets Realkreditfond indgår samarbejdsaftale med ejendomsmæglerne i EDC-kæden. (30/6)

Kolding Handelsråds nye pris for bedste vinduesudstilling tildeles første gang forretningen Jason i Østergade. (11/4)

Den finske Fazer-koncern erhverver 25 procent af aktierne i Nordchokolad. Koldingfabrikken menes hermed at opnå en bedre udnyttelse af sin produktionskapacitet og at kunne udnytte Fazers afsætningskanaler. (13/4)

Grønborgs Tømmerhandel er solgt til den svenske POMONA-gruppe, der består af tømmerhandler i Sydsverige. (15/6)

Byens handelsliv skal nu markedsføres yderligere. Den nystiftede forening af gågadeforretninger City Kolding (30/5) ansætter en citychef, Helga Dam, fra august. (1/7)

»Udlandet ejer 35 pct. af Koldings industri«. Det er overskriften efter en undersøgelse foretaget af Kolding Folkeblad og erhvervschef Erling Winther. (19/11) Jydske Tidendes undersøgelse af det samme forhold viser, at 40 procent af Koldings virksomheder ejes af udlandet. (9/7)

Andelssvineslagteriet i Kolding kan markere sit 100 års jubilæum. (26/11) Slagteriet indgår i Tulip-koncernen, som i august beslutter at lukke slagtegangen i Kolding og dermed afskedige 300 af de ialt 500 ansatte. (2/8)

Bagerforretningen på Saxildhus lukker og restauranten sammesteds må også dreje nøglen om. (8/1,22/1) I august genåbner restauranten og bagerforetningen bliver til pub. (1/8, 15/8)

Borgmesteren tager med gravko - under kyndig vejledning - det første »spadestik« til det nye kulturcenter ved Scanti-con. (31/8)

Miljø

Kemikaliedestruktionsfirmaet Endotherm lukkes af Vejle amtskommune p.g.a. ulovlig oplagring af kemikalier. (4/1). Amtet fjerner selv det farligste affald (10/2) og godkender en oprydningssplan af de nye ejere, De Samvirkende Vognmænd A/S (7/3, 9/3, 18/4).

Kolding har lossepladsproblemer. Miljøstyrelsen gør indsigelse over for placeringen af en ny losseplads ved Lilballe (14/2) og peger som Kolding kommune på Gudsøvig (18/5). Skov- og Naturstyrelsen siger dog nej til en placering her (7/6). Miljøminister Lone Dybkjær nedlægger veto mod Lilballe-løsningen. (23/6, 25/6)

I begyndelsen af året beslutter Teknisk Udvalg, at 20-25 husstande i den sydlige bydel forsøgsvis skal sortere deres eget affald i 8 uger (1/2). »Affaldssystem 2000« præsenteres senere; det er ideen, at alle kommunens husstande selv skal sortere deres affald før afhentningen. Fra en miljøterminal skal affaldet derefter sendes til genbrug, forbrænding, losseplads eller Kommunekemi. (10/5)

Sport

Team Danmark indgår samarbejdsaf-tale med Kolding kommune, Dansk Håndboldforbund og Dansk Bowling

forbund om to regionalcentre for henholdsvis håndbold og bowling i Kolding. Kolding kommune stiller faciliteter gratis til rådighed, medens Team Danmark betaler udgifter til træning, læge- og terapeuthjælp, uddannelses- og socialrådgivning. (11/1)

Den 25-årige Edvard Køhrsen fra Harte Gymnastik- og Idrætsforenings fodboldafdeling er blevet kåret til årets idrætsleder af Kolding kommunes idrætsudvalg og Samvirkende Idrætsforeninger i Kolding. Samtidig kåres Sdr. Bjært KFUMs håndboldafdeling til årets forening og Kolding Boldklubs lilleputhold til årets idrætsudøvere. (28/1)

Letmellemvægteren Jens Nielsen,

K.I.F., bliver Jydsk mester i boksning. (30/1)

Volleyballklubben Koldings (VK Kolding) damer rykkede op i 2. division. (6/3)

Bowlingklubben Trekantens dame- og herrehold rykker begge op: damerne fra 2. til 1.division og herrerne til 2. division. (1/5)

Henrik Nissen vandt sit andet junior DM i 400 meter fri. Lone Rønn Poulsen vinder seniorernes finale i 200 meter brystsvømning, selv om hun er junior. (15/7, 19/7)

Kolding Boldklubs drenge vinder det officielle Danmarksmesterskab. (9/8)

Dronning Margrethe og prins Henrik vinker til koldingenserne ved ankomsten med kongeskibet »Dannebrog« den 1. september 1989. Foto: Ole Friis.

Festligheder

Årets festspil i Den Geografiske Have er Rodger og Hammersteins South Pacific. Debuterende instruktør er Mette Nybo. (25/6)

Årets eventyrspil i Den Geografiske Have er Folk og Røvere i Kardemomme By. Instruktør er Ole Rasmussen, der til daglig er skuespiller på Møllen i Haderslev. (19/7)

Koldings festuge 24.8 - 3.9.1989 afvikles i anledning af indvielsen af det restaurerede Koldinghus. I festugen indgår bl.a. byfest i Bramdrupdam, haveudstilling i Den Geografiske Have, flydende bådudstilling i Nordhavnen, indvielse af den ny Banegårdplads inklusiv statuen af Chresten Berg uden sokkel, Christian IV-middage på Koldinghus og som kulmination indvielse af det istandsatte Koldinghus efter 15 års restaurering den 1. september 1989. (1/9)

Kort fortalt

Efterårsstormen medfører oversvømmelser på havnen og ved Vestre Ringgade. (3/11)

Årets Koldingborger(e) 1988 bliver KIFs forhenværende dobbelte håndboldmestre. Samtidig præsenteres årets Kolding-plakat udført af Jes Nordby. (6/5)

Kridthusets ejer Per Plougmann bliver årets Herkules. Herkules er stiftet af Koldinghusgaderne og gives til personer, der har præget Koldings handelsmæssige og kulturelle liv. (13/6)

Ved valget til Europaparlamentet bliver valgdeltagelsen i Kolding kun 42,99%. Ole H. Rasmussen, Socialdemokratiet får 11000 personlige stemmer i Vejle

amt, heraf 3304 i Koldingkredsen. Villy Søvnald, Socialistisk Folkeparti, får 1020 personlige stemmer og Frank Hein, liste N, får 575. (16/6)

Nye bøger

25 år med Kolding Trykkerklub. Red. af Gunnar Storm Thomsen, 1988

Kunstmuseet Trapholt. Antologi om museets historie, idegrundlag og arkitektur, 1988

Livets grønne vinter. Midlertidigt ophold på plejehjem. Beskrivelse af forsøgsprojektet Højegården. Kolding kommune, 1988

Kan vi støtte hinanden. Af Lisbeth Bonde Petersen. Krogh, 1988

Sdr. Stenderup Lokalhistoriske Arkiv 1988

Chr. IV i Vejle amt. Af Poul Dedenroth-Schou. Vejle Amts Undervisnings- og Kulturforvaltning, 1988

Kolding Børne- og Ungdomspension 1888-1988, 1988

Vækkelse og liv i Sdr. Bjert 1889-1989. Udgivet af Sdr. Bjert menighedsråd. Krogh, 1989

Museets mæcen. Af Knud Erik Reddersen. Kunstmuseet Trapholt, 1989

Kolding Sætterklub 1939-1989, Kolding 1989

Da de 10 blev til 1 - sognerådsarbejdet set med sognerådsmedlemmernes øjne. Redigeret af Kim Furdal. Kolding Stadsarkiv, 1988

Specialarbejderforbundet i Danmark, Kolding. Afdeling A's jubilæum den 24. marts 1989, redigeret af Kristian Skov, 1989.

**Kolding
Kommune**
Kulturudvalget

1309 15
god
DK 62.00